

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*Т*еорія і методика
професійної освіти

2023

ВИПУСК 1

ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКА НАУКОВА ПЛАТФОРМА

*Т*еорія і методика
професійної освіти

Колективна монографія

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2023

УДК 378:37(075.8)

Т 11

РЕЦЕНЗЕНТИ

Тамара СКОРИК, доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівський колегіум»

Наталія САВЧЕНКО, доктор педагогічних наук, професор,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

Ірина КНЯЖЕВА, доктор педагогічних наук, професор,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Т 11 Теорія і методика професійної освіти : колективна монографія.
Редакційна колегія: С. В. Грищенко, О. О. Лілік, І. В. Бужина,
Н. Н. Завидівська, О. І. Завидівська. Випуск 1. 2023. Чернігів: Десна
Поліграф, 2023. 288 с.

ISBN

УДК 378:37(075.8)

У колективній монографії розкрито теоретичні і методичні засади різних аспектів професійної освіти в Україні: висвітлено основні складові методики соціального виховання в Україні; розкрито теоретичні положення і методичні аспекти здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів; схарактеризовано специфіку інклюзивної музичної освіти в мистецьких школах; обґрунтовано правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів України; проаналізовано організаційні та правові засади інклюзивного навчання в закладах дошкільної і середньої освіти; визначено ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'я-збережувальної діяльності; на основі порівняльно-педагогічного аналізу виокремлено здоров'язбережувальні технології в закладах вищої освіти в сучасних умовах; обґрунтовано громадянсько-патріотичне виховання в контексті національно-патріотичного виховання як основу становлення громадянської зрілості.

*Рекомендовано до друку
редакційною колегією Північноукраїнської наукової платформи
(Протокол № 2 від 26.12.2022 року)*

ISBN

© Північноукраїнська наукова платформа, 2023
© Автори, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕМОВА	5
-----------------	----------

РОЗДІЛ 1

Світлана ГРИЩЕНКО, Олена МАКСИМЕНКО

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	6
---	---

РОЗДІЛ 2

Наталія ЗАВИДІВСЬКА, Ольга ЗАВИДІВСЬКА, Олена ХАНІКЯНЦ

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ І МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗДОРОВ'ЯОРІЄНТОВАНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ	47
--	----

РОЗДІЛ 3

Світлана ЛИСЮК

СПЕЦИФІКА ІНКЛЮЗИВНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В МИСТЕЦЬКИХ ШКОЛАХ	90
--	----

РОЗДІЛ 4

Олег ШЕРЕМЕТ, Олена ЄФРЕМОВА

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ	119
---	-----

РОЗДІЛ 5

Олександра ГРИЩЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	147
--	-----

РОЗДІЛ 6

Іван БИКОВ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ _____ 174

РОЗДІЛ 7

Микола НОСКО, Ірина БУЖИНА, Таміла БЕРЕЖНА

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ _____ 203

РОЗДІЛ 8

Ольга ЛІЛІК, Леонід БИВАЛЬКЕВИЧ

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ЗАСОБАМИ ІНТЕРСЕМІОТИЧНИХ ТЕКСТІВ _____ 231

РОЗДІЛ 9

Максим ІМЕРІДЗЕ

ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЗРІЛОСТІ _____ 262

ПЕРЕДМОВА

В умовах реформування системи вітчизняної вищої освіти, остаточної невизначеності пріоритетів її розвитку та динамікою відповідних змін, потребує детального вивчення проблеми теорії та методики професійної освіти. Відповісти на виклики сучасності, стрімкий розвиток наукового знання, зростання кількості та різноманітності інформаційних ресурсів, зміни ціннісного рівня, зокрема – девальвація статусу викладацької діяльності, з-поміж іншого покликана система вітчизняної професійної освіти.

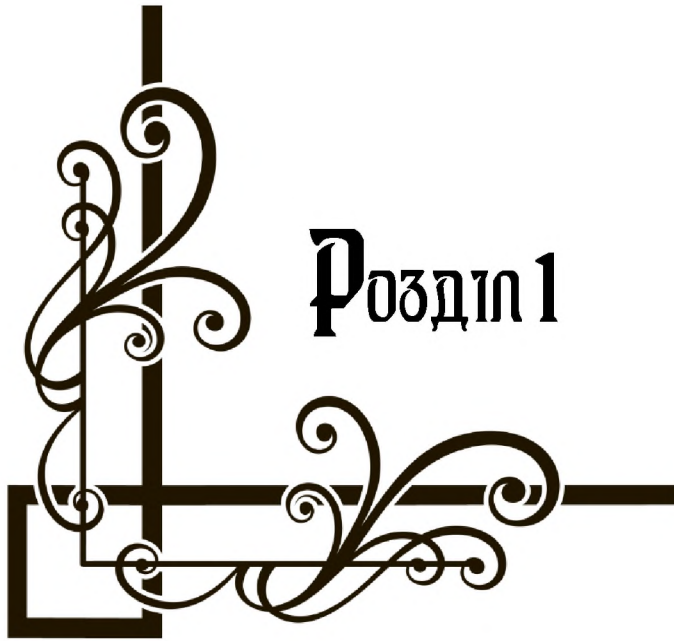
В колективній монографії «Теорія і методика професійної освіти» «професійна підготовка» розглядається: як процес, у ході якого відбувається професійне становлення майбутніх фахівців; як мета і результат діяльності освітнього закладу; як суть залучення здобувачів вищої освіти в освітню та майбутню професійну діяльність. Професійна освіта може розглядатися як засіб самореалізації особистості, оскільки саме в професійній діяльності найбільш повно розкриваються здібності людини, а також як засіб соціального самозахисту.

Колективна монографія репрезентує проблемні аспекти функціонування вітчизняної системи професійної освіти з огляду на декларування її стратегічним напрямом поступового узгодження із міжнародними вимогами. Текст монографії містить відповідні посилання на використані матеріали, які покликані відобразити сучасний стан наукового вивчення окремих тем та подати актуальні складові сьогоденної вітчизняної професійної освіти в теоретичному та методичному аспектах.

В розділах колективної монографії зроблено акцент на головних завданнях професійної освіти: створення довгострокової основи інтелектуального потенціалу суспільства, усебічне розкриття здібностей і гармонійний розвиток кожної особистості, забезпечення однакових можливостей усім членам суспільства; кон'юнктурне насичення ринку праці робочою силою певної професійної і кваліфікаційної структури, забезпечення кожній людині всебічного розвитку в процесі набуття професійної освіти.

Автори вважатимуть своє завдання виконаним, якщо матеріали колективної монографії допоможуть фахівцям у різних галузях усвідомити актуальні проблеми та підкажуть нові ідеї і практичні кроки оптимізації освітнього процесу.

Редакційна колегія

УДК 37.091.2

Світлана ГРИЩЕНКО, Олена МАКСИМЕНКО

Svitlana HRYSHCHENKO, Olena MAKSYMENKO

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ
СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ**

**SOME ASPECTS OF THE METHODOLOGY
OF SOCIAL EDUCATION IN UKRAINE**

Постановка проблеми. В наш час важливим є формування у майбутніх фахівців соціальної сфери системи знань, вмінь та навичок, необхідних для забезпечення виконання завдань соціального виховання як в системі закладу вищої освіти, так й в якості фахівця з соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю. Одним з важливих аспектів професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери є вивчення методики соціального виховання.

Мета статті (розділу) – проаналізувати деякі аспекти методики соціального виховання в сучасній Україні.

Результатом успішного соціального виховання є соціалізація особистості як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, установок, зразків поведінки необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та самосвідомість.

Висновки. 1. Результатом успішного соціального виховання є соціалізація особистості як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище. 2. Методика соціального виховання спрямована на засвоєння особистістю соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, установок, зразків поведінки необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. 3. Соціальне виховання є системою соціальних взаємодій людини в зоні її найближчого оточення. 4. Соціальне виховання має педагогічний вплив соціальних інститутів на процес соціального становлення особистості. 5. До основних технологій соціальної роботи з людьми, що зазнали домашнього насильства, належать соціальна діагностика; соціальна терапія; соціальна реабілітація. 6. Існує потреба в удосконаленні методики соціального виховання щодо попередження відмов від новонароджених дітей юних матерів у пологових будинках і Центрах матері та дитини.

Ключові слова: соціальне виховання, методика соціального виховання, соціалізація, методика попередження домашнього насильства, попередження відмов від новонароджених дітей юних матерів.

Formulation of the problem. In our time, it is important to form the system of knowledge, abilities and skills necessary for the fulfillment of the tasks of social education both in the system of a higher education institution and as a specialist in social and educational work with children and youth. One of the important aspects of the professional training of a future specialist in the social sphere is the study of the methodology of social education.

The purpose of the article (section) is to analyze some aspects of the methodology of social education in modern Ukraine.

The result of successful social education is the socialization of the individual as a process of successive entry of the individual into the social environment, which is accompanied by his assimilation of social experience, social roles, norms, values, attitudes, and patterns of behavior necessary for successful life in a certain society. The main spheres of socialization are activity, communication and self-awareness.

Conclusions. 1. The result of successful social education is the socialization of the individual as a process of successive entry of the individual into the social environment. 2. The methodology of social education is aimed at the assimilation of social experience, social roles, norms, values, attitudes, patterns of behavior necessary for successful life in a certain society. 3. Social education is a system of social interactions of a person in the zone of his immediate environment. 4. Social education has a pedagogical influence of social institutions on the process of social formation of the personality. 5. The basic technologies of social work with people who have experienced domestic violence include social diagnostics; social therapy; social rehabilitation. 6. There is a need to improve social education methods to prevent rejection of newborn babies of young mothers in maternity hospitals and Mother and Child Centers.

Key words: social education, social education method, socialization, domestic violence prevention method, prevention of rejection of newborn children by young mothers.

Постановка проблеми. Перетворення України в розвинену, самостійну й цивілізовану європейську державу неможливе без реформування системи освіти шляхом докорінної зміни ЗВО.

Для нашого дослідження важливим є формування у майбутніх фахівців соціальної сфери системи знань, вмінь та навичок, необхідних для забезпечення виконання завдань соціального виховання як в системі закладу вищої освіти, так й в якості фахівця з соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю. Результатом успішного соціального виховання є соціалізація особистості як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, установок, зразків поведінки необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та самосвідомість.

Аналіз останніх досліджень. Розв'язанню концептуальних проблем методики соціального виховання в системі сучасної професійної освіти, формування готовності здобувачів вищої освіти спеціальності «Освітні, педагогічні науки» (бакалаврат) до професійно орієнтованої фахової діяльності присвячені наукові розробки В. Андрущенко, О. Безпалько, І. Бех, А. Бойко. Питанням складових методик соціального виховання присвячені праці С. Грищенко, Н. Заверико, І. Звереві, З. Кияниці, В. Кузьмінського, Ж. Петрочко та інших. Проблеми сфери соціальної роботи та соціально-педагогічної й соціально-виховної роботи стали предметом досліджень видатної вітчизняної вченої А. Капської.

На сьогодні невирішеними залишаються саме методичні аспекти соціального виховання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Методологія дослідження (або методика дослідження). Поняття методики як педагогічного практичного знання розпочинає формуватися наприкінці ХІХ ст. Термін «методика» походить від грец. *Methodike* узагальнення досвіду, способів, прийомів доцільного здійснення будь-якого завдання.

Методика вивчає закономірності навчання, які впливають з особливостей соціального виховання, яку вивчають. Ґрунтуючись на принципах соціального виховання, методика розкриває мету вивчення навчальної дисципліни, його значення для всебічного розвитку особистості здобувача вищої освіти.

Предметом методики соціального виховання є процес навчання основ соціального виховання як науки, а також спеціально підібраний та дидактично опрацьований її матеріал, який потребує засвоєння.

Мета статті (розділу) – проаналізувати деякі аспекти методики соціального виховання в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливими результатами вивчення обов'язкової дисципліни «Методика соціального виховання» здобувачами університету рівня бакалаврату є: методичні засади соціального виховання; специфіка організації процесу соціального виховання майбутніх фахівців соціально-виховної роботи; визначення мети та завдань професійної діяльності в процесі соціального виховання; добір та застосування методичного матеріалу відповідно до змісту обов'язкової дисципліни «Методика соціального виховання», теми; коректування своєї професійної діяльності; здійснення підготовки та проведення основних організаційних форм професійної підготовки майбутніх фахівців з соціально-виховної роботи до соціально-виховної діяльності.

Методика соціального виховання – це сукупність прийомів та методів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців певних поглядів, переконань, а також навичок і звичок поведінки.

– Виховний вплив методів соціального виховання посилюється за умови використання відповідних прийомів соціального виховання.

– Прийом соціального виховання – частина, елемент методу соціального виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

– Крім методів і прийомів, у соціально-виховній роботі використовують засоби соціального виховання.

– Засіб соціального виховання – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі.

– До засобів соціального виховання відносять працю, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим.

– Методи соціального виховання поділяють на загальні (їх застосовують в усіх напрямках соціального виховання) і часткові (використовують переважно в одному з них – правовому, економічному).

- Залежно від функцій, які виконують методи соціального виховання у формуванні особистості, їх поділяють на такі групи: *методи формування свідомості, методи формування суспільної поведінки, методи стимулювання діяльності й поведінки, методи контролю й аналізу ефективності соціального виховання.*

Враховуючи, що предметом методики соціального виховання є процес навчання основ соціального виховання як науки, а також спеціально підібраний та дидактично опрацьований її матеріал, який потребує засвоєння. Маємо констатувати, що соціальне виховання як система має такі складові: *люди, «об'єкти-суб'єкти» виховання; соціальні інститути виховання; культура та «окультурене» природне середовище; напрями виховання.*

Вітчизняною вченою О. Безпалько визначено завдання соціального виховання: «1) сприяння набуттю дітьми та молоддю соціального досвіду; створення необхідних, умов для їхнього самовизначення, саморозвитку та самореалізації; 2) формування в дітей соціальне схвалюваних, соціально значимих норм, орієнтацій і цінностей; 3) допомога дітям у прийнятті самостійних рішень щодо організації свого життя; 4) забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших за себе, почуття турботи про молодших і хворих; 5) охорона й зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей; організація їхньої соціальної, фізичної, пізнавальної й творчої діяльності; 6) спонукування зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності» (Безпалько, 2009).

Нашим дослідженням доведено, що сутністю соціального виховання, заснованого на гуманістичних цінностях, основою якої становить соціально-педагогічна підтримка дитини в процесі соціалізації полягає у життєвих цілях та духовних цінностях людини, які повинні бути спрямовані на духовне та моральне самовдосконалення, розвиток різноманітних соціокультурних здібностей, професійної творчості, реалізації творчих ідей на благо суспільства (Бех, 2003). Щодо основних понять соціального виховання, то вітчизняні науковці пропонують такі: соціалізація, формування, розвиток, саморозвиток, самовиховання, самоосвіта.

Самовиховання – цілеспрямована робота людини щодо духовного, розумового, морального, волевого, естетичного, фізичного розвитку, вдосконалення й усунення негативних рис характеру (Грищенко, 2009: 88). Самоосвіта – це освіта, яка

набувається в процесі самостійної роботи вихованця без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Хоча вона також є складовою частиною педагогічного процесу в стаціонарних освітніх закладах (Грищенко, 2009). Саморозвиток – це самостійна робота вихованця над формуванням і розвитком у собі духовних, розумових, фізичних та інших здібностей і нахилів.

На основі праць видатної вітчизняної вченої А. Капської, можна зробити висновок, що методика соціального виховання – це сукупність прийомів та методів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, яка спрямована на формування у вихованців певних поглядів, переконань, а також навичок і звичок поведінки (Капська, 2002).

Ретельне вивчення праць вітчизняних вчених в галузі виховання та соціальної педагогіки визначимо ряд важливих для методики соціального виховання аспектів (Андрущенко, 2018; Безпалько, 2002; Безпалько, 2009; Бех, 2003; Бойко, 2011; Грищенко, 2009; Заверико, 2005; Капська, 2002). Виховний вплив методів соціального виховання посилюється за умови використання відповідних прийомів соціального виховання. Прийом соціального виховання – частина, елемент методу соціального виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації. У соціально-виховній роботі використовують засоби соціального виховання. Засіб соціального виховання – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. До засобів соціального виховання відносять працю, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін. Методи соціального виховання поділяють на загальні (їх застосовують в усіх напрямках соціального виховання) і часткові (використовують переважно в одному з них – правовому, економічному). Залежно від функцій, які виконують методи соціального виховання у формуванні особистості, їх поділяють на такі групи: методи формування свідомості, методи формування суспільної поведінки, методи стимулювання діяльності й поведінки, методи контролю й аналізу ефективності соціального виховання.

Необхідно пам'ятати, що соціальне виховання як система має такі складові: люди, «об'єкти-суб'єкти» виховання; соціальні інститути виховання; культура та «окультурене» природне середовище; напрями виховання (Актуальні проблеми, 2002).

Для нашого дослідження необхідно також спиратися на визначення «соціально-педагогічна діяльність – це діяльність, яка направлена на вирішення задач (завдань) соціального виховання і соціально-педагогічного захисту» (Шакурова, 2011).

Основними функціями системи соціального виховання є: культурологічна (формування особистої культури індивіда), соціалізаційна (координація та керування шляхом виховання спрямованістю та ефективністю перебігу процесу соціалізації), адаптаційна (навчання ефективним моделям освоєння індивідом нових життєвих ситуацій), ціннісно-утворююча (закріплення суспільних цінностей у свідомості й поведінці індивіда), нормативна (закріплення в поведінці соціальних норм, ухвалених суспільством), інтегративна (об'єднання людей шляхом опанування способів поведінки), соціального контролю (вироблення системи групових реакцій у вигляді санкцій, що адекватні соціальним цінностям).

Вітчизняна вчена І. Зверева стверджує, що соціальне виховання – це система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння дітьми й молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки (Зверева, 1998).

На основі вищезазначеного можна виокремити сутність об'єкту соціального виховання як системи соціальних взаємодій людини в зоні її найближчого оточення, констатуючи також той факт, що соціальне виховання має педагогічний вплив соціальних інститутів на процес соціального становлення особистості.

Однією з найбільш затребуваних є методика соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями.

Розглянемо виховну роботу по захисту і підтримці дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Однією з гострих сучасних соціальних проблем є стан здоров'я дітей та молоді. За даними Міністерства соціальної політики України стабільно високими є показники дитячої інвалідності, що свідчить про негативну тенденцію зростання чисельності дітей з особливостями психофізичного розвитку і обумовлює необхідність різних форм соціальної допомоги та підтримки таких дітей. Рівень цивілізованості суспільства багато в чому визначається ставленням цього суспільства до маргінальної

групи населення, зокрема до дітей з інвалідністю, їхніх сімей. В умовах економічної нестабільності, кризового стану майже всіх складових гуманітарної сфери, на початковому етапі правової стабілізації діти-інваліди виявилися найбільш незахищеною категорією населення. І відповідно соціально-педагогічна робота з цією категорією потребує подальшої організації з урахуванням усіх специфічних особливостей дітей з обмеженими можливостями та співпраці з ними.

У науковій літературі людей з вадами фізичного та розумового розвитку, хронічно хворих дітей та дітей з патологічними станами визначають як «аномальних», «неповноцінних», «дітей з інвалідністю», «людей з особливими потребами», «людей зі спеціальними потребами», «дітей із труднощами у навчанні», «дітей з обмеженнями», «людей з обмеженими розумовими та фізичними можливостями», «дітей з обмеженими психофізичними можливостями», «людей з функціональними обмеженнями», «дітей, які знаходяться в особливо складних і надзвичайних умовах», «дітей з особливими потребами в розвитку», «маломобільні групи населення». Таке неоднозначне визначення характеризує різні аспекти і підходи до вирішення проблем навчання, лікування, соціального захисту і реабілітації людей не тільки в Україні, але й в усьому світі.

Дитина з інвалідністю – особа, яка не може самостійно повністю або частково забезпечити потреби нормального особистого та/або соціального життя в силу обмежень, будь то вроджених або його (її) фізичних чи розумових здібностей (Стаття 1 «Декларації про права інвалідів», яка проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р.). Стаття 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» визначає: *особою з інвалідністю* є особа з стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, потреб в соціальній допомозі і захисті. Це визначення поняття «інвалід» є більш прогресивним порівняно з тим, що застосовувалось у нашому законодавстві до 1991 р., тому що воно визначає інвалідність як міру втрати здоров'я, а не працездатності.

Існує чимало теоретичних класифікацій відхилень у здоров'ї та розвитку. Однією з найбільш поширених є британська шкала обмеження можливостей: недуга – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів аномальної структури, що

утруднює певну діяльність; обмежена можливість – втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини; недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормальної ролі, виходячи з вікових чи соціальних факторів.

Інтеграція в суспільство – це процес поновлення втрачених зв'язків людини з суспільством, що забезпечує її включення в основні сфери життєдіяльності: праця, побут, дозвілля.

Базовими етичними принципами соціальної роботи з цією категорією дітей та молоді є: співчуття, милосердне, позитивне ставлення до кожної особистості, повага і прийняття її такою, яка вона є; вирівнювання можливостей у різних сферах життя; свобода вибору видів соціально-педагогічної допомоги. Головні завдання соціально-педагогічної допомоги: адаптація та реадаптація, соціалізація особистості; задоволення особистих і соціальних потреб інваліда; педагогізація життєвого простору інваліда; нормалізація життя родини, в якій живе інвалід.

У структурі соціально-педагогічної допомоги першим виділяється соціальний компонент. Тому цілком природним є задоволення особливих потреб осіб з інвалідністю через надання соціальних послуг.

Соціальні послуги являють собою систему соціальних дій, які спрямовані на задоволення потреб людини. У вузькому смислі слова – це система соціальних зручностей, що надаються особистості. Зміст соціальних послуг становлять: інформаційно-консультаційна допомога сім'ї з правових питань, соціально-психологічне консультування, допомога у догляді і нагляді за дитиною, забезпечення ліками і продуктами харчування, організація життєдіяльності і дозвілля особистості. Соціальні послуги здійснюються шляхом індивідуальної роботи.

Важливим аспектом нашого дослідження є соціально-педагогічна допомога дітям та молоді з функціональними обмеженнями.

Один із компонентів соціально-педагогічної допомоги – виховання гармонійної особистості, формування її ціннісних орієнтацій. Соціально-педагогічна допомога особам з інвалідністю побудована на реалізації і впровадженні певних форм і методів роботи, взаємодії індивіда і соціального оточення. Відповідно до цього соціальний педагог у якості експерта надає допомогу

окремій особі та її сім'ї у розв'язанні соціально зумовлених педагогічних і психологічних проблем, аналізує взаємозалежності між цими проблемами та відповідними соціальними факторами; виступає партнером у мобілізації джерел соціально-педагогічної і психологічної підтримки; є посередником між членами сім'ї та іншими соціальними інститутами у розв'язанні конфліктних ситуацій.

Загальний процес соціально-педагогічної допомоги розкладається на 4 етапи: 1. Дослідницький: виявлення особливих і соціальних потреб осіб з інвалідністю, збережених здібностей. 2. Планування системи соціально-педагогічних впливів. 3. Організація соціально-педагогічної допомоги. 4. Оцінка результатів діяльності.

Зміст соціально-педагогічної допомоги особам з інвалідністю становить соціально-педагогічна профілактика, соціальне обслуговування (соціально-педагогічний патронаж), соціально-психологічна реабілітація.

Соціально-педагогічна профілактика – це система превентивних дій, які спрямовані на попередження соціальних наслідків інвалідності: соціальної відокремленості та ізольованості людини. Соціальне обслуговування являє собою мобілізацію джерел соціально-педагогічної та психологічної підтримки з метою задоволення особливих потреб дітей, молоді і сім'ї. Соціально-психологічна реабілітація розглядається як цілісний динамічний безперервний процес розвитку особистості, її самоактуалізації та самореалізації.

В даному випадку «реабілітація» тлумачиться як «відновлення порушених функцій», «компенсація втрачених можливостей», «повернення до активного життя». Ці визначення базуються, з одного боку, на етимології даного слова (лат. – *відновлення*), а з іншого – на розумінні цього процесу як наближення до вихідного стану, відновлення втраченого, що іноді практично неможливо. Тому метою реабілітації може бути не повернення до певної позитивної вихідної точки, а розширення адаптивних можливостей суб'єкта соціалізації, здатності бути адекватним до нових умов, управляти своїм життям.

Реабілітація має бути спрямованою на формування у людини якостей, які можуть допомогти їй більш оптимально пристосуватися до навколишнього середовища.

Визначимо також діагностику соціуму як передумов оптимальної організації реабілітації дітей з функціональними обмеженнями.

Серед функціональних характеристик сімей, які мають дітей з обмеженими можливостями, на нашу думку, найбільш значущими є такі: 1) матеріальне забезпечення сімей; 2) психологічний клімат в сім'ї; 3) загальна культура сім'ї; 4) реабілітаційна культура сім'ї; 5) реабілітаційна активність; 6) ставлення до патології дитини.

Поєднання індивідуальних характеристик членів сім'ї з її структурними і функціональними можливостями утворюють комплексну характеристику – *статус сім'ї*. Для визначення статусу сім'ї користуються такими поняттями: соціально-економічний статус; соціально-психологічний статус. Індивідуальні характеристики членів сім'ї фіксуються у ході інтерв'ю, безпосереднього спостереження і (або) за результатами обстежень, проведених іншими спеціалістами (лікарем, психологом, корекційним педагогом). Рівень загальної культури включає показник освіти дорослих членів сім'ї, побутову та поведінкову культуру членів сім'ї. При цьому можна застосовувати інтерв'ю, і дозволяє виявити коло інтересів, розвиток духовних потреб, організацію дозвілля, спільні форми відпочинку.

Відповіді показують, що найбільш гострою з усіх проблем, з якими стикаються сім'ї з дітьми і молоддю з функціональними обмеженнями, є причина недостатнього матеріального забезпечення. Експерти вважають, що матеріальні проблеми зумовлені такими факторами (наводяться в порядку частоти згадувань): нестабільна економічна ситуація в країні; недосконалість законодавчої бази стосовно матеріального забезпечення і соціальної захищеності родин, що виховують дітей з інвалідністю; значна мінусова різниця між державними виплатами на дітей-інвалідів і реальним прожитковим мінімумом.

Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями

1. Ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду.

2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини.

Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки: позбавитися небезпечних речей та предметів; вилучити предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.

Рідним та людям, що знаходяться у безпосередньому контакті з дитиною з інвалідністю, потрібно: сприймати її такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати її до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; більше розмовляти з дитиною, слухати її; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації; не піддаватися всім примхам і вимогам дитини; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити; не боятися кожную хвилину за життя дитини.

Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю обмежених функціональних можливостей є реалізацією різних видів соціальної реабілітації. В кожному конкретному випадку вона обумовлюється особливостями фізичного і психічного стану клієнтів, кваліфікацією суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, а також тими різновидами соціального обслуговування, яке здійснює конкретна державна чи громадська організація.

Напрями соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями: вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю; проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань; побутова реабілітація дітей з інвалідністю (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки у різних мікро-соціумах); проведення психологічного консультування дітей з інвалідністю з особистісних проблем; здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи; організація консульт-пунктів для родичів дітей з інвалідністю з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань; розвиток потенційних творчих можливостей дітей з інвалідністю; формування досвіду саморегуляції засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор; організація дозвілля дітей з інвалідністю через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб; здійснення профорієнтаційної роботи серед дітей та молоді з інвалідністю; вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя дітей та молоді з інвалідністю у суспільстві; координація роботи з різними

соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей та молоді з інвалідністю у суспільстві.

Отже, організація соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями не залишається поза увагою держави, яка здійснює її у наступних напрямках: поглиблення усвідомлення, медична опіка, реабілітація, служби підтримки, доступність, утримання та соціальний захист, родинне життя та права особи, культура. Напрями організації соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями становлять динамічну систему, у процесі якої здійснюється послідовна реалізація тактичних завдань, що постійно виникають при взаємодії з дитиною-інвалідом, на шляху до досягнення мети – включення в суспільне життя.

Ще однією важливою методикою соціального виховання є *методика соціально-виховної роботи з хворими дітьми*. Розглянемо основні складові цієї методики.

Технологія організації діяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

Мета: Ознайомити здобувачів вищої освіти із технологією організації діяльності соціального педагога з хворими дітьми, режимом життя і діяльності здобувачів загальної середньої освіти, формуванням навичок і звичок поведінкової сфери особистості.

У формуванні позитивного досвіду поведінки особистості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, її переконань, ставлень до навколишньої дійсності вирішальну роль відіграє діяльність. У зв'язку з цим організація діяльності школярів розглядається у педагогіці як серцевина виховного процесу. З метою всебічного і гармонійного розвитку особистості, максимального впливу на розум і емоції, духовність, естетизм, фізичний розвиток і моральність кожної хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, на основі знань про сутність, структуру і логіку протікання виховання, методи, виховання, педагог повинен вміти планувати різноманітні за цільовим спрямуванням виховні заходи, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей, їх інтереси і можливості.

Поведінковий або дієвий компонент особистості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, формується в залежності від того, що робить людина, як, навіщо, заради чого вона здійснює цю діяльність, як вона ставиться до діяльності і до людей, з якими вона здійснюється. Здобувачі загальної середньої

освіти, включені в різноманітні види діяльності: освітню, пізнавальну, громадську, фізично-оздоровчу, професійну та діяльність за інтересами.

Виховна ефективність діяльності залежить від ряду умов: визначення конкретної мети і завдань діяльності та усвідомлення їх хворою дитиною, яка є здобувачем загальної середньої освіти; мотивація участі дітей в діяльності; планування діяльності; наявність зразку для діяльності (що робити і як робити); організація діяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, з урахуванням її потреб в активності і самостійності; контроль за діяльністю дітей; аналіз і корегування діяльності; підведення підсумків діяльності; колективний характер діяльності.

При організації колективної діяльності необхідний особливий підхід.

Добре зарекомендувала себе *методика організації колективної діяльності, запропонована І. Івановим*. Яка отримала назву колективна творча справа (КТС).

У відповідності з КТС діяльність учнів розглядається у вигляді відповідних етапів, кожен з яких відповідає певному *етапу КТС*. Їх налічується 6. 1. Попередня підготовка КТС: вибір справи, визначення мети і завдань, вибір напрямків діяльності. 2. Збір-старт – вибір ради КТС, колективне планування і утворення творчих груп (3, 5, 7 чол.), видача завдань на створення проекту проведення колективної творчої справи. 3. Підготовка КТС: кожна творча група пропонує свій проект виконання КТС, відбувається обговорення цих проектів і приймаються рішення. 4. Підготовка до проведення КТС за прийнятим проектом. 5. Проведення КТС. 6. Підведення підсумків.

Прикладом КТС можуть слугувати: КТС «Осінній бал», «Світ твоїх захоплень», «Збережемо місто від екологічного лиха!».

Формування навичок і звичок поведінкової сфери особистості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

Поведінка – це діяльність, яка проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем і опосередкована зовнішньою (руховою) та внутрішньою (психічною) активністю. Поведінка – це надто складний феномен, а тому її формування необхідно здійснювати, виділяючи в ній окремі елементи.

Найменшою одиницею поведінки є вчинок (певна дія чи стан особистості). Поведінка – це сукупність вчинків, але вчинок може

бути моральним і аморальним, тому за одним зовнішнім проявом поведінки не можна судити про рівень соціально-позитивної поведінки людини (Грищенко, 2009).

Формування позитивної поведінки потребує формування суспільно-цінної мотивації.

Можливо з співвідношення між суспільно-цінною діяльністю та особистісно-значимим мотивом.

1. Суспільно-цінна діяльність = особистісно-значимому мотиву.
2. Суспільно-цінна діяльність – особистісно-значимому мотиву, але зовнішня дія буде відповідати соціальним нормам за певних умов.
3. Суспільно-цінна діяльність – особистісно-значимому мотиву (аморальна поведінка).

Для того, щоб сформувати соціально-ціннісну поведінку необхідно формувати моральні звички поведінки.

Звичка – це друга натура людини – це стійка форма соціально-цінної (нецінної) поведінки, яка стає життєвою потребою людини. Формування звичок соціально-цінної поведінки починається з формування навичок – автоматизованих дій. Формується навичка в результаті неодноразового повторення одних і тих же дій, тому основним методом формування навички є метод навчання – організація планомірного і регулярного виконання певних дій з метою перетворення їх на звичні форми поведінки. Щоб навичка перетворилася у звичку – необхідне тренування в виконанні навичок. Сформовані звички надзвичайно стійкі, а тому важко піддаються перевихованню.

Методика ефективного формування звичок потребує виконання ряду вимог: 1) опора на наявний життєвий досвід (рівень) хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; 2) єдність впливу на свідомість, почуття і поведінку; 3) формування позитивної мотивації; 4) створення під час формування навичок і звичок позитивної емоційної, зовнішньої атмосфери; 5) зосередженість на формуванні певної звички (системи подібних звичок та доведення цього процесу формування до її повної сформованості); 6. єдність, послідовність у вихованні звичок з боку всіх, хто виховує особистість (Бех, 2003; Вишневецький, 1996; Єгорова, 2007).

Режим життя і діяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, як умова ефективного формування навичок і звичок поведінки.

Важливою умовою формування навичок та звичок є режим. Режим – це засіб зовнішньої організації учнів і учнівського

колективу за умови заповнення її внутрішнім змістом. Основними ознаками правильного режиму є: доцільність режиму: всі норми режиму повинні мати певний сенс для хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; точність правил і режиму – у правилах життя і розпорядку не повинно бути винятків, послаблень; врахування вікових та індивідуальних особливостей хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; загальність – це обов'язковість всіх правил і норм режиму.

Моральні звички людини як стійкі форми поведінки позначаються на її культурі поведінки. Культура поведінки – це виконання людиною норм, правил співжиття завдяки чому не тільки підтримується загальний порядок, а й відбувається доцільне сприятливе спілкування між людьми, зберігаються і дотримуються нормальні умови праці, відпочинку, творчої діяльності, проявляється турбота, увага людини до людини. Культура поведінки забезпечується такими основними моральними звичками: 1) звички до ввічливості – це звички, які виражають емоційний тон спілкування з людьми: привітно вітатися під час зустрічі; привітно прощатися; ввічливо звертатися до людини під час спілкування; рахуватися в процесі спілкування з інтересами інших; 2) звички виявлення уваги і передбачливості у ставленні до людей, готовності прийти на допомогу; 3) звички, пов'язані з гарними манерами: триматися природно-невимушено і гідно; бути гостинним хазяїном і нерозв'язним гостем; вислуховувати співбесідника, не перебивати його, нав'язуючи свою точку зору; шанобливо відповідати на запитання; 4) звички турбуватися про інших; 5) звички до стриманості – уміння гальмувати свої емоційні прояви; 6) звички до точності. Точність – характеристика особистої поведінки, що проявляється в організованості людини.

Методика формування культури поведінки хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

Для формування звичок моральної поведінки фахівець соціальної сфери або вчитель-надомник повинен володіти системою методів, серед яких особливе місце посідають такі методи: педагогічна вимога, громадська думка, метод прогнозування, метод змагання, метод використання виховуючі ситуацій.

Педагогічна вимога – це метод впливу, за допомогою якого фахівець соціальної сфери або вчитель-надомник викликає, стимулює, гальмує ті чи інші дії хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; або виявлення і формування певних моральних якостей.

Вимога має різні форми прояву:

1) *пряма вимога* – це вимога до хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, чи колективу, виражена в авторитетній формі (щоб вимога була ефективною необхідно вимовляти її рішучим холодним тоном; речення не повинно включати частки «не»; вимога повинна бути звернена до конкретної хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; кожна пряма вимога повинна враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів щоб бути посилюючою для виконання; поставивши пряму вимогу, майстер виробничого навчання повинен обов'язково добитися її виконання);

2) *непряма вимога або опосередкована проявляється:* вимога – порада; вимога – довіра; вимога – недовіра; вимога – прохання; вимога – натяк; вимога – схвалення; вимога – осуд; вимога – погроза.

Непряма вимога відрізняється від прямої тим, що стимулом до дії хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти стає не стільки сама вимога, стільки спричинені нею психологічні фактори.

Вимога-порада – це звернення до свідомості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти з метою переконання його в доцільності, необхідності саме таких дій. Використовувати вимогу – пораду доцільно тоді, коли фахівець соціальної сфери або вчитель-надомник впевнений в повазі хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти до їхньої думки, коли впевнений, що хвора дитина, яка є здобувачем загальної середньої освіти здатна зрозуміти сутність і доцільність цієї поради (Вишневецький, 1996; Єгорова, 2007; Методи виховання, 1997).

Вимога-довіра – це вимога, яку можна використовувати тоді, коли між соціальним педагогом чи вчителем і хворою дитиною, яка є здобувачем загальної середньої освіти склалися душевні товариські стосунки. Частіше всього в освітньому процесі вдома вимога-довіра виражається в певних дорученнях, які соціальний педагог дає хворій дитині, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

Значно рідше вживається вимога-недовіра. Ця форма впливу буде ефективною за умови авторитету соціального педагога в очах хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти. Застосовувати вимогу – недовіру доцільно до тієї хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти у яких дещо завищена самооцінка.

Вимога-прохання. Це один з найбільш часто вживаних засобів впливу, форма виявлення співробітництва, взаємної довіри і поваги. Ця вимога свободи вибору дії, а тому вона повинна виголошуватися так, щоб хворій дитині, яка є здобувачем загальної середньої освіти здавалося, що вона діє за власним бажанням. Як правило вимога-прохання спрацьовує у всіх випадках і практично по відношенню до всіх хворих дітей, які є здобувачами загальної середньої освіти.

Вимога-натяк – це непомітна іншим форма опосередкованої вимоги, погляд, окрема фраза, окремий жест викладача, який спрямований на конкретну хвору дитину, яка є здобувачем загальної середньої освіти. Головне призначення вимоги-натяку дати поштовх до дії, яка в хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти вже сформована. Але вимога-натяк спрацює в тому випадку, коли хвора дитина, яка є здобувачем загальної середньої освіти чи колектив розуміє сутність цього натяку (Бех, 2003; Вишневський, 1996; Єгорова, 2007; Методи виховання, 1997).

Вимога-схвалення – це похвала, стимул, який використовується, коли є необхідність викликати позитивні почуття, ще раз їх пережити. Ця вимога використовується переважно по відношенню до хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, яка старанна, але не завжди досягає необхідних результатів.

Вимога-осуд – це негативна оцінка, що відіграє роль гальма небажаних вчинків хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти. Вона спрямована на те, щоб викликати в хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти почуття сорому, розкаяння. Форма вираження непрямой вимоги-осуду повинна здійснюватися через вираження негативних емоцій, які переживає викладач від дій хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти (Єгорова, 2007; Методи виховання, 1997).

Вимога-погроза – це умовна вимога, надзвичайно сильний засіб, який спрямований на переоцінку хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти своїх дій, вчинків, але вимога-погроза повинна бути педагогічною, не чинити дитині зла, спричиняти душевний біль, пригнічення, почуття страху. Критерієм ефективності вимоги-погрози служить звернення хворій дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти до соціального педагога за допомогою.

Громадська думка – це система загальних суджень людей, яка виникає в процесі спільної діяльності і спілкування і виражає їх ставлення до різних явищ, подій, навколишньої дійсності. Громадська думка виступає одночасно як метод виховання і як його результат. В громадській думці, як методі виховання органічно взаємопов'язані думка колективу і думка особистості, а тому формування громадської думки – надзвичайно складний процес. Необхідно спочатку формувати правильну, здорову, особисту думку кожної хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти як систему поглядів, оцінювальних суджень, уміння висловлювати власну думку, уміння критикувати інших і сприймати критику, прислухатися до думки інших і захищати власну думку. Тільки при наявності правильних особистісних думок можна використовувати громадську думку колективу.

При використанні громадської думки необхідно пам'ятати, що вона призначена виконувати виховну функцію, а не функцію пригнічення хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

Метод прогнозування – це передбачення перспектив в діяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти. В основі цього методу лежить прагнення особистості до здійснення своєї мрії, мети, проекту. Цей метод забезпечує цілеспрямованість і доцільність діяльності і вчить хвору дитину, яка є здобувачем загальної середньої освіти прогнозувати своє життя. Методика використання методу прогнозування була чітко розроблена А. Макаренко і знайшла своє відображення в системі перспективних ліній (Бех, 2003; Єгорова, 2007; Методи виховання, 1997).

Метод створення виховуючи ситуацій. Життя хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти являє собою систему різноманітних ситуацій, в системі яких учню необхідно примати ті чи інші рішення, тому соціальному педагогу або вчителю-надомнику з метою формування у хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти необхідних звичок моральної поведінки треба створювати відповідні виховуючи ситуації.

Виховна ситуація – це спеціально організовані умови з метою виявлення чи формування в процесі життєдіяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти системи відповідних ставлень до тих чи інших явищ та звичок моральної поведінки.

Виховуючи ситуації бувають: 1) вербальні – різні вислови, приказки, крилаті вирази, сюжети подій, в яких хвора дитина, яка є здобувачем загальної середньої освіти повинна знайти ту чи іншу позицію, а тому і обрати певну форму власної поведінки; 2) ситуації-вправи; 3) ситуації-оцінки (пропонується оцінити ситуацію); 4) ситуації-проблеми; 5) конфліктні ситуації – найкращий метод пізнання особистості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; 6) ситуації вільного вибору (Методи виховання, 1997).

Важливим методом в формуванні соціально-цінної поведінки виступає метод змагання, який сприяє прояву ініціативи хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, відповідальності, формує почуття товарищескості, колективізму і значно підвищує продуктивність діяльності дітей. При використанні методу змагання необхідно акцентувати увагу хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти на тому, що важливий не тільки кінцевий результат, а й сам процес. Суперництво повинно бути здоровим.

Крім основних методів існують ще й додаткові методи виховання: заохочення і покарання.

Метою цих методів є стимулювання позитивної поведінки хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти або гальмування негативних проявів.

Заохочення – це вираження позитивної оцінки вчинків окремої хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти або цілого учнівського колективу, в якій підтверджується правильність даних дій. До використання заохочення ставляться певні педагогічні вимоги: заохочувати хвору дитину, яка є здобувачем загальної середньої освіти необхідно як на кінцевий результат, так і на процес досягнення цього результату (активність, ініціатива, відповідальність, творче ставлення); не слід занадто захоплюватися заохоченням; заохочувати необхідно хвору дитину, яка є здобувачем загальної середньої освіти за їх справи, а не за те, що вона хороший здобувач освіти; заохочення педагога повинно підтримуватись громадською думкою колективу; заохочення повинно враховувати вікові та індивідуальні особливості хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти; ні в якому разі не треба заохочувати хвору дитину, яка є здобувачем загальної середньої освіти за їхні прямі обов'язки (Грищенко, 2009; Єгорова, 2007; Методи виховання, 1997).

Основними прийомами заохочення є схвалення, подяка, нагорода, грошова премія (за рахунок ЗЗСО), почесне доручення.

Покарання – це форма ставлення вимог з метою викоренення негативних дій, вчинків, чи звичок поведінки.

Покарання допомагає хворій дитині, яка є здобувачем загальної середньої освіти усвідомити власні недоліки, щоб потім їх ліквідувати, формує відповідальність за власну поведінку і розуміння того, що в колективі, в суспільстві є загальноприйняті норми поведінки, які обов'язково необхідно виконувати.

Чи має право соціальний педагог використовувати метод покарання?

Має за умови, якщо хвора дитина, яка є здобувачем загальної середньої освіти допускає серйозні порушення дисципліни, а використання методів формування свідомості і досвіду моральної поведінки не дають позитивних результатів. В такому випадку безкарність призводить до накопичення негативного досвіду, що в кінцевому результаті буде потребувати перевиховання.

До використання методу покарання ставляться такі педагогічні умови:

1. Покарання повинно розглядатися не стільки як метод осудження, скільки як засіб пробудження у хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти добрих почуттів і стимулювання елементів позитивної діяльності. Реалізація цієї умови можлива при прояві соціальним педагогом поваги до хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти, якого він карає.

2. Покарання повинно бути справедливим і обґрунтованим. Якщо хвора дитина, яка є здобувачем загальної середньої освіти сприймає покарання несправедливим, то таке покарання тільки псує стосунки між соціальним педагогом та хворою дитиною, яка є здобувачем загальної середньої освіти і з'являються негативні наслідки.

3. Покарання не повинно носити колективний характер, воно повинно бути суто індивідуальним.

4. Наявність авторитету соціального педагога чи вчителя-надомника.

5. Врахування вікових та індивідуальних особливостей хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти.

6. Врахування позицій групи учнів по відношенню до засобів покарання, які соціальний педагог хоче використати (Капська, 2002).

Покарання, як правило, служить уроком не тільки для винного, а й для всього колективу.

Основними прийомами покарання є зауваження, догана, виклик на засідання педагогічної ради закладу, виключення хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти зі складу закладу загальної середньої освіти. Фізичне покарання хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти заборонено! Заборонено покарання, які принижують людську гідність хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти! Покарання – це надзвичайно складний метод. Його необхідно використовувати в єдності з іншими методами виховання.

Отже, до групи методів організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки належать методи тренування, привчання, педагогічної вимоги, ситуацій вільного вибору, ігровий метод. Усі вони базуються на практичній діяльності вихованців. Управляти цією діяльністю соціальні педагоги та вчителі-надомники можуть завдяки поділу її на складові частини – конкретні дії і вчинки, а інколи на ще менші частини – операції. Виховний процес полягає в тому, що соціальний педагог здійснює перехід від управління операціями до управління діями, а потім – до управління діяльністю вихованців. Організація різнопланової діяльності хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти обов'язково залучає дитину до багатогранних відносин, які виникають на основі спілкування у процесі діяльності. Різні позиції хворої дитини, яка є здобувачем загальної середньої освіти у системі внутрішньо-колективних відносин приводять його до певних рішень, вчинків, на основі чого формуються складніші акти поведінки, риси особистості.

Вважаємо за необхідне розглянути в межах нашого дослідження *методику соціально-виховної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насилля.*

Діти, які зазнали сімейного насилля – це діти, які постраждали від домашнього насильства (постраждала дитина), – особи, які не досягли 18 років та зазнали домашнього насильства у будь-якій формі або стали свідком (очевидцем) такого насильства (стаття 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Визначаючи сімейне насилля за Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018, 2019), маємо розглянути деякі важливі для нашого дослідження аспекти

(Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України, 2018, 2019).

Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

2) дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

3) домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

4) економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

5) запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих

осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються (Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України, 2018, 2019);

6) кривдник – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

7) обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи;

8) особа, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала особа), – особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі;

9) оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи;

10) програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;

11) програма для постраждалої особи – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування (Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України, 2018, 2019);

12) протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй

завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;

13) профілактичний облік – здійснення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України організаційно-практичних заходів щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення домашнього насильства, за дотриманням ним тимчасових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку із вчиненням домашнього насильства;

14) психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

15) сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

16) терміновий заборонний припис стосовно кривдника – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства;

17) фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру (Про

запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України, 2018). *Зміст соціально-виховної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насильства*. Виділяючи три рівні соціальної профілактики домашнього насильства, також розрізняють певні напрями цієї діяльності, оскільки профілактичні заходи мають свою специфіку залежно від конкретної цільової групи. До них можуть належати люди всіх вікових груп, але основними з них є діти, підлітки, жінки, люди похилого віку. До основних технологій соціальної роботи з людьми, що зазнали домашнього насильства, належать *соціальна діагностика; соціальна терапія; соціальна реабілітація*.

Не менш важливим етапом профілактичних заходів, ніж власне соціально-педагогічна та соціально-виховна робота, є *етап моніторингу й контролю з боку педагогічного колективу ступеня засвоєння знань і позитивного соціального досвіду щодо запобігання насильству в сімейних взаєминах*. Серед *методів* такої роботи особливе місце посідають *опитування, тестування, анкетування учнів і батьків, вікторини, інтелектуальні змагання знавців права, сімейні конкурсні програми*.

Методологією соціально-педагогічної роботи в аспекті профілактики домашнього насильства щодо дітей є концепція «допомоги для самопомоги», яка змінює свідомість і поведінки дорослих і дітей. Ця концепція розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає *формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, уміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них*. У «допомозі для самопомоги» це означає:

1. Виявлення особливостей і проблем молоді, дітей, жінок, кривдників в аспекті запобігання домашньому насильству.

2. Формування позитивної мотивації до сприйняття соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії домашньому насильству.

3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від насильства, але й підвищенню соціального статусу молоді, її особистому розвитку на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи при необхідності соціальну опіку і підтримку, соціальний менеджмент. *Наслідком* такої допомоги можуть бути: знання, що запобігають домашньому насильству,

вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення й управління собою в ситуаціях, які можуть призвести до насильства, негативне ставлення до насильства.

4. Спрямування молоді до самодопомоги в напрямку запобігання насильству через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми.

Особливості соціально-виховної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насильства.

На даний час у світовій практиці виділяють такі підходи до захисту прав людей, які можуть бути застосовані з метою попередження насильства в сім'ї стосовно дітей:

1. *Інформаційний (просвітницький)*, в основі якого є знання і підтримка державою, громадою, сім'ями, окремими особами прав людини. Міжнародні співтовариства всіляко підтримують освітні програми цього напрямку. Вимогою ЮНЕСКО до них є врахування інтересів дітей і підлітків. Ці програми повинні: захищати всіх дітей та підлітків; забезпечувати статеву рівність у питаннях доступу до, освіти та її якості; залучати до процесу навчання сім'ї та громади; сприяти поширенню знань у сім'ях через просвіту батьків і вихователів з питань турботи про дітей молодшого віку.

2. *Силовий підхід*, який означає, що порушення прав людини, закріплених у законах, передбачає покарання злочинця незалежно від того, чи знав він, що порушує права іншої людини, чи ні. Цей підхід є зараз основним в Україні.

3. *Підхід ненасильницького опору*, який пропагував М. Гадді. На його думку, протистояння злу через насильство лише примножує зло, і, оскільки зло може спиратися тільки на насильство, потрібно цілковито утриматися від останнього, щоб позбавити зло його опори.

4. *Діяльнісний підхід*, який полягає у щоденній роботі по захисту прав: «нам потрібні вчинки, які вшановували б ті слова, поважали б ті зобов'язання, відповідали б тим законам».

5. *Виважений підхід*, запропонований А. Сахаровим, полягає в готовності до створення кращого людянішого суспільства, досконалішого світового порядку через реформи, а не революції, через захист жертв, а не повалення чи засудження режимів; через здатність свідомо розмірковувати, берегти знання і досвід, розвиток зв'язків з іншими соціальними системами з метою вибору кращого для життя людей.

Важливо визначити також й соціальні інституції по роботі з дітьми, що зазнали сімейного насилля. *Соціальні інституції та заклади соціально-виховної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насилля – це:*

загальні служби – служби у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);

спеціалізовані – установи для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб; мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі).

У нашій державі здійснення заходів по попередженню насильства в сім'ї згідно Закону України «Про попередження насилля в сім'ї» покладається в межах наданих їм повноважень на (Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України, 2018, 2019): 1) спеціально уповноважені органи виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; 2) службу дільничних інспекторів поліції і ювенальну поліцію; 3) органи опіки і піклування; 4) спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї: кризові центри для жертв насильства в сім'ї і членів родини, у відношенні яких існує реальна загроза здійснення насильства в сім'ї (далі – кризові центри); центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Технології соціально-виховної роботи з випадками насилля в сім'ї стосовно дітей

Допомогу жертвам сімейного насильства здійснюють як *спеціалізовані заклади, кризові центри, притулки для жертв насильства, так і територіальні заклади соціального обслуговування – «Телефон довіри», центри психолого-педагогічної допомоги населенню, центри соціальної допомоги сім'ї та дітям, які консультують своїх клієнтів з всіх проблем особистого життя і надають їм психотерапевтичну допомогу.*

Принципи надання допомоги жертвам насильства будуються на загальних психолого-педагогічних засадах кризового втручання. Однак допомога потерпілим від сімейного насильства має свою специфіку в залежності від того, хто її здійснює (психосоціолог, спеціаліст з соціальної роботи, психотерапевт), кому її надають

(жертвам сімейного, сексуального чи просто фізичного насильства), в якій формі (консультативній, психотерапевтичній, соціальної підтримки) буде вона відбуватися.

Допомогти потерпілим від насильства в сім'ї покликані не тільки правоохоронні органи, але й соціальні служби. Один із напрямів діяльності соціальних служб – надання конкретної допомоги (притулки, консультативна допомога, реабілітаційні послуги) громадянам, що потерпіли від фізичного чи психологічного насильства, від жорстокого ставлення в сім'ї.

Соціально-виховна робота з сім'єю, як з системою щодо реабілітації після насильства дитини здійснюється у соціальній службі за такими етапами: 1. Первинний прийом соціальним педагогом центру. Збір інформації, виявлення ситуації в сім'ї. Формування у батьків первинної мотивації до довготермінової роботи, психологічна підтримка дитини. 2. Нарада спеціалістів центру і школи. Вироблення спільної стратегії і програми роботи з сім'єю. 3. Індивідуальна психотерапія дитини. 4. Індивідуальна психотерапія батьків. 5. Групова психотерапія батьків. 6. Тренінги з дітьми. Емоційна корекція. Формування соціальних навичок, розвиток сфери самоконтролю та вольової регуляції поведінки. 7. Тренінг для батьків. Навчання навичкам конструктивної взаємодії з дітьми.

Для роботи з різноманітними видами насильства, що мають у своєму розвитку, механізмах і феноменології як загальне, так і особливе, розроблені спеціалізовані технології та програми, що дозволяють підвищувати ефективність профілактичної і корекційної роботи в цьому напрямку. Існуючі у світовій і вітчизняній практиці технології соціальної роботи з випадками сімейного насильства містять у собі досить широкий спектр організаційно-управлінських і методичних підходів. Очевидно, що вибір тієї чи іншої технології роботи детермінується як мінімум, двома факторами – характером випадку і наявністю соціальних ресурсів.

Науковці Т. Сафонова, Є. Цимбал, Л. Оліференко, І. Дем'яненко виділяють такі вікові особливості психічного стану та поведінки дитини, які дозволяють запідозрити насильство щодо них:

Вік 0 – 6 міс.: малорухомість, байдужність до оточуючого світу, відсутність чи слабка реакція на зовнішні стимули, у 3–6 міс. – рідка посмішка.

Вік 6 міс. – 1,5 року: страх батьків, острах фізичного контакту з дорослими, переляк при спробі дорослих узяти їх на руки,

постійна безпричинна настороженість, плаксивість, пхикання, замкнутість, сум.

Вік 1,5–3 роки: острах дорослих, рідкі прояви радості, плаксивість, реакція переляку на плач інших дітей, крайності в поведженні – від агресивності до байдужості.

Вік 3–6 років: пасивна реакція на біль, відсутність опору, примирення з існуючим станом речей, підлеслива поведінка, надмірна поступливість, нічні кошмари, страхи, регресивні прояви (дії чи вчинки, характерні для більш молодшого віку); хворобливе ставлення до зауважень, критики; брехливість, агресивність, жорстокість стосовно тварин, молодших дітей; схильність до підпалів; невластиві віку знання про сексуальну поведінку, сексуальні ігри з собою, чи однолітками чи з іграшками, відкрита мастурбація, нервово-психічні розлади.

Для соціального виховання важливою також є *методика соціального виховання юних матерів щодо попередження відмов від новонароджених дітей.*

Процес соціального виховання особистості людини має свої основні: 1) *цикли* (сімейний, освітній, трудовий, після трудовий); 2) *ціль та задачі* (особистісне зростання індивіда, групи, колективу); 3) *засоби реалізації* (зміст. Форми, методи – інформаційні, інструментально-оперативні, комунікативно-інтерактивні); 4) *етапи здійснення* (орієнтація, проектування, планування, реалізація задач, оцінка досягнень); 5) *результати* (ступінь успішності особистісного зростання – у діяльності, спілкуванні, пізнанні, самореалізації людини у суспільстві) (Капська, 2005: 128–135).

Нижня вікова межа юного материнства визначається віком вступу до пубертату та початком менархе у дівчат. У зв'язку з явищем акселерації, початок менархе нині у дівчат спостерігається починаючи з 10-12 років. Верхня вікова межа, на думку представників західної школи соціальної роботи, становить 21 рік, що знаменує набуття повноліття.

В Україні верхня вікова межа юного материнства становить 18 років – це вік повноліття. Однак, на нашу думку, юними матерями треба вважати не лише неповнолітніх, а й дівчат, які народили дитину до 21 року, оскільки, як правило, до цього віку молода людина набуває самостійності, починає професійну кар'єру.

Щорічно мільйон дівчат-підлітків, понад 65% з яких незаміжні, мають шанс стати матір'ю. Близько 40% з них роблять аборт; у 10%

вагітність закінчується викиднями. Решта, що складає 50%, народжують дітей (Кравець, 2003: 33–45).

Тиск із боку сексуально активних однолітків. З досліджень відомо, що перший сексуальний контакт, як правило відбувається під тиском однолітків, які вже мають такий досвід. Також підлітки прагнуть бути схожими на інших, стати дорослішими, і саме тому вступають до сексуального контакту.

Неблагополучні стосунки підлітків із батьками часом стають поштовхом до пошуку любові та отримання сексуального досвіду; Дівчата, які не мали; позитивного досвіду спілкування в сім'ї, як свідчать дані різноманітних досліджень, починають статеве життя раніше за своїх подруг, які мають гарні стосунки з батьками.

Побічний ефект програм по застосуванню контрацептивних засобів. Просвітницькі програми в даній сфері були переглянуті.

В Україні зараз також: відчувається потреба у моніторингу діючих програм по здоровому способу життя, репродуктивному здоров'ю, оскільки й досі існують програми, що орієнтують підлітків лише на застосування контрацептивів, не акцентуючи уваги на здоровому способі життя.

Відсутність ефективної системи превентивних програм, а також навчальних курсів по здоровому способу життя та усвідомленому батьківству в закладах загальної середньої освіти. Попри діяльність соціальних служб, громадських організацій, закладів освіти, що ведуть профілактичну роботу в молодіжному середовищі, поки що відсутня єдина національна концепція формування здорового способу життя за участю організацій соціальної сфери, представників територіальних громад і ЗМІ (Кравець, 2003: 33–45).

Юна дівчина, яка завагітніла, опиняється у складній життєвій ситуації, і часто не знає, до кого звернутися за допомогою. Вона стикається з певними фізичними, соціальними, психологічними, економічними труднощами.

Більшість юних матерів кидають своїх дітей, агресивно з ними поводяться. 15% новонароджених, яких залишають у пологових будинках – діти юних матерів.

Соціальною проблемою, що є наслідком юного материнства є проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми. Через брак батьківських навичок.

Під методикою соціального виховання юних матерів ми розуміємо стратегії вирішення проблеми на міжнародному, національному, регіональному рівнях, зокрема, вироблення відповідних механізмів

соціальної політики для розв'язання існуючої проблеми. Національна стратегія з превенції та вирішення проблем юних матерів передбачає ініціювання акцій та кампаній на національному, регіональному та локальному рівнях; національну кампанію з допомоги молодим людям у подоланні тиску з боку однолітків і прийнятті відповідального рішення, профілактику проблеми через впровадження освітніх програм з репродуктивного здоров'я, статевого виховання та вміння будувати сталі стосунки; організацію ефективної підтримки юних вагітних і батьків шляхом забезпечення можливості продовжувати освіту, брати участі у тренінгових програмах, мати змогу працевлаштуватися.

Передбачає наступні етапи: визначення проблеми (її поширеності, особливостей відповідно до типу поселення, можливих ресурсів для вирішення); о розробка концепції розв'язання проблеми на місцевому рівні з урахуванням очікуваних результатів; планування діяльності соціальних служб, громадських організацій, влади для вирішення проблеми; організація соціально-педагогічної роботи з юними матерями у громаді; здійснення моніторингу проведеної роботи.

Технології соціально-виховної роботи з юними матерями щодо попередження відмов від новонароджених дітей

До технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями належать: створення сервісних центрів (центрів або групових будинків) для юних мам та їх дітей; організація тренінгових програм із підготовки до народження дитини, розвитку батьківської компетентності та соціальних навичок у громаді; організація груп самопомоги; освітні технології (Інтегровані соціальні служби, 2007: 208–228, 376, 424).

Технологія потрапляння юної матері до відповідних центрів складається з наступних етапів:

1. Інформування щодо діяльності центрів (інформацію розміщують у клініках планування сім'ї, громадських організаціях).

2. Вивчення індивідуальної ситуації, в якій опинилася юна матір. На даному етапі працює міждисциплінарна команда фахівців, до якої входять соціальний працівник, психолог, юрист.

3. Прийняття рішення щодо необхідності направлення неповнолітньої матері до Центру підтримки. Як правило до Центру направляють юних матерів, які висловили бажання залишити дитину та не мають відповідної підтримки з боку батьків або партнер.

4. Підготовка юної матері до розміщення у Центрі. Соціальний працівник проводить низку зустрічей із юною жінкою та пояснює їй правила та умови перебування в Центрі, права та обов'язки неповнолітньої матері, можливі інтервенції.

5. Допомога у розміщенні в Центрі юної матері з дитиною. Її здійснює соціальний працівник, який бере участь в оформленні документів та організації транспорту.

6. Адаптація до умов Центру (проходить протягом перших 1,5 місяців; проживання за участю психолога та соціального працівника). Як правило, процесу адаптації сприяє участь у групі самопомоги, що діє на базі Центру.

7. Створення умов для активізації внутрішніх і зовнішніх, ресурсів юної матері. Діяльність Центрів побудована таким чином, щоб неповнолітні матері вчилися самостійно доглядати за дитиною, вести господарство, могли навчатися та працювати. Режим дня та діяльності спеціалістів має стимулювати матерів-підлітків до опанування соціальними ролями.

8. Розробка плану втручання з метою підготовки юної матері до самостійного життя. План втручання розробляє міждисциплінарна команда, яка визначає термін перебування у Центрі, методи та форми роботи з юною вагітною.

9. Реалізація плану втручання на базі Центру.

10. Підготовка до виходу з Центру Проводиться за участю представників команди Центру, які допомагають у пошуках помешкання та роботи, залучають ресурси громадських і приватних організацій, забезпечують зв'язок із соціальною службою.

11. Забезпечення соціального патронажу за місцем проживання. Соціальний працівник, який опікується юною матір'ю, забезпечує їй патронаж (та дитини) за місцем проживання або встановлює зв'язок із соціальною службою та організовує відповідну підтримку протягом перших трьох місяців; приживання юної матері та дитини в громаді (Інтегровані соціальні служби, 2007: 208–228, 376, 424).

Подібні технології існують і в інших країнах, зокрема у Франції, Австрії, Польщі.

В Україні мережу центрів «Мати разом із дитиною» було і започатковано з 2005 року за активної участі таких громадських організацій, як «Надія та житло для дітей», «Кожній дитині» та Державного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, де використовуються напрацювання зарубіжної практики соціальної роботи. Під час тренінгових серій обговорюються наступні теми:

здорове харчування під час вагітності та годування груддю; значення здорового способу життя для розвитку дитини та здоров'я матері – подолання негативних звичок; психологічні проблеми юної матері – як налагодити стосунки з родичами, однолітками; догляд за дитиною раннього віку; грудне вигодовування та годування дитини раннього віку; організація режиму дня; безпечне середовище для дитини раннього віку; як розвивати дитину раннього віку; значення освіти для розточку родини; методи заохочення та покарання дитини без насильства; передбачити повторну вагітність. Заняття проводять соціальний працівник, психолог, до них також залучають фахівців-медиків. На сайтах для юних матерів можна отримати інформацію про етапи розвитку дитини, здоровий спосіб життя, а також про організації, що надають допомогу та спеціалізовані консультації.

Аналіз проблеми, причин та мотивів, які найчастіше призводять до відмов від новонароджених

В Будинках дитини системи охорони здоров'я утримується 5200 дітей віком від народження до 4 років. Переважна більшість із них – це діти, від яких відмовились матері в пологових будинках. Кількість випадків відмов на рік орієнтовно складає понад 1 тис.

Проблема зростання кількості новонароджених дітей, залишених у пологовому будинку на опіку держави, має різні аспекти: економічний, морально-етичний, психологічний. Є очевидним зв'язок цієї проблеми з економічною ситуацією в державі та станом сім'ї в ній, а також моральним кліматом у суспільстві. Однак причини і наслідки такого явища не вичерпуються прямою залежністю від питань економічного характеру.

Соціально детерміновані причини: соціальний осуд: дитина народилася поза шлюбом, немає підтримки з боку рідної сім'ї; народження дитини відсутність житла, засобів до існування; у неповнолітньої матері; народження дитини в асоціальной сім'ї або у матері, що має алкогольну чи наркотичну залежність; настання небажаної вагітності в результаті насилля; криза сімейних стосунків.

Біологічно детерміновані причини: небажана вагітність на фоні тяжкого гострого або хронічного захворювання, психічного розладу. Страх перед можливими наслідками та їх відбиттям на здоров'ї дитини; прийняття рішення на фоні післяпологового стресу або тривалої ендогенної або екзогенної депресії; народження дитини з вадами розвитку: або вродженою патологією, або ВІЛ-інфекцією, або дитина, народжена від ВІЛ-інфікованої жінки; народження дитини у стані наркотичної або алкогольної абстиненції.

Одним із мотивів відмови від дитини стає така думка матері: «Я не можу прийти додому з дитиною, яка не має батька». Суттєву роль відіграє матеріальна незабезпеченість матері, її залежність від батьків. Найчисельнішою за кількістю є така мотивація, як складна життєва ситуація (відсутність коштів, житла, неприйняття батьків, категорична відмова чоловіка/партнера від дитини).

Серед «відмовниць» дуже часто зустрічаються емоційно незрілі особистості, яких відрізняє егоцентризм, афективна нестриманість, низька толерантність до стресів, амбівалентність установок на материнство. Вони відчують пустоту навколо себе, свою ізольованість. Їм притаманна нездатність контролювати свої інстинкти, імпульси. Це робить таких жінок надто залежними від соціального оточення. Багато хто з них має загострену потребу в прихильності, «прийнятті», позитивному ставленні до себе.

Рішення відмовитись від новонародженої дитини у цих жінок виникає, як правило, задовго до народження малюка. В цей період вагітна переживає важку психологічну кризу, яка в різних випадках має різний зміст.

Методика соціально-виховної роботи в пологових будинках щодо попередження відмов від новонароджених дітей

Започаткування роботи спеціаліста з соціальної та соціально-педагогічної діяльності в медичних установах, створення консультаційних пунктів при пологових відділеннях підпорядковане одній меті – надати допомогу тим жінкам, які її потребують, тим, хто в силу особливих життєвих обставин або під впливом особистісної кризи, тимчасових психологічних колізій втратили віру в себе, свої сили і здатність піклуватися про дитину.

Механізм цієї роботи виглядає наступним чином. Завідуючий пологовим відділенням повідомляє соціальну службу про жінку, яка висловила намір відмовитись від новонародженої дитини. Соціальний працівник / психолог / соціальний педагог планує первинний контакт з потенційною клієнткою; мета якого – виявити можливі причини, визначальний мотив відмови, забезпечити професійний супровід, визначити можливі перспективи надання допомоги. В ході зустрічей з породіллею фахівець намагається оцінити емоційний стан жінки, її ставлення до проблеми, визначити необхідність відповідної психотерапії.

До безпосередньої зустрічі з молододу матір'ю соціальний працівник/соціальний педагог має поговорити з її лікарем, обговорити з ним стан здоров'я матері та дитини, з'ясувати, як

проходили пологи (тривалість, складність, оперативне втручання), чи є ознаки постнатального синдрому. Весь час він повинен мати на увазі, що жінка перебуває в особливому фізичному і психічному стані й що фізичне і психічне навантаження вагітністю та пологами, найчастіше зумовлює обмежену здатність жінки приймати зважені рішення (Кравець, 2003: 33-45).

Значущим є і місце проведення зустрічей. Бажано, щоб це була окрема затишна кімната у пологовому відділенні, а не палата.

Наступний крок – розробка особистісного і соціального ресурсу, стратегії надання допомоги чи відмова від супроводу. Стратегія надання допомоги включає в себе планування і здійснення заходів по відновленню стосунків із кровною сім'єю, біологічним батьком дитини (де це можливо), пошук шляхів вирішення матеріальних, побутових і соціальних проблем, оформлення юридичних документів на матір і дитину.

Зусилля соціального працівника, психолога, лікарів, спрямовані на те, щоб за короткий термін (5-7 днів) перебування жінки у пологовому будинку сформувався психологічний зв'язок «мати-дитина», налаштувати молоду матір на подолання обставин, які перешкоджають виконанню материнських обов'язків.

Соціально-виховна робота з юними матерями у Центрі матері та дитини

Важливо скласти індивідуальний план соціального супроводу породіллі.

Очевидно, що навіть після успішного завершення екстреної роботи в умовах пологового відділення залишається певна група клієнтів, які не можуть повернутися з немовлям у своє звичайне, оточення і які потребують більш тривалої та комплексної допомоги. Є багато залежних і незахищених жінок, яким необхідна не тільки виховна робота, а допомога і підтримка в отриманні освіти, роботи, житла, тобто в отриманні реальної, а не формальної незалежності. Оптимальною формою соціально-педагогічної роботи, психологічної та спеціалізованої підтримки можуть стати соціальні центри матері та дитини – заклади тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Згідно з Типовим положенням про соціальний центр матері та дитини (постанова КМУ від 08.09.2005, № 879) основною метою центру є запровадження нових форм соціальної підтримки жінок і запобігання відмові батьків від новонароджених дітей. В основних

завданнях передбачено (Типове положення про соціальний центр матері та дитини: Постанова КМУ, 2005): надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних та інформаційних послуг особам, що тимчасово проживають у Центрі, та забезпечення їх харчуванням; створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово тут проживають; сприяння здобуттю особами, що тимчасово проживають у Центрі, освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

Одним із найголовніших факторів, який підтверджує необхідність створення Центру матері та дитини, є питання відносин матері та дитини. Якщо мати розлучена з дитиною в перші місяці життя немовля, в неї не формується прихильність до дитини, і тоді мало ймовірно, що мати пізніше забере малюка до себе (Типове положення про соціальний центр матері та дитини: Постанова КМУ, 2005).

Команда працівників Центру допомагає жінкам набутти навички по догляду за дитиною, готує їх до самостійного прийняття рішень щодо своїх життєвих проблем.

Висновки. 1. Результатом успішного соціального виховання є соціалізація особистості як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище. 2. Методика соціального виховання спрямована на засвоєнням особистістю соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, установок, зразків поведінки необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. 3. Соціальне виховання є системою соціальних взаємодій людини в зоні її найближчого оточення. 4. Соціальне виховання має педагогічний вплив соціальних інститутів на процес соціального становлення особистості. 5. До основних технологій соціальної роботи з людьми, що зазнали домашнього насильства, належать соціальна діагностика; соціальна терапія; соціальна реабілітація. 6. Існує потреба в удосконаленні методики соціального виховання щодо попередження відмов від новонароджених дітей юних матерів у пологових будинках і Центрах матері та дитини.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо методику створення власної громадянської позиції для протистояння негативним тенденціям в он-лайн просторі.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи. Київ: УДЦССМ, 2002. 164 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: Проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу: у 2 кн. Кн. 1: *Від мрії до дії*. Наук. ред. В. Л. Савельєва. Київ: Знання України, 2018. 659 с.
3. Безпалько О. В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах. *Проблеми педагогічних технологій*. Вип. 2. 2002. С. 74–80.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: монографія: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: *Особистісно орієнтований підхід: теоретично-технологічні засади*. 280 с.
6. Бойко А. М. Упровадження педагогічної інноватики в практику виховання: монографія. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011. 384 с.
7. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996.
8. Грищенко С. В. Самовиховання особистості. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2009. 252 с.
9. Єгорова І. Методика виховної роботи: методичний посібник. Івано-Франківськ. 2007. 92 с.
10. Заверико Н. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. №1. С. 30–35.
11. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 393 с.
12. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інші. За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. Київ: Фенікс, 2007. С. 208–228, 376, 424.
13. Капська А. Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 128–135.
14. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями. Київ: ДЦССМ, 2013. 146 с.
15. Капська А. Й. Технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення. Київ: УДЦССМ, 2002. 320 с.
16. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник наказів МО України*. 1996. № 13.
17. Кравець В. П. Підготовка учнівської молоді до виконання батьківських ролей: гендерний аспект. *Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун. Сер. «Педагогіка»*. Тернопіль, 2003. С. 33–45.

18. Методи виховання. URL: [//studentam.net.ua/content/view/2241/97/](http://studentam.net.ua/content/view/2241/97/).

19. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2671-VIII від 17.01.2019. *ВВР*. 2019. № 18. Ст. 73).

20. Про соціальні послуги: Закон України. 2019 URL: <http://www.mon.gov.ua>.

21. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів. За ред. проф. А. Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 168 с.

22. Типове положення про соціальний центр матері та дитини: Постанова КМУ від 08.09.2005 № 879.

References

1. Aktualni problemy sotsialno-pedahohichnoi roboty. (2002). [Actual problems of socio-pedagogical work]. Kyiv: UDTsSSM [in Ukrainian].

2. Andrushchenko, V. P. (2018). Orhanizovane suspilstvo: Problemy suspilnoi samoorhanizatsii ta instytualizatsii v period radykalnykh transformatsii v Ukraini na rubezhi stolit: Dosvid sotsialno-filosofskoho analizu: [Organized society: Problems of social self-organization and institutionalization during the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of socio-philosophical analysis] u 2 kn. Kn. 1: Vid mrii do dii. Nauk. red. V. L. Savelieva. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

3. Bezpalko, O. V. (2002). Zmist ta napriamy profesiinoi diialnosti sotsialnoho pedahoha v zahalnoosvitnikh zakladakh. [Content and directions of professional activity of social pedagogue in general educational institutions]. *Problemy pedahohichnykh tekhnolohii - Problems of pedagogical technologies*, Vyp. 2. pp. 74–80 [in Ukrainian].

4. Bezpalko, O. V. (2009). Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari: [Social pedagogy: schemes, tables, comments] navch. posibnyk. [tutorial]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].

5. Bekh, I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti: [Personality education] monohrafiia: [monograph] u 2 kn. Kyiv: Lybid, Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretychno-tekhnolohichni zasady [in Ukrainian].

6. Boiko, A. M. (2011). Uprovadzhennia pedahohichnoi innovatyky v praktyku vykhovannia: [Implementation of pedagogical innovations in the practice of education], monohrafiia. [monograph], Poltava: PNPУ imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].

7. Vyshnevskyi, O. (1996). Suchasne ukrainske vykhovannia. [Modern Ukrainian education]. Lviv [in Ukrainian].

8. Hryshchenko, S. V. (2009). *Samovykhovannia osobystosti*. [Self-education of the individual], Chernihiv: ChDPU imeni T.H. Shevchenka [in Ukrainian].

9. Yehorova, I. (2007). *Metodyka vykhovnoi roboty*: [Methodology of educational work] *metodychnyi posibnyk*. [methodical guide]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

10. Zaveryko, N. (2005). *Osoblyvosti sotsializatsii pidlitkiv i molodi v suchasnykh umovakh*. [Peculiarities of socialization of teenagers and youth in modern conditions]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: theory and practice*, № 1, pp. 30–35 [in Ukrainian].

11. Zvierieva, I. D. (1998). *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu v Ukraini: teoriia i praktyka*: [Social and pedagogical work with children and youth in Ukraine: theory and practice] monohrafiia. [monograph]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

12. *Intehrovani sotsialni sluzhby: teoriia, praktyka, innovatsii*: (2007): [] *navch.-metod. kompleks* [Integrated social services: theory, practice, innovations]: [educational and methodological complex] / Avtor.-uporiad.: O. V. Bezpalko, I. D. Zvierieva, Z. P. Kyianytsia, V. O. Kuzminskyi ta insh. Za zah. red.: I. D. Zvierievoi, Zh. V. Petrochko. Kyiv: Feniks, pp. 208–228, 376, 424 [in Ukrainian].

13. Kapska, A. Y. (2005). *Sotsialna robota*: [Social work] *navchalnyi posibnyk*. [tutorial]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, pp. 128–135 [in Ukrainian].

14. Kapska, A. Y. (2013). *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu z obmezhenymy funktsionalnymy mozhlyvostiamy*. [Social-pedagogical work with children and youth with limited functional capabilities]. Kyiv: DTsSSM [in Ukrainian].

15. Kapska, A. Y. (2002). *Tekhnolohii sotsialno-pedahohichnoi roboty z riznyimi katehoriiami naselennia*. [Technologies of socio-pedagogical work with different categories of the population]. Kyiv: UDTsSSM [in Ukrainian].

16. *Kontsepsiia vykhovannia ditei ta molodi u natsionalnii systemi osvity*. (1996). [The concept of raising children and youth in the national education system]. *Informatsiinyi zbirnyk nakaziv MO Ukrainy – Information collection of orders of the Ministry of Defense of Ukraine*, № 13 [in Ukrainian].

17. Kravets, V. P. (2003). *Pidhotovka uchnivskoi molodi do vykonannia batkivskykh rolei: hendernyi aspekt*. [Preparation of schoolchildren to fulfill parental roles: gender aspect], *Nauk. zap. Ternop. derzh. ped. un. Ser. «Pedahohika» – Scientific notes of the Ternopil State Pedagogical University*, Ternopil, pp. 33–45 [in Ukrainian].

18. *Metody vykhovannia*. (1997). [Methods of education]. URL: //studentam.net.ua/content/view/2241/97/ (data zvernennia 11.11.2022) [in Ukrainian].

19. *Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu*: (2018): [About preventing and combating domestic violence]: *Zakon Ukrainy* [Law

of Ukraine], *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Verkhovna Rada information*, № 5. St. 35. (Iz zminy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 2671-VIII vid 17.01.2019. VVR. 2019. № 18. St. 73) [in Ukrainian].

20. Pro sotsialni posluhy: (2019): [About social services]: *Zakon Ukrainy*. [Law of Ukraine]. URL: <http://www.mon.gov.ua> (data zvernennia 25.11.2022) [in Ukrainian].

21. Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddiu z funktsionalnymy obmezheniamy: (2003): [Social and pedagogical work with children and youth with functional limitations]: *navchalno-metodychnyi posibnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv i sotsialnykh pedahohiv*. [training manual for social workers and social teachers]. Za red. prof. A. Y. Kapskoi. Kyiv: DTSSM [in Ukrainian].

22. Typove polozhennia pro sotsialnyi tsentr materi ta dytyny: (2005): [A typical provision on the mother and child social center]: *Postanova KМУ* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 08.09. № 879 [in Ukrainian].

Світлана ГРИЩЕНКО

ORCID 0000-0002-7981-3578

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Олена МАКСИМЕНКО

ORCID 0009-0005-1860-6355

*Кандидат педагогічних наук, доцент,
Вчений секретар,
Державний університет
інфраструктури та технологій
(Київ, Україна)
E-mail: aksimenkoelenavas@gmail.com*

Svitlana HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-7981-3578

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department
of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: intensiv3000@meta.ua*

Olena MAKSYMENKO

ORCID 0009-0005-1860-6355

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Academic
Secretary, State University
of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: maksimenkoelenavas@gmail.com*

УДК 378.17 : 005.12(043.3)

*Наталія ЗАВИДІВСЬКА,
Ольга ЗАВИДІВСЬКА, Олена ХАНІКЯНЦ*

**Nataliia ZAVYDIVSKA,
Olga ZAVYDIVSKA, Olena KHANIKIANTS**

**ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ І МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ
ЗДОРОВ'ЯОРІЄНТОВАНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ
У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ**

**THEORETICAL STATEMENTS AND METHODOLOGICAL ASPECTS
OF HEALTH-ORIENTED PEDAGOGICAL
PHENOMENA AND PROCESSES IN THE CONTENT
OF PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE MANAGERS**

Представлено теоретичні положення і методичні аспекти здоров'я-орієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів. Представлено теоретичні і методичні засади для реалізації цієї концепції. Обґрунтовано концепцію комплементарно-інтегративної сутності змісту професійної освіти майбутніх менеджерів для активізації навчання здоров'яорієнтованого управління. Представлено комплементарно-інтегративну педагогічну технологію формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Декларовано, що особливість створеної і запропонованої комплементарно-інтегративної технології полягає в поєднанні навчання

спеціальних економічних і базових здоров'яорієнтованих знань. Ідеться про ліквідацію проблем щодо розриву між змістом професійної освіти і нині наявними запитами на фахівців у сфері менеджменту, котрі будуть спроможними здійснювати здоров'яорієнтоване управління. Окрім цього, розроблена нами педагогічна комплементарно-інтегративна технологія формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації передбачає перехід до орієнтації на пролонгований результат у майбутньому. Виявлено структуру готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Доведено, що використання розробленої комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації сприяє змінам у системі їхньої професійної освіти. Ідеться про певні зміни у змісті навчання, а також виборі методик викладання багатьох фахових дисциплін: відбувається максимально можливе використання потенціалу дисциплін для здоров'яорієнтованого професійно-особистісного розвитку майбутніх менеджерів і підвищення рівня їхньої компетентності. Такий концепт сприяє розвитку багатьох важливих управлінських компетенцій студентів спеціальності 073 «Менеджмент», забезпечує їм формування спеціальних соціально значущих знань.

Ключові слова: професійна освіта, майбутні менеджери, комплементарно-інтегративна педагогічна технологія, готовність до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Theoretical statements and methodical aspects of health-oriented pedagogical phenomena and processes in the content of professional education of future managers are presented. The theoretical and methodical foundations for the implementation of this concept are presented. The concept of the complementary-integrative essence of the content of the professional education of future managers for the activation of health-oriented management study is grounded. The complementary-integrative pedagogical technology of forming the readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization is presented. It is declared that the feature of the created and proposed complementary-integrative technology is the combination of teaching of special economic and basic health-oriented knowledge. It is about eliminating problems regarding the gap between the content of professional education and the currently available requests for specialists in the field of management, who will be able to provide health-oriented management. In addition, developed by us the pedagogical complementary-integrative technology of formation the readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization involves a transition to orientation on the prolonged result in the future. The structure of readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization was revealed.

It has been proven that using of the developed complementary-integrative pedagogical technology of formation the readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization contributes to changes in the system

of their professional education. We are talking about certain changes in the content of education, as well as the choice of teaching methods of many professional disciplines: the maximum possibility of using of the potential of the disciplines for the health-oriented professional and personal development of future managers and the improvement of their level of competence is taking place. Such a concept contributes to the development of many important managerial competencies of students of the specialty 073 "Management", provides them the formation of special socially significant knowledge.

Keywords: *professional education, future managers, complementary-integrative pedagogical technology, readiness for creation the health-oriented environment of the organization.*

Постановка проблеми. В даний час в Україні відбуваються неочікувані соціально-політичні й економічні зміни, процес системних суспільних перетворень. Війна Росії проти нашої держави викликала глибоку кризу багатьох сторін життя нашого суспільства. Зараз у свідомості українців на перше місце виходить страх за життя. Не важливо – це наука чи освіта, культура чи сфера охорони здоров'я, виробництво, рекреація чи економіка. Українці не можуть спланувати свою поведінку, не впевнені у завтрашньому дні, не знають, що їх чекає в найближчому майбутньому. Попри великий патріотизм, на перший план виходить сформований багатостраждальною історією розвитку українського суспільства пошук способів вижити. Так, під впливом політики, не прогнозованих військових дій, асоціального управління руйнується здоров'я людей. За таких умов, як ніколи, виникає потреба і соціальне замовлення суспільства на підготовку фахівців спеціальності 073 «Менеджмент» нової формації. А саме менеджерів, які будуть здатними забезпечувати інноваційний характер діяльності установ і підприємств соціально-трудової сфери суспільства. Сучасний менеджер потребує не лише професійних умінь до економічної складової, а й навичок і готовності до створення здоров'яорієнтованих умов праці, що відповідатимуть вимогам працівників. Унікальність фахівців цієї спеціальності ще й у тому, що вони потрібні в усіх сферах діяльності, в установах будь-якої форми власності.

Уніфікація професійного середовища через створення передумов для формування духовних і моральних цінностей працівників шляхом використання у трудовому процесі інноваційних здоров'язбережувальних механізмів як потужного фактора свідомої гармонізації індивідуального розвитку людини – основна місія сучасного менеджера. «Включеність» працівників у

трудоий процес, що орієнтований на збереження їхнього здоров'я, є важливим і необхідним явищем для успішного фінансового зростання будь-якої компанії, що є вже доведеним фактом. Проблемою залишається питання організації і заохочення працівників до здоров'язбережувальних заходів у процесі праці. Успіх таких ініціатив, на нашу думку, напряду залежить від професіоналізму менеджерів. Саме їхня обізнаність у питаннях здоров'язбереження, свідома участь у процесі створення здоров'я-орієнтованого середовища визначатимуть успіх організації в майбутньому. У зв'язку з цим, педагогічні технології підготовки майбутніх менеджерів набувають сенсу людиноцентричної орієнтованості, їхнє навчання має відбуватися в новому статусі і формі на засадах оновлення змісту всієї системи професійної освіти. Такий факт поставив освітян перед гострою доцільністю критичної переоцінки змісту й організації освітнього процесу для майбутніх менеджерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем модернізації системи сучасної професійної освіти, формування готовності студентів до професійно орієнтованої управлінської діяльності присвячені наукові розробки М. Небави, Н. Ничкало, Г. Плисенко, Л. Шевченко, Р. Honey та інших. Питанням загальної теорії здоров'я і здоров'язбереження, виховання здорового способу життя та відповідального ставлення до власного здоров'я в молоді, створення здоров'язбережувального простору присвячені праці С. Грищенко, П. Гусака, О. Дубогай, Т. Круцевич, М. Носко, Є. Приступи, А. Ozdemir та інших.

Людину як основний об'єкт економічної науки, концепцію людського капіталу, людського розвитку, проблеми поліпшення якості життя, здоров'я як економічну категорію досліджували О. Грішнова, М. Денисенко, Л. Семів, Е. Duflo, Р. Fogel та інші. Проблеми сфери менеджменту, управління персоналом, економіки праці та соціально-трудоих відносин, організаційної поведінки стали предметом досліджень Л. Балабанової, О. Гавриша, S. Jastram та інших.

Проблемі створення та впровадження в систему професійної освіти новітніх технологій здоров'язбереження присвячені численні наукові праці. Однак вивчення механізмів формування навичок здоров'яорієнтованого управління, формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації фокусуються лише на окремих питаннях, що

зумовило об'єктивну потребу у дослідженні теоретичних положень і методичних аспектів здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних і методичних аспектів здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів, розроблення та експериментальна перевірка комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

1. Здійснити аналітичний огляд науково-педагогічних джерел з проблеми дослідження в загальній і спеціальній психолого-педагогічній літературі.

2. З'ясувати специфіку професійної діяльності майбутніх менеджерів та уточнити понятійний апарат у системі фахової підготовки, спрямованої на формування їхньої готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

3. Теоретично обґрунтувати складові структури готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації та визначити критеріальний апарат дослідження (компоненти, показники, рівні).

4. Розкрити сутність концепції комплементарної інтеграції як науково-педагогічної парадигми побудови взаємозв'язків у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів.

5. Розробити комплементарно-інтегративну педагогічну технологію формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації та експериментально перевірити ефективність її використання.

Об'єкт дослідження – процес професійної освіти майбутніх менеджерів у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – теоретичні і методичні аспекти здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів, засади формування їхньої готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Методологія дослідження. Методологічний, теоретичний та методичний аспекти дослідження є взаємопов'язаними складо-

вими концепції дослідження. Концепція дослідження ґрунтувалася на розумінні системи професійної підготовки майбутніх менеджерів як складного утворення, що охоплює широке коло взаємозв'язаних психологічних, педагогічних, соціальних і економічних проблем. Основою є усвідомлення, що найвища цінність організації – не просто людські ресурси, а здоров'я кожного окремого працівника. Сутнісні зв'язки між різноманітними процесами, що відбуваються в організмі людини, – це, свого роду, орієнтири, що висувають потребу у готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Методологічний концепт відображає взаємозв'язок методологічних підходів на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та методико-технологічному рівнях. Теоретичний концепт слугує для визначення основних дефініцій щодо складової здоров'яорієнтованого управління у системі професійної підготовки майбутніх менеджерів; з'ясування наукового тезаурусу; розуміння складових і структури готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Методичний концепт передбачає навчально-методичне забезпечення; організаційно-педагогічні умови; створення, впровадження та експериментальну перевірку ефективності авторської педагогічної технології для формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Методами дослідження були:

– теоретичні: вивчення філософської, загальної психолого-педагогічної та спеціальної науково-методичної літератури; аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення сутності провідних інноваційних тенденцій розвитку системи менеджменту та професійної освіти майбутніх фахівців цієї сфери; пошук механізмів запровадження у систему професійної підготовки майбутніх менеджерів педагогічних технологій для формування в них навичок здоров'яорієнтованого управління; ретроспективний аналіз нормативних документів, що регламентують освітній процес у вищій школі: аналіз навчальних планів і освітніх програм підготовки фахівців спеціальності 073 «Менеджмент», виявлення проблемних питань у системі професійної освіти майбутніх менеджерів, вивчення принципу комплементарності та міждисциплінарних зв'язків;

- емпіричні: соціологічні і педагогічні – бесіди, опитування, анкетування, тестування для з'ясування актуальних проблем та недоліків у системі менеджменту в умовах сучасності, вивчення потреб роботодавців і думки студентів щодо системи їхньої професійної освіти у частині навчання здоров'яорієнтованих управлінських навичок. Педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для з'ясування дієвості та ефективності авторської комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування в майбутніх менеджерів готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Аналіз власного досвіду викладацької діяльності у закладах вищої освіти. Прогнозування і моделювання для відтворення об'єкта дослідження таким чином, щоб згодом можна було отримати інформацію про нову якість цього об'єкта.

- методи математичної статистики, зокрема: порівняльний аналіз та визначення коефіцієнта ефективності (K); якісна перевірка об'єктивності результатів дослідження за допомогою критерію Пірсона (χ^2); визначення достовірності різниці та репрезентативності отриманих даних для генеральної сукупності за t -критерієм Стьюдента.

Учасниками дослідно-експериментальної роботи на формуальному етапі педагогічного експерименту стали 402 особи. Експериментальною базою слугували ЗВО: Університет економіки та права «КРОК», Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Національний університет «Запорізька політехніка», Національний університет «Львівська політехніка», Луцький національний технічний університет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Виклад основного матеріалу. Втомлене від війни суспільство, гонитва за економічною стабільністю не дає можливості людям думати про запобігання захворюванням, дбати про збереження власного здоров'я. На це постійно не вистачає часу. Оздоровчі заходи в умовах військових дій не можуть стати способом життя наших громадян. Такі обставини змушують шукати механізми впливів на свідомість людей через здоров'яорієнтоване управління.

1. Наше суспільство, особливо після Помаранчевої революції, стало добре політично обізнаним. Потреба виживати змушує людей до фінансової грамотності. А от на потребу бути здоровим

часу ніколи немає. Особливе значення в пізнанні здоров'я-орієнтованих явищ і процесів набуває освіта. Підготовка фахівців сфери менеджменту, котрі будуть спроможними своїми управлінським рішеннями впливати на рівень здоров'я людей, стає нагальною потребою сьогодення. Соціальна потреба в таких фахівцях зумовлює потребу вивчення професійної педагогіки зовсім в іншому ракурсі. Ідеться про діалектичну взаємодію наук, що є взаємообумовленими, взаємопов'язаними і водночас суперечливими. При використанні менеджерами теоретичного рівня світогляду (для пізнання суспільної реальності) управлінська діяльність реалізується через усвідомлення соціальної складової (Завидівська, 2012).

Спеціальність 073 «Менеджмент» належить до галузі знань 07 «Управління та адміністрування». Управління та адміністрування – галузь знань, що почала розвиватися не так давно. Зважаючи на це, стає зрозумілим, що найвагоміші результати наукових досліджень у цій галузі ще попереду. Варто зазначити, що будь-яка наука підсумовує попередні історичні етапи розвитку цієї науки. Це вказує на кумулятивний ефект: виключно на основі переусвідомлення, уточнення, узагальнення науковці підсумовують попередні досягнення, додаючи щось своє, нове, раніше невідоме. Такий результат стає невід'ємною частиною загального фонду науки, не заперечуючи нові пізнання, а тим самим і розвиток. Послідовність і поступовість науки має незворотний характер і сприяє наступності її розвитку.

Загальновідомо, що більшість дисциплін навчального плану підготовки студентів за спеціальністю 073 «Менеджмент» передбачають ґрунтовну економічну підготовку майбутніх менеджерів. Отже, методологія створення технології фахового навчання здоров'яорієнтованому управлінню не може обійтися без концепції змістовної комплементарної інтеграції у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів (ZavydivskaN&ZavydivskaO&Khanikiants, 2019: 15–22).

Концепція змістовної комплементарної інтеграції у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів дозволяє сформувати у студентів цілісне уявлення про здоров'яорієнтоване управління. Комплементарність (complementum) у перекладі з латинської означає «доповнення». Інтеграція від лат. Integratio – «відновлення», «заповнення», лат. integer – «цілісний». Комплементарна інтеграція пов'язана з об'єднанням у ціле раніше різнорідних частин і

доповнення елементів змісту фахової підготовки майбутніх менеджерів. Процеси інтеграції ведуть до підвищення рівня її цілісності й організованості фахової підготовки. Зокрема, ідеться про інтеграцію здоров'язберезувальних знань у зміст фахових дисципліни студентів спеціальності 073 «Менеджмент», що безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю майбутніх менеджерів. Комплементарність дозволяє доповнити дисципліни здоров'язберезувальним змістом, а інтеграція – поєднати всі компоненти фахової освіти у єдине ціле (Завидівська, 2012).

Концепція змістовної комплементарної інтеграції, виокремлені теоретичні положення та методичні аспекти мають суттєве значення для формування світоглядних орієнтирів, спрямованих на подолання віджилих стереотипів системи професійної освіти майбутніх менеджерів. Це дає поштовх для розуміння на проблемному рівні змісту фахових компетенцій студентів-майбутніх менеджерів і можливість для створення педагогічної технології формування їхньої готовності до створення здоров'я-орієнтованого середовища організації. XXI століття, що настало, вимагає нових підходів до сфери управління, а саме: гнучкості і динамічності; використання сучасних аналітичних систем; інформаційних технологій; розуміння людського розвитку і капіталу здоров'я; застосування механізмів економічного збагачення компаній на засадах соціальної захищеності працюючих людей. Усе це вказує на доцільність використання нових концептуальні ідей, теоретичних положень, методичних аспектів. Адже пізнання трансформаційних і транзитивних перетворень педагогічних систем у масштабах глобального розвитку професійної освіти майбутніх менеджерів урізноманітнюють і забезпечують гнучкість теоретичного освоєння реалій і потреб управління (Zavydivska, 2020: 5–18).

Аналіз навчальних планів, освітніх програм, кваліфікаційних вимог, потрібних компетенцій студентів, котрі навчаються за спеціальністю 073 «Менеджмент», дозволяє узагальнити, що майбутній менеджер має знати і вміти. На превеликий жаль, усе зводиться до економічної складової і не враховується факт необхідності людиноцентричного управління. Якщо узагальнити, то сутність навчання майбутніх менеджерів зводиться: до вироблення навичок пошуку, оцінки ринкових можливостей і формування бізнес-ідей; сприяння розвитку здатності до розроблення бізнес-планів, створення і розвитку нових проєктів,

бізнес-продуктів; оволодіння технікою фінансового планування і прогнозування; здійснення оцінки інвестиційних проєктів за різних умов інвестування і фінансування. Хоча робота менеджера насправді, перш за все, передбачає управління людьми. Від якості такого управління залежить доля людей, їхнє здоров'я і реалізація всіх економічних проєктів організації. Так, експрес дослідження на етапі констатувального експерименту показали, що формування в майбутніх менеджерів навичок здоров'яорієнтованого управління викликає у працедавців, керівників вищого рівня, практичну зацікавленість, що пов'язана, перш за все, з доцільністю їхньої здатності до створення здорового клімату в компанії.

Сучасні українські університети, де готують менеджерів, потребують розроблення сучасних педагогічних методик, використання нових підходів у системі професійної освіти майбутніх менеджерів, що дозволили б в умовах браку часу формувати в них компетенції, потрібні їм у реальному управлінні людськими ресурсами. Сьогодні будь-який успішний університет, що здійснює підготовку менеджерів, має бути сильним своїми передовими методиками формування в майбутніх випускників готовності до створення здоров'язбережувального мікроклімату в бізнес-структурі задля збільшення капіталу здоров'я працюючих людей. Оскільки людський розвиток, формування людського потенціалу залежать від капіталу здоров'я, то питання навчання ефективного здоров'яорієнтованого управління трудовими ресурсами є нагальними, актуальними і практично значущими. Результативність і ефективність навчання здоров'яорієнтованого управління майбутніх менеджерів залежать від багатьох факторів, серед яких важливе значення має правильний вибір методології, технології, методики і методів навчання, орієнтованих на потреби сьогодишнього ринку праці у сфері управління (ZavydivskaN&ZavydivskaO&Khanikiants, 2021: 5977-5987).

З огляду на вищезазначене, стає зрозумілим, що створення комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації – достатньо складний у методологічному плані процес. У процесі викладання фахових дисциплін потрібно реалізувати системний (міждисциплінарний) підхід на противагу академічному (дисциплінарному) підходові, що базується на виділенні в навчальних планах професійної підготовки майбутніх менеджерів вузьких функціональних

дисциплін (вертикального типу) та їхньому поглибленому вивченню. Ідеться про такі дисципліни, як макроекономіка, мікроекономіка, маркетинг, економіка праці, фінансовий менеджмент тощо. Упродовж практичної реалізації фахового навчання студентів-майбутніх менеджерів існує доцільність інтеграції і системного використання різноманітних методів, підходів і технологій, що напрацьовані не лише цими, а й іншими дисциплінами. У зв'язку з цим новий рівень складності як для студентів, так і для викладачів пов'язаний з тим, що потрібно уніфікувати не лише окремі аспекти, а й взаємозв'язки змісту всіх дисциплін, що змістовно можуть слугувати інструментом формування в майбутніх менеджерів готовності до здоров'я-орієнтованої управлінської діяльності. З одного боку, слід урахувати, що будь-яка запроваджена педагогічна новація може слугувати для виникнення іншої, більш досконалої і ефективної. З другого – варто розуміти, що найкращий педагогічний результат можна отримати від спеціальної комбінації та одночасного використання декількох методик у змісті технології формування здоров'яорієнтованих управлінських навичок майбутніх менеджерів.

Особливість змісту педагогіки здоров'я в системі фахової підготовки майбутніх менеджерів полягає ще й у тому, що вона вчить розвитку інтелектуального здоров'я. Майбутня професія студентів спеціальності 073 «Менеджмент» пов'язана як із недостатньою кількістю інформації, так і з її надлишком, що призводить до інформаційного перенавантаження. Ось чому інтелектуальне здоров'я є поштовхом до свобідної орієнтації в інформаційному просторі, пошуку і відбору релевантної інформації. Слід зазначити, що впродовж навчання здоров'я-орієнтованих управлінських навичок студентів-майбутніх менеджерів потрібно підтримувати баланс між креативністю і аналітикою. Це означає, що творчі підходи майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації мають бути підкріплені аналітичною інформацією. З огляду на це організаційно-педагогічні умови навчання мають поєднувати раціональний, інтуїтивний і творчий підходи. Майбутній менеджер через крос-культурний менеджмент має вміти виявити об'єднувальні фактори взаємодії працюючих людей. Використання в сучасних компаніях крос-культурного менеджменту визначає культуру здоров'я як організаційний і об'єднувальний ресурс управління (Завидівська О., 2020).

Багаторічна навчальна і дослідницька робота зі студентами спеціальності 073 «Менеджмент» дозволила змоделювати технологію формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації, виробити комплементарно-інтегративний зміст активного навчання здоров'яорієнтованого управління, а також сформулювати основні принципи, підходи і методи. Пропонована педагогічна технологія має чітку цільову установку на переорієнтацію змісту професійної освіти, що сприятиме формуванню в майбутніх менеджерів компетентності в питаннях здоров'яорієнтованого управління (рис. 1).

Здоров'яорієнтоване управління, на нашу думку, є інтелектуальною діяльністю, що, з одного боку, залежить від рівня вже сформованої культури здоров'я менеджерів, а з другого – визначає рівень цієї культури. Культура здоров'я – значно складніший і неоднозначний феномен, аніж впливи у процесі навчання менеджерів, наприклад економічних і політичних факторів. Адже культура здоров'я різних націй і поколінь відображає напрацьований роками набір звичок і поведінки людей.

Суть полягає в тому, що центральною фігурою управління є людина, її потреби та інтереси. Основна ціль управління – орієнтація на продовження років здорового життя працюючих людей. Загальновідомо, що знання постійно змінюються і швидко застарівають. Через це сутність навчання майбутніх менеджерів здоров'яорієнтованого управління передбачає не передавання, а оновлення, отримання і засвоєння знань. Самоосвіта і самонавчання у системі здоров'яорієнтованої професійної підготовки майбутніх менеджерів являють собою процес, де ті, котрі навчають (викладачі), і ті, які навчаються (студенти), залучені у спільну діяльність пізнання нового, а не лише у процес обміну знаннями. Це дозволяє викладачам мотивувати студентів до творчої роботи і отримувати зовсім нові результати, а також використовувати елементи прогнозування і моделювання (Гриньова&Грузіна, 2007).

Таким чином, комплементарно-інтегративна педагогічна технологія формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації у процесуальному сенсі є описом послідовності процедур комплементарного перетворення організації і змісту навчання, що забезпечить повноту системи професійної освіти для засвоєння студентами знань про здоров'язбереження.

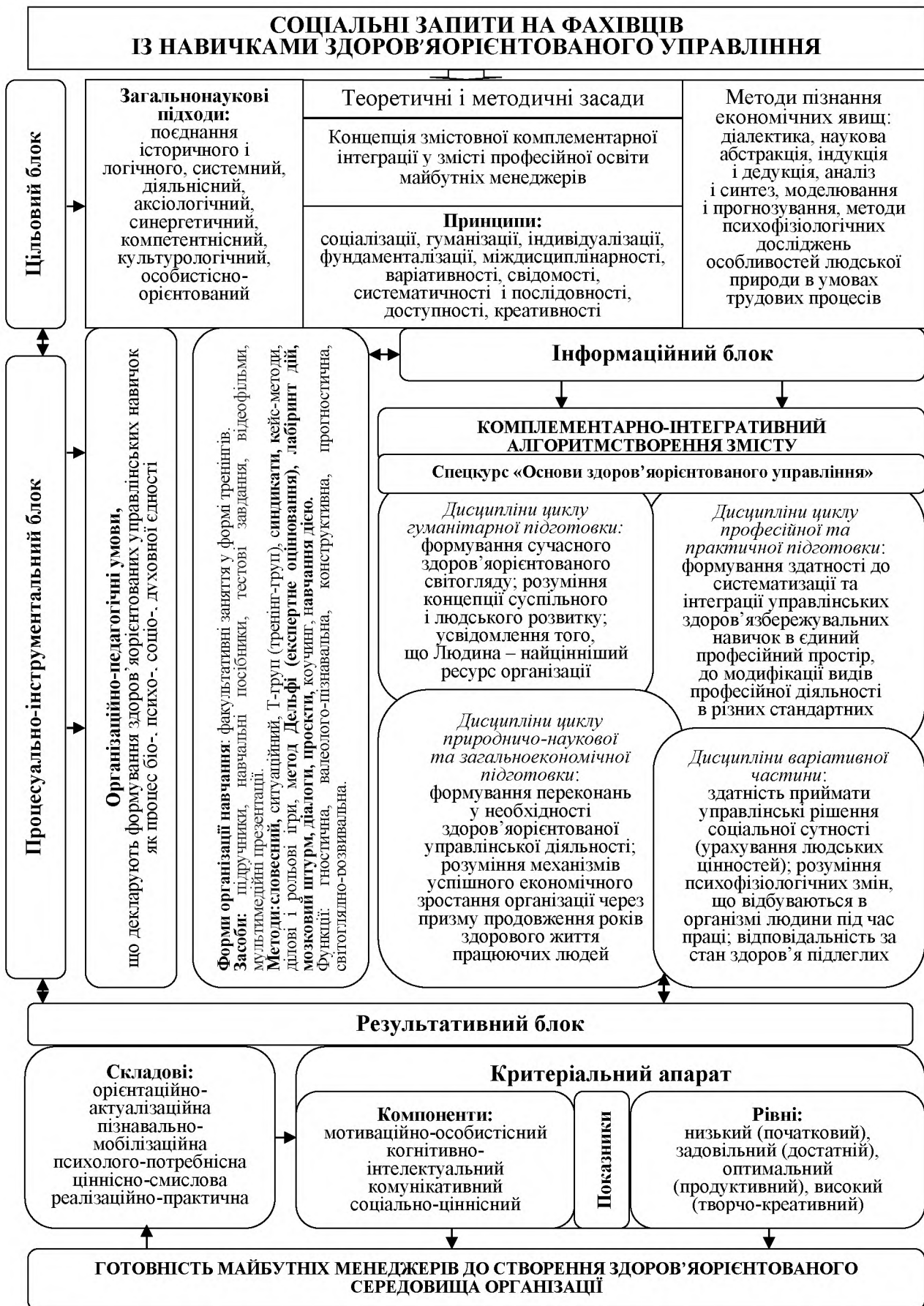

Рис. 1. Комплементарно-інтегративна педагогічна технологія формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації

Елементами такої технології є: комплементарна концепція (теоретико-методичні засади), інтегративні навчальні матеріали (зміст), дидактична комунікація студентів і викладачів (комплементарність при виокремленні організаційно-педагогічних умов, способів оцінки знань і вмінь).

У результативному плані цю технологію ми розглядаємо як науковий проєкт створення комплементарно-організованого освітнього професійного простору формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Структурні елементи створеної нами педагогічної технології перебувають у комплементарних взаємозв'язках, що можуть бути охарактеризовані чотирма змістовними блоками: цільовий, інформаційний, процесуально-інструментальний, результативний. Цільовий – відображає реальний потенціал комплементарності і можливості педагогічної технології через виокремлення теоретичних і методичних засад, що є базисом, основою для всієї системи професійної освіти майбутніх менеджерів. Інформаційний – комплементарне перетворення навчального матеріалу для виокремлення аспектів, що сприятимуть навчанню студентів спеціальності 073 «Менеджмент» здоров'яорієнтованого управління. Процесуально-інструментальний блок передбачає уніфікацію універсальних педагогічних впливів, виокремлення форм, методів і засобів для формування в майбутніх менеджерів здоров'яорієнтованого мислення. Результативний блок забезпечує здатність студентів-майбутніх менеджерів до оптимального пошуку ефективних здоров'язбережувальних умов управління, уміння виокремити способи усунення невизначеності в умовах організації щодо збереження здоров'я працівників.

Комплементарне оперування педагогічними концептами на цих рівнях дозволяє забезпечити сукупність і дієвість пошуку необхідної інформації. Ідеться про інформаційно-пошукову й аналітико-синтетичну педагогічну діяльність викладачів, що відобразатиме комплементарну інтерпретацію навчальних повідомлень. Комплементарна інтерпретація в цьому разі – це підбір понять про здоров'язбереження (понять-комплементаріїв); створення системної повноти змістовного наповнення навчального матеріалу фрагментами, що сприятимуть формуванню у майбутніх менеджерів здоров'яорієнтованого управлінського мислення; установлення зв'язків і взаємозв'язків для створення

уявлення й цілісних знань про здоров'яорієнтоване управління, що складаються зі змісту окремих розділів різних дисциплін.

За таких умов створена нами педагогічна технологія формування в майбутніх менеджерів готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації сприяє перетворенню чинної системи професійної освіти майбутніх менеджерів у своєрідний процес порівневої комплементарної координації змісту навчального матеріалу. Це свідчить про можливість установалення гармонійного комплементарного балансу між основними навчально-методичними матеріалами, що містять інформацію про здоров'язбереження в умовах організації. Як результат комплементарної інтерпретації та оперування, з'являється реальна можливість створити систематизовану сукупність основних і додаткових фрагментів здоров'яорієнтованого змісту дисциплін. Така систематизована сукупність основних і додаткових фрагментів здоров'яорієнтованого змісту дисциплін дозволяє утворити дидактичний контент якісно нового комплементарного змістовного наповнення. Слід зазначити, що в умовах комплементарного змістовно-інформаційного навчального середовища змінюється і логіка педагогічного процесу. Ідеться про тісний взаємозв'язок навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інформаційно-пошуковим і аналітично-узагальнювальним концептом здоров'язбережувального навчання.

Використання розробленої комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації сприяє змінам у системі їхньої професійної освіти. Ідеться про певні зміни у змісті навчання, а також виборі методик викладання багатьох фахових дисциплін. На нашу думку, відбувається максимально можливе використання потенціалу дисциплін для здоров'яорієнтованого професійно-особистісного розвитку майбутніх менеджерів і підвищення рівня їхньої компетентності. Під здоров'яорієнтованим професійно-особистісним розвитком ми розуміємо орієнтацію майбутніх менеджерів на отримання базових знань про управління психофізіологічними змінами у стані здоров'я людини під дією виробничого середовища. Такий концепт сприяє розвитку багатьох важливих управлінських компетенцій, забезпечує майбутнім менеджерам формування спеціальних соціально значущих знань упродовж навчання у вищій школі. Наш досвід роботи у вищій школі

дозволяє зазначити, що навчання студентів спеціальності 073 «Менеджмент» за новоствореною технологією сприяє активізації здоров'яорієнтованої навчально-пізнавальної діяльності і є засобом підвищення конкурентоспроможності майбутніх випускників. Крім цього, поліпшується свідомість і активність майбутніх менеджерів, а також розуміння відповідальності за стилі та способи управління через впливи на людей і стан їхнього здоров'я.

Особливість створеної і запропонованої комплементарно-інтегративної технології полягає в поєднанні навчання спеціальних економічних і базових здоров'яорієнтованих знань. Ідеться про ліквідацію проблем щодо розриву між змістом професійної освіти і нині наявними запитам на фахівців у сфері менеджменту, котрі будуть спроможними здійснювати здоров'яорієнтоване управління. Окрім цього, розроблена нами педагогічна комплементарно-інтегративна технологія формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації передбачає перехід до орієнтації на пролонгований результат у майбутньому.

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи студенти контрольних груп (КГ) навчалися за загальноприйнятою системою професійного навчання, а фахова підготовка студентів експериментальних груп (ЕГ) проходила з використанням авторської технології фахової підготовки, що спрямована на формування в них готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Здійснювався порівняльний аналіз отриманих даних із визначенням коефіцієнта ефективності (K) авторської комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Структуру готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації представлено компонентами, що слугують критеріями; показниками та рівнями. Складовими цієї структури є: орієнтаційно-актуалізаційна, пізнавально-мобілізаційна, психолого-потребнісна, ціннісно-сміслова і реалізаційно-практична. Критеріально готовність сучасного менеджера до створення здоров'яорієнтованого середовища організації визначається рівнями сформованості таких компонентів, як мотиваційно-особистісний (мотивація до успіху); когнітивно-інтелектуальний; комунікативний (здатність до

емпатії); соціально-ціннісний; організаційно-діяльнісний (збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я підлеглих через управлінську діяльність). Сформованість мотиваційно-особистісного компонента оцінювалася за спеціально розробленою шкалою на основі модифікації методики Т. Елерса, дослідження когнітивно-інтелектуального компонента проводилось згідно з методикою «Інтелектуальна лабільність», для діагностики комунікативного компонента було модифіковано методику В. Бойка, для оцінювання соціально-ціннісного компонента було обрано найбільш розповсюджену методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, організаційно-діяльнісний компонент оцінювався згідно зі створеною методикою, що передбачала з'ясування здатності студентів-майбутніх менеджерів до здоров'яорієнтованої діяльності в майбутньому за даними їхньої самооцінки. Кожен компонент було досліджено окремо, здійснено порівняльний аналіз отриманих даних для оцінки процесу фахової підготовки студентів-майбутніх менеджерів та якості освітнього процесу. При визначенні рівнів готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації було взято до уваги певні вимоги до показників. З огляду на це, було виділено такі рівні: низький (початковий), задовільний (достатній), оптимальний (продуктивний), високий (творчо-креативний).

Мотиваційно-особистісний компонент має пролонгований підтекст. Ідеться про бажання і розуміння потреби використання майбутніми менеджерами набутих знань, умінь і навичок у своїй професійній діяльності і прагнення до реалізації здоров'язбережувальної компетентності. Мотивація є головною рушійною силою формування здоров'яорієнтованих управлінських навичок. Щодо аналізу самого процесу мотивації, то щоб пояснити механізми, потрібно вивчити безліч поведінкових аспектів (Гриньова & Грузіна, 2007). Показниками мотиваційно-особистісного компонента є: особиста позитивна мотивація майбутніх менеджерів на успіх у створенні здоров'яорієнтованого середовища організації; інтерес та потреби у самовдосконаленні для здійснення ефективного здоров'яорієнтованого управління, усвідомлення суспільної значущості менеджменту здоров'я; бажання використовувати оздоровчі технології в умовах трудових процесів.

Аналіз результатів свідчить про те, що в ЕГ після експерименту зросла кількість студентів, котрі мають задовільний

(із 38,2 до 50,5%), оптимальний (із 17,6 до 26,0%) і високий (із 6,5 до 18,6%) рівень мотивації досягнення успіху. Окрім цього, значно меншою стала кількість студентів, котрі мали низький (початковий) рівень мотиваційно-особистісного компонента (з 37,7 до 4,9%). У КГ суттєвих змін показників не відбулося (рис. 2).

Порівняльний аналіз величин абсолютного середнього значення якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за мотиваційно-особистісним компонентом наведено в табл. 1.

Найбільші якісні зміни у студентів як КГ, так і ЕГ після експерименту відбулися на низькому рівні сформованості в них мотивації до успіху. Однак ці зрушення в КГ та ЕГ студентів суттєво відрізняються. Кількість студентів ЕГ, котрі мали низький рівень сформованості мотивації до успіху, зменшилася на 32,8%, тоді як КГ – лише на 0,9%. Також слід зазначити суттєві якісні зміни оптимального рівня сформованості мотивації до успіху у студентів ЕГ (на 8,4%) порівняно зі студентами КГ (0,4%). Окрім цього, кількість студентів ЕГ, які мають задовільний рівень сформованості мотивації до успіху, збільшилася на 12,3%, а високого рівня – на 12,1%.

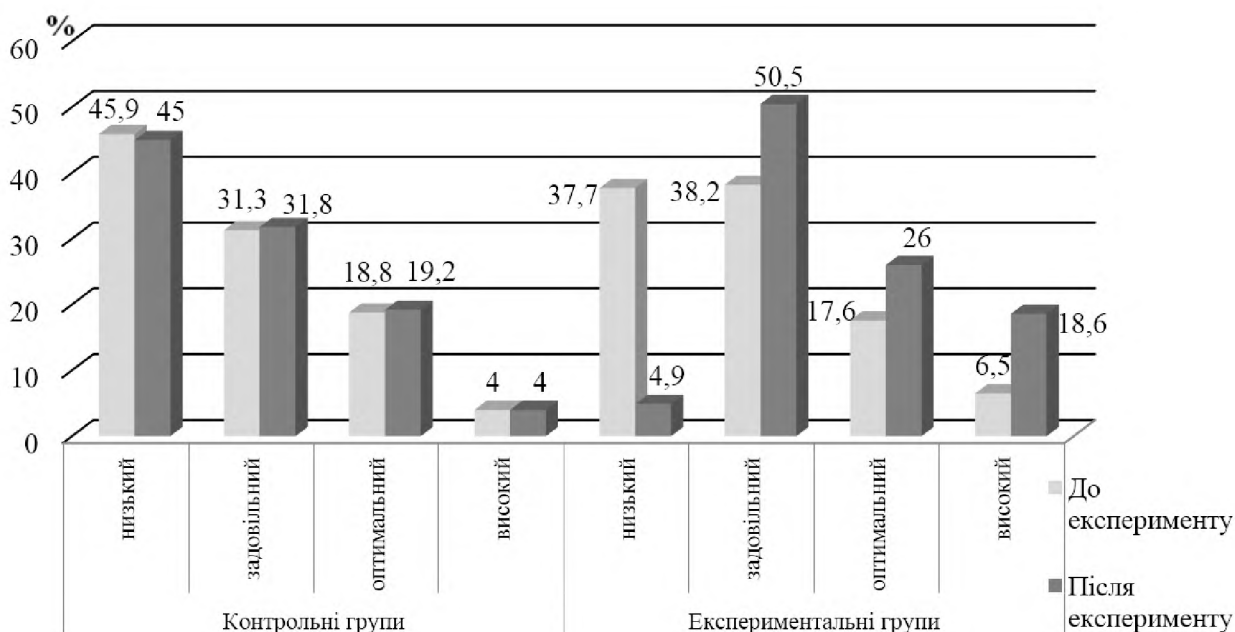

Рис. 2. Динаміка якісних змін рівнів сформованості мотиваційно-особистісного компонента у студентів КГ та ЕГ

**Динаміка якісних змін рівнів сформованості
мотиваційно-особистісного компонента
у студентів КГ та ЕГ**

Рівень	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)
	до експ-ту	після експ-ту		до експ-ту	після експ-ту	
низький (початковий)	45,9	45,0	-0,9	37,7	4,9	-32,8
задовільний (достатній)	31,3	31,8	+0,5	38,2	50,5	+12,3
оптимальний (продуктивний)	18,8	19,2	+0,4	17,6	26,0	+8,4
високий (творчо-креативний)	4,0	4,0	0	6,5	18,6	+12,1
Абсолютне середнє значення (C_p)			0,45	Абсолютне середнє значення (C_p)		16,4

Студенти КГ, які займалися за стандартною методикою професійної підготовки, мають зовсім незначні зрушення рівня сформованості в них мотиваційно-особистісного компонента. Так, лише на 0,9% зменшилася кількість студентів КГ, котрі мали низький рівень сформованості цього компонента. На задовільному рівні зрушення становлять 0,5%, а на оптимальному – 0,4%. Кількість студентів КГ, котрі мали високий рівень сформованості мотиваційно-особистісного компонента, не змінилася. Найбільшу динаміку якісних змін рівня сформованості мотиваційно-особистісного компонента у студентів ЕГ було зафіксовано в категорії «низький рівень» (на 32,8%). Іншими словами, таких студентів, котрі мали низький рівень сформованості мотиваційно-особистісного компонента, стало менше на 32,8%. Динаміка якісних змін в ЕГ за іншими рівнями є рівномірною: задовільний – на 12,3%; оптимальний – на 8,4%; високий – на 12,1%.

Отримані експериментальні дані дозволяють зробити висновок про те, що позитивна динаміка якісних змін рівня сформованості мотивації до успіху у студентів КГ ($C_{p(KГ)} = 0,45\%$) зумовлена навчанням за традиційною методикою. Більш суттєві якісні зміни рівня сформованості мотивації до успіху у студентів ЕГ ($C_{p(ЕГ)} = 16,4\%$) – це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією.

Абсолютне середнє значення якісних змін рівня мотивації до успіху після експерименту у студентів ЕГ є вищим порівняно з КГ (на 15,95%), що свідчить про ефективність розробленої комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації та комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації.

Коефіцієнт ефективності за кожним компонентом розраховувався за формулою $K = \frac{C_{p(ЕГ)}}{C_{p(КГ)}}$. За мотиваційно-особистісним компонентом коефіцієнт ефективності становив 36,4%.

Ураховуючи специфіку майбутньої професійної діяльності менеджерів, у межах дослідження мотиваційно-особистісного компонента також було визначено рівні сформованості у студентів-майбутніх менеджерів мотивації до уникнення невдач (за методикою Т. Елерса) та мотивації до ризику (за методикою Г. Шуберта), проаналізовано взаємозв'язки цих аспектів. Аналіз отриманих даних мотиваційно-особистісного компонента свідчить про те, що у студентів-майбутніх менеджерів переважає мотивація на досягнення успіху. Підсилюють настанову на успіх дві обставини: здатність ризикувати; уміння уникати невдач, але не боятися впроваджувати інновації здоров'язбереження у трудові процеси. Досягнення успіху, тобто безпечного результату, за ризикованої поведінки послаблює настанову на захист, тобто мотивацію до запобігання невдачам. Узагальнюючи аналіз показників мотиваційно-особистісного компонента, виявлених взаємозв'язків, можна констатувати, що після експерименту у студентів ЕГ відбулися суттєвіші позитивні якісні зміни порівняно зі студентами КГ.

Показниками когнітивно-інтелектуального компонента є: фундаментальні знання про можливості створення здоров'яорієнтованого середовища організації; динамічність розумових процесів (пам'яті, мислення, уяви, відчуття, сприйняття); вміння

покращувати інтелектуальне здоров'я на робочому місці і навички щодо запровадження заходів для збереження здоров'я підлеглих в умовах організації. Переваги студента-майбутнього менеджера когнітивно-інтелектуального характеру, перш за все, означають його геніальність, творчість, прагнення до саморозвитку впродовж всього життя. Когнітивно-інтелектуальний ресурс майбутнього менеджера, який він здобув упродовж фахового навчання, є визначальним для розвитку інших здібностей. Випускники-менеджери з високим когнітивно-інтелектуальним рівнем мають високу динамічність розумових процесів, гнучкість мислення, кмітливість, активність у засвоєнні нових здоров'язбережувальних знань. Такі менеджери в майбутньому матимуть здатність до швидкого формування навичок і вмінь різної якості. Ідеться про те, що за різких змін умов виробничого середовища, при виникненні проблемних ситуацій вони зможуть оперативно перелаштовуватися і коригувати не лише мислення, а й власні управлінські дії. Недостатні когнітивно-інтелектуальні здібності характеризуються низькою розумовою активністю, пасивним ставленням до самоосвіти, труднощами при спілкуванні з підлеглими, а отже, і низькою здатністю до здоров'яорієнтованого управління.

В ЕГ після експерименту зростає кількість студентів, котрі мають високий (творчо-креативний) рівень когнітивно-інтелектуального компонента (з 2,9 до 11,8%), оптимальний (продуктивний) (з 23,5 до 30,9%) і задовільний (достатній) – з 34,9 до 52,9% осіб. Також спостерігається позитивна динаміка показників низького (початкового) рівня когнітивно-інтелектуального компонента у студентів ЕГ після експерименту. Так, значно зменшилася кількість студентів ЕГ, котрі мають низький (початковий) рівень, – з 38,7 до 4,4% осіб.

Графічно динаміка якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за когнітивно-інтелектуальним компонентом впродовж науково-педагогічного експерименту представлена на *рис. 3*.

Когнітивно-інтелектуальний компонент містить здоров'яорієнтовану професійну спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, мислення, здібностей, знань. Ідеться про можливість майбутніх менеджерів переключатися від питань економічних до людиноцентричних. Цей компонент характеризує концентрацію уваги на соціальних потребах збереження здоров'я працюючих людей.

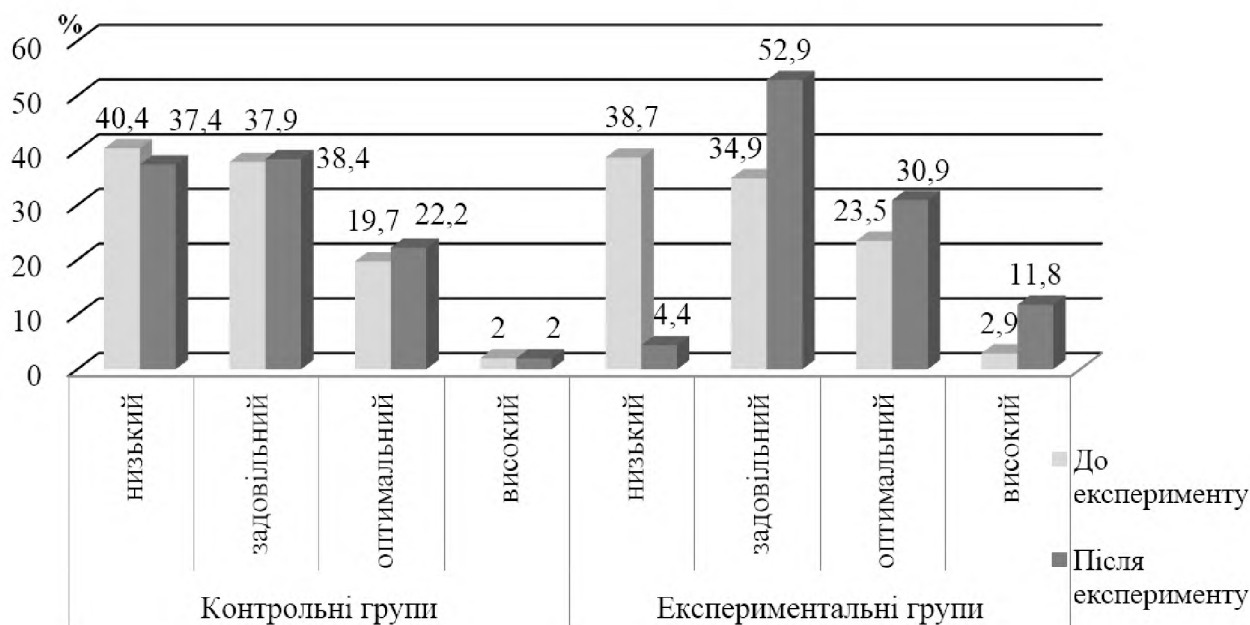

Рис. 3. Динаміка якісних змін рівнів сформованості когнітивно-інтелектуального компонента у студентів КГ та ЕГ

Порівняльний аналіз величин абсолютного середнього значення якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за когнітивно-інтелектуальним компонентом наведено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Динаміка якісних змін рівнів сформованості когнітивно-інтелектуального компонента у студентів КГ та ЕГ

Рівень	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)
	до експ-ту	після експ-ту		до експ-ту	після експ-ту	
низький (початковий)	40,4	37,4	-3	38,7	4,4	-34,3
задовільний (достатній)	37,9	38,4	+0,5	34,9	52,9	+18,0
оптимальний (продуктивний)	19,7	22,2	+2,5	23,5	30,9	+7,4
високий (творчо-креативний)	2,0	2,0	0	2,9	11,8	+8,9
Абсолютне середнє значення (C_p)			1,5%	Абсолютне середнє значення (C_p)		17,15%

Як бачимо, найбільш вагомі якісні зміни у студентів ЕГ відбулися на низькому (34,3%) і задовільному (18,0%) рівнях сформованості в них когнітивно-інтелектуального компонента. Також слід відмітити суттєві якісні зміни високого рівня сформованості когнітивно-інтелектуального компонента у студентів ЕГ (на 8,9%), у студентів КГ таких змін не відбулося. Студенти КГ, які займалися за стандартною методикою професійної підготовки мають зовсім незначні зрушення рівня сформованості в них когнітивно-інтелектуального компонента.

Такий спектр експериментальних даних дозволяє зробити висновок про те, що позитивна динаміка якісних змін рівня сформованості когнітивно-інтелектуального компонента у студентів КГ ($C_{p(КГ)} = 1,5\%$) зумовлена навчанням за традиційною методикою. Більш суттєві якісні зміни рівня сформованості когнітивно-інтелектуального компонента у студентів ЕГ ($C_{p(ЕГ)} = 17,15\%$) – це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією.

Абсолютне середнє значення якісних змін рівня когнітивно-інтелектуального компонента після експерименту у студентів ЕГ є вищим порівняно з КГ (на 15,65%), що свідчить про ефективність розробленої здоров'яорієнтованої технології навчання майбутніх менеджерів та комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації. Коефіцієнт ефективності становив 11,4%.

Показниками комунікативного компонента слугують якості, що формують: здатність майбутніх менеджерів до комунікабельності, емпатії і володіння способами та прийомами комунікацій для ефективного функціонування здоров'яорієнтованого середовища організації; спроможність приймати здоров'яорієнтовані управлінські рішення, враховуючи думку підлеглих і залишаючись при цьому лідером. Широке тлумачення терміну «комунікація» означає спілкування або взаємодію людей через спілкування. Те, як менеджер висловлюється, уміє вислухати підлеглих, реагує на думки інших, вказує на рівень його управлінської культури. Комунікаційна діяльність майбутніх менеджерів – це розповсюдження інформації про дієвість здоров'я-збережувальних технологій у виробничому середовищі.

Після експерименту рівень комунікативних здібностей у студентів ЕГ зріс. У студентів КГ суттєвих змін не відбулося. Так, в ЕГ після експерименту, зросла кількість студентів, котрі мали високий (з 10,3 до 17,6%), оптимальний (з 25,0 до 34,3%) і задовільний (з 29,9 до 44,6%) рівні комунікативних здібностей. Водночас

знизилася кількість студентів, котрі мали низький (з 34,8 до 3,5%) рівень комунікації (рис. 4).

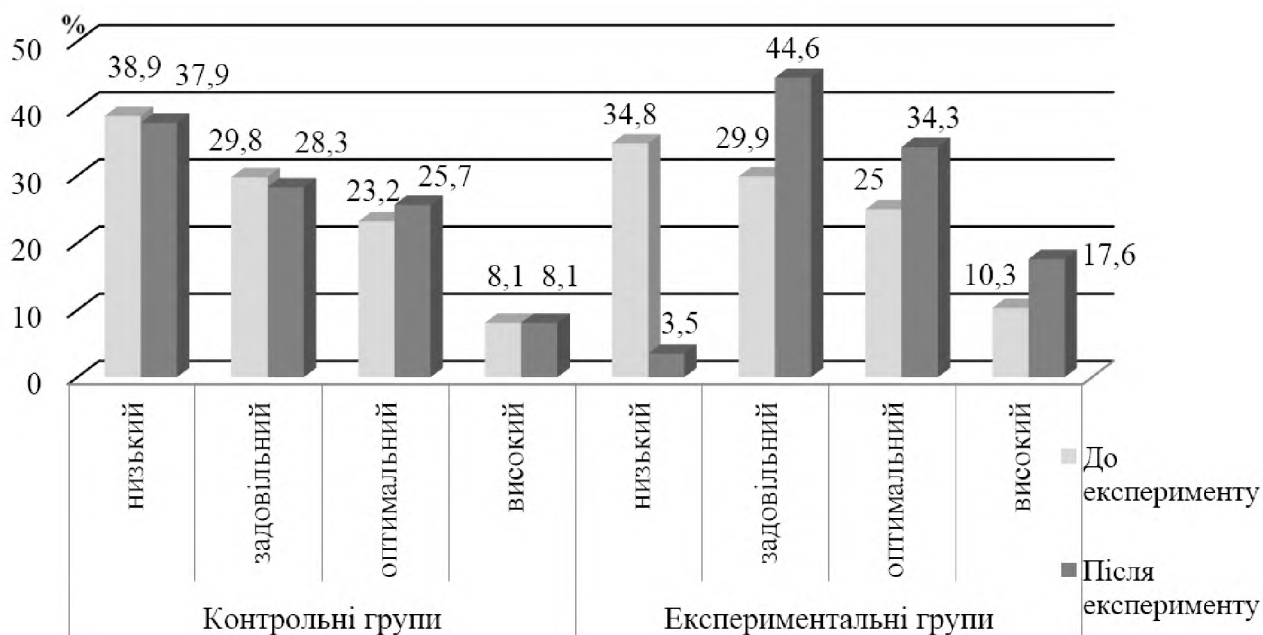

Рис. 4. Динаміка якісних змін рівнів сформованості комунікативного компонента у студентів КГ та ЕГ

Порівняльний аналіз величин абсолютного середнього значення якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за комунікативним компонентом наведено в *табл. 3*.

Як видно із *табл. 3*, найбільш вагомі якісні зміни у студентів як КГ, так і ЕГ після експерименту відбулися на низькому рівні сформованості в них комунікативного компонента. Однак ці зрушення в КГ та ЕГ студентів суттєво відрізняються. Кількість студентів ЕГ, котрі мали низький рівень сформованості комунікативного компонента, зменшилася на 31,3%, тоді як КГ – лише на 1,0%.

Також слід зазначити суттєві якісні зміни оптимального рівня сформованості комунікативного компонента у студентів ЕГ (на 9,3%), у студентів КГ за оптимальним рівнем результати поліпшилися лише на 2,5%. Кількість студентів ЕГ, які мають задовільний рівень сформованості комунікативного компонента, збільшилася на 14,7%, а високий – на 7,3%. Найменшу динаміку якісних змін рівня сформованості комунікативного компонента студентів ЕГ було зафіксовано в категорії «високий рівень» (7,3%).

**Динаміка якісних змін рівнів сформованості
комунікативного компонента у студентів КГ та ЕГ**

Рівень	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)
	до експ-ту	після експ-ту		до експ-ту	після експ-ту	
низький (початковий)	38,9	37,9	-1,0	34,8	3,5	-31,3
задовільний (достатній)	29,8	28,3	-1,5	29,9	44,6	+14,7
оптимальний (продуктивний)	23,2	25,7	+2,5	25,0	34,3	+9,3
високий (творчо-креативний)	8,1	8,1	0	10,3	17,6	+7,3
Абсолютне середнє значення (C_p)			1,25%	Абсолютне середнє значення (C_p)		15,65%

Студенти КГ, які займалися за стандартною методикою професійної підготовки, мають зовсім незначні зрушення рівня сформованості в них комунікативного компонента. Слід зауважити, що кількість студентів КГ, які мали задовільний рівень, на 1,5% зменшилася, у них після навчання поліпшився рівень сформованості комунікативного компонента до оптимального. За високим рівнем сформованості комунікативного компонента в КГ змін не відбулося.

Такий спектр експериментальних даних дозволяє зробити висновок про те, що позитивна динаміка якісних змін рівня сформованості комунікативного компонента у студентів КГ ($C_{p(КГ)} = 1,25\%$) зумовлена навчанням за традиційною методикою. Більш суттєві якісні зміни рівня сформованості комунікативного компонента у студентів ЕГ ($C_{p(ЕГ)} = 15,65\%$) - це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією фахової підготовки.

Абсолютне середнє значення якісних змін рівня комунікативного компонента після експерименту у студентів ЕГ є вищим порівняно з КГ (на 14,4%), що свідчить про ефективність розробленої здоров'яорієнтованої комплементарно-інтегративної технології навчання майбутніх менеджерів і комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації. Коефіцієнт ефективності становив 12,52 %.

Показники соціально-ціннісного компонента – це ціннісні орієнтації майбутніх менеджерів на соціально значущі перспективи в умовах організації; наявність соціальних установок на здоров'язбереження підлеглих в умовах організації; спроможність долати труднощі, що виникатимуть на шляху прийняття управлінських рішень для реалізації цінностей здоров'я; визнання здоров'я як основної цінності. Соціально-ціннісний компонент містить відомості про соціальні здоров'яорієнтовані ціннісно-професійні орієнтації майбутніх менеджерів. Ідеться про професійну управлінську етику, ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність дбати про підтримання здоров'я працюючих людей. Змістовною стороною є освіченість і переконання в потребі здоров'яорієнтованої управлінської діяльності, що спонукають менеджерів до дії. Індивідуальність сучасного менеджера є відображенням всієї сукупності суспільних відносин (за сферами суспільного життя). Соціальна роль менеджера вказує на потребу його багатопланової професійної підготовки. Соціально-ціннісний компонент вказує на доцільність професійної відповідальності, майстерності і готовності майбутніх менеджерів до здоров'яорієнтованого управління. Система соціально-ціннісних орієнтацій становить змістовний бік спрямованості особистості майбутніх менеджерів і характеризує їхнє ставлення до навколишнього середовища та інших людей. Цінності є ядром соціальної життєвої активності і становлять основу життєвої концепції і філософії життя. Результати дослідження свідчать про те, що у студентів ЕГ після експерименту суттєво поліпшилися показники всіх рівнів сформованості соціально-ціннісного компонента: низького (з 25,5 до 2,5%), задовільного (з 36,3 до 44,2%), оптимального (з 29,9 до 38,2%) і високого (з 8,3 до 15,1%). Графічно різницю в рівнях сформованості соціально-ціннісного компонента студентів КГ та ЕГ після експерименту представлено на *рис. 5*.

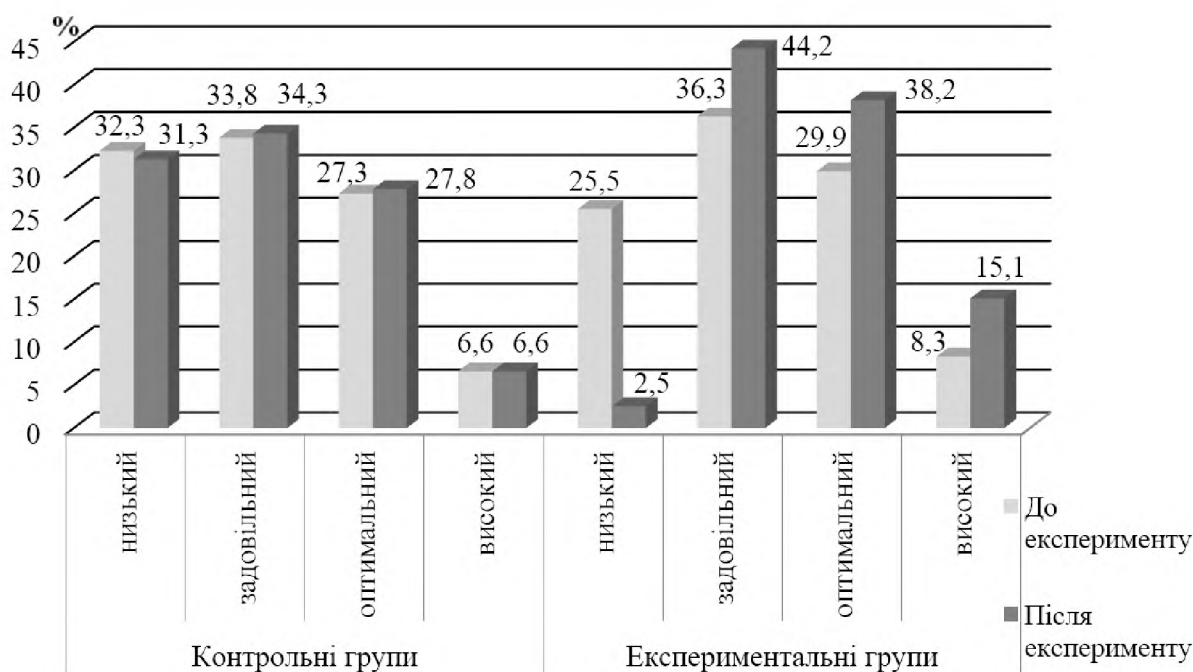

Рис. 5. Динаміка якісних змін рівнів сформованості соціально-ціннісного компонента у студентів КГ та ЕГ

Порівняльний аналіз величин абсолютного середнього значення якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за соціально-ціннісним компонентом наведено в *табл. 4*.

Таблиця 4

Динаміка якісних змін рівнів сформованості соціально-ціннісного компонента у студентів КГ та ЕГ

Рівень	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)
	до експ-ту	після експ-ту		до експ-ту	після експ-ту	
низький (початковий)	32,3	31,3	-1,0	25,5	2,5	-23,0
задовільний (достатній)	33,8	34,3	+0,5	36,3	44,2	+7,9
оптимальний (продуктивний)	27,3	27,8	+0,5	29,9	38,2	+8,3
Високий (творчо-креативний)	6,6	6,6	0	8,3	15,1	+6,8
Абсолютне середнє значення (C_p)			0,5%	Абсолютне середнє значення (C_p)		11,5%

Помітні зрушення також на задовільному (на 7,9%) і високому (на 6,8%) рівнях. У КГ студентів якісні зміни рівня сформованості соціально-ціннісного компонента були незначними. Найбільше змінилися категорії «низький рівень» (на 1,0%) порівняно з ЕГ – це на 22,0% менше. Зрушення на задовільному та оптимальному рівнях становлять по 0,5%.

Такий спектр експериментальних даних дозволяє зробити висновок про те, що позитивна динаміка якісних змін рівня сформованості соціально-ціннісного компонента у студентів КГ ($C_p(КГ) = 0,5\%$) зумовлена навчанням за традиційною методикою. Більш суттєві якісні зміни рівня сформованості соціально-ціннісного компонента у студентів ЕГ ($C_p(ЕГ) = 11,5\%$) – це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією.

Абсолютне середнє значення якісних змін рівня соціально-ціннісного компонента після експерименту у студентів ЕГ є вищим порівняно з КГ (на 11,0%), що свідчить про ефективність розробленої здоров'яорієнтованої технології навчання майбутніх менеджерів та комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації. При цьому коефіцієнт ефективності становить 23,0%.

Показники організаційно-діяльнісного компонента – це свідомо здоров'язбережувальна управлінська діяльність; здатність до реалізації практичних вмінь в умовах організації; самооцінка власних переконань у необхідності продовження років здорового життя; навички до проєктування, планування та створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Організаційно-діяльнісний компонент є основною характеристикою діяльності менеджера як людини, що відповідає за матеріальне благополуччя будь-якої організації. Для даного дослідження цікавим виявився той факт, що між «технологією виробництва» і «педагогічною технологією» спостерігається деяка аналогія. Удосконалення виробничої технології передбачає високий рівень економічних показників, а педагогічної – високий рівень освітнього процесу. Фінансова грамотність і культура здоров'я студентів-майбутніх менеджерів, що базуються на розумінні здоров'язбереження в умовах трудових процесів, є важливою рушійною силою людського розвитку, збільшення капіталу здоров'я і людського капіталу загалом.

Графічно динаміка якісних змін рівнів сформованості організаційно-діяльнісного компонента майбутніх менеджерів упродовж науково-педагогічного експерименту представлена на рис. 6.

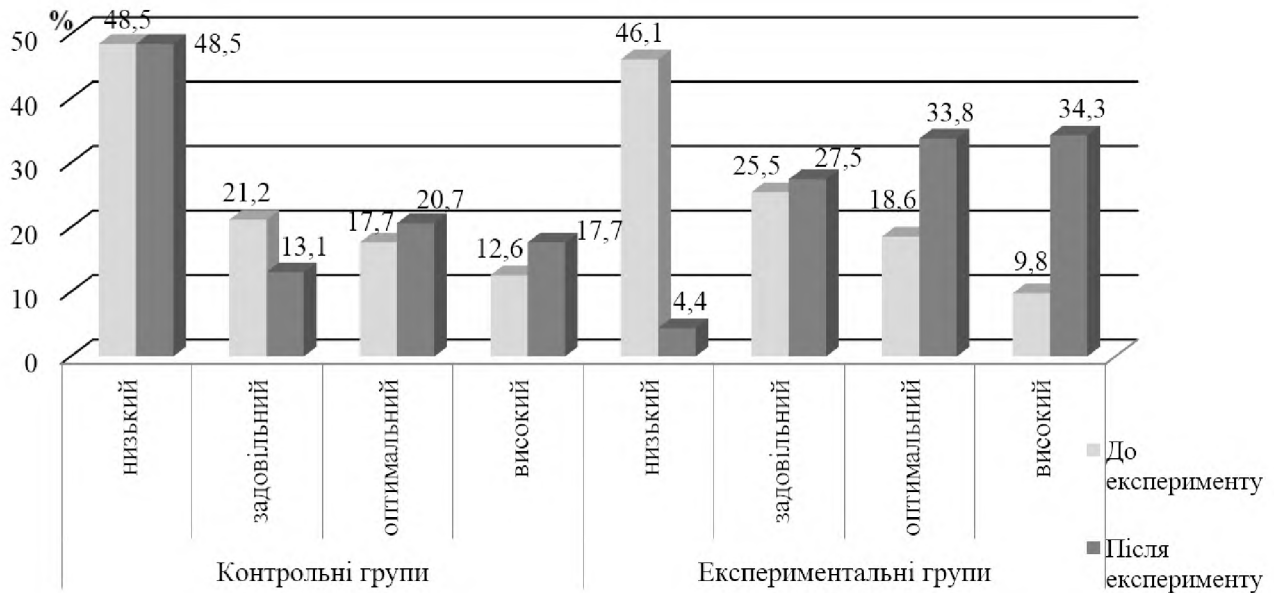

Рис. 6. Динаміка якісних змін рівнів сформованості організаційно-діяльнісного компонента у студентів КГ та ЕГ

До експерименту спостерігався низький рівень сформованості організаційно-діяльнісного компонента майже в половини студентів як КГ (48,5%), так і ЕГ (46,1%). Іншими словами, студенти-майбутні менеджери не були готовими до діяльності з упровадження здоров'яорієнтованих технологій в умовах виробничого середовища.

Після експерименту кількість студентів ЕГ із низьким рівнем сформованості організаційно-діяльнісного компонента знизилася до 4,4%, а в КГ – ситуація не змінилася. Важливим є факт суттєвого збільшення числа студентів ЕГ, котрі мають зрушення на оптимальному (з 18,6 до 33,8%) і високому (з 9,8 до 34,3%) рівнях сформованості організаційно-діяльнісного компонента. У студентів КГ таких суттєвих змін не спостерігається.

Порівняльний аналіз величин абсолютного середнього значення якісних змін рівня готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації за організаційно-діяльним компонентом наведено в *табл. 5*.

Таблиця 5

**Динаміка якісних змін рівнів сформованості
організаційно-діяльнісного компонента у студентів КГ та ЕГ**

Рівень	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)	кількість студентів (%)		динаміка змін (%)
	до експ-ту	після експ-ту		до експ-ту	після експ-ту	
низький (початковий)	48,5	48,5	0	46,1	4,4	-41,7
задовільний (достатній)	21,2	13,1	-8,1	25,5	27,5	+2,0
оптимальний (продуктивний)	17,7	20,7	+3,0	18,6	33,8	+15,2
високий (творчо-креативний)	12,6	17,7	+5,1	9,8	34,3	+24,5
Абсолютне середнє значення (C_p)			4,05%	Абсолютне середнє значення (C_p)		20,85%

Найбільш вагомї якісні зміни у студентів ЕГ після експерименту відбулися на низькому рівні сформованості в них організаційно-діяльнісного компонента. Кількість студентів ЕГ, котрі мали низький рівень сформованості організаційно-діяльнісного компонента, зменшилася на 41,7%, тоді як у студентів КГ показники не змінилися. Також простежуються суттєві якісні зміни високого (з 9,8 до 34,3%) і оптимального (з 18,6 до 33,8%) рівня сформованості організаційно-діяльнісного компонента у студентів ЕГ після експерименту. Найменшу динаміку якісних змін рівня сформованості організаційно-діяльнісного компонента студентів ЕГ було зафіксовано в категорії «задовільний рівень» (2,0%).

У студентів КГ після експерименту показники високого рівня зросли з 12,6 до 17,7%, тобто лише на 5,1%, а оптимального – із 17,7 до 20,7%, тобто на 3,0%. Слід зазначити, що такі зміни відбулися за рахунок тих студентів, що перейшли в категорії «високий» і «оптимальний» рівень із категорії «низький» рівень. Абсолютне середнє значення динаміки змін у студентів КГ після експерименту – лише 4,05%, тоді як у студентів ЕГ цей показник становить 20,85%.

Такий спектр експериментальних даних дозволяє зробити висновок про те, що позитивна динаміка якісних змін рівня сформованості організаційно-діяльнісного компонента у студентів КГ ($C_{p(КГ)} = 4,05\%$) зумовлена навчанням за традиційною методикою. Більш суттєві якісні зміни рівня сформованості організаційно-діяльнісного компонента у студентів ЕГ ($C_{p(ЕГ)} = 20,85\%$) – це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією.

Абсолютне середнє значення якісних змін рівня організаційно-діяльнісного компонента після експерименту у студентів ЕГ є вищим порівняно з КГ (на 16,8%), що свідчить про ефективність авторської технології навчання майбутніх менеджерів та комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації. Коефіцієнт ефективності складає 5,15%.

Узагальнення абсолютних середніх значень приросту за всіма компонентами свідчить про те, що у студентів ЕГ відбулися значно суттєвіші зміни, аніж у студентів КГ. Це дозволяє зробити висновок про те, що незначна позитивна динаміка якісних змін рівня готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації у студентів КГ зумовлена навчанням за традиційною методикою. Натомість суттєві якісні зміни рівня готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації у студентів ЕГ – це результат навчання за спеціально розробленою авторською комплементарно-інтегративною технологією. Абсолютні середні значення приросту результатів після експерименту наведено у *табл. 6*.

Ранжування результатів дає змогу констатувати, що у студентів ЕГ відбулося найбільше поліпшення організаційно-діяльнісного компонента ($C_p = 20,85\%$). Когнітивно-інтелектуальний компонент за числовим значенням позитивних якісних зрушень перебуває на другій позиції ($C_p = 17,15\%$). Наступними йдуть комунікативний ($C_p = 15,65\%$), мотиваційно-особистісний ($C_p = 16,4\%$) і соціально-ціннісний ($C_p = 11,5\%$) компоненти. Іншими словами, соціально-ціннісні орієнтації, комунікативні здібності набувають людиноцентричного характеру і спонукають студентів ЕГ до здоров'яорієнтованого управління.

Окрім цього, когнітивно-інтелектуальний компонент, а саме складова змісту фахових дисциплін, стає головною рушійною силою організаційно-діяльнісного компонента, що на шляху формування навичок здоров'яорієнтованого управління є

важливим концептом системи професійної освіти майбутніх менеджерів. Середнє значення коефіцієнта ефективності (за показниками приросту результатів) авторської технології фахового навчання майбутніх менеджерів становить 17,69%.

Таблиця 6

**Динаміка якісних змін показників готовності
майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого
середовища організації**

Компоненти	Контрольні групи	Експериментальні групи
	Абсолютне середнє значення приросту (C_p)	Абсолютне середнє значення приросту (C_p)
Мотиваційно-особистісний	0,45	16,4
$K = \frac{C_{p(EG)}}{C_{p(KG)}} = \frac{16,4}{0,45} = 36,4\%$		
Когнітивно-інтелектуальний	1,5	17,15
$K = \frac{C_{p(EG)}}{C_{p(KG)}} = \frac{17,15}{1,5} = 11,4\%$		
Комунікативний	1,25	15,65
$K = \frac{C_{p(EG)}}{C_{p(KG)}} = \frac{15,65}{1,25} = 12,52\%$		
Соціально-ціннісний	0,5	11,5
$K = \frac{C_{p(EG)}}{C_{p(KG)}} = \frac{11,5}{0,5} = 23,0\%$		
Організаційно-діяльнісний	4,05	20,85
$K = \frac{C_{p(EG)}}{C_{p(KG)}} = \frac{20,85}{4,05} = 5,15\%$		
<p>СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО КОЕФІЦІЄНТА ЕФЕКТИВНОСТІ:</p> $K_{сер} = \frac{36,4 + 11,4 + 12,52 + 23,0 + 5,15}{5} = \frac{88,47}{5} = 17,69\%$		

Узагальнені числові дані свідчать про те, що за усіма рівнями у студентів ЕГ після експерименту сформованість компонентів, що визначають їхню готовність до створення здоров'яорієнтованого середовища, є суттєвою, а у студентів КГ зміни є незначними (рис. 7).

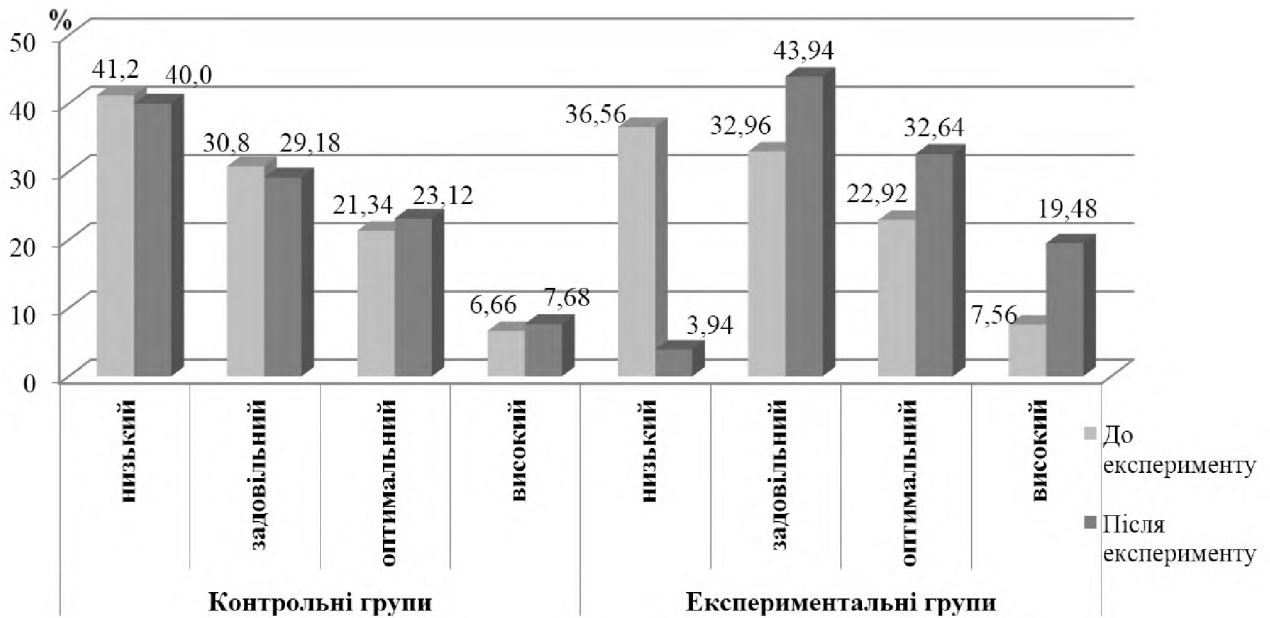

Рис. 7. Динаміка змін рівнів готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації

Впровадження авторської комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації у систему їхньої фахової підготовки позитивно впливає на формування у них здатності до інноваційного менеджменту організації на засадах реалізації ідей економічного збагачення через поліпшення здоров'я працюючих людей. Числові значення критерію Пірсона (χ^2) на рівні значущості $\alpha = 0,05$ підтверджують достовірність позитивних зрушень показників сформованості компонентів (мотиваційно-особистісного, когнітивно-інтелектуального, комунікативного, соціально-ціннісного, організаційно-діяльнісного), що визначають готовність майбутніх менеджерів ЕГ до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Проведені розрахунки й отримані числові значення t -критерію Стюдента з ймовірністю 95% дозволяють констатувати, що між КГ та ЕГ студентів після експерименту за показниками усіх рівнів (низький, задовільний, оптимальний, високий) їхньої готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації існує суттєва достовірна різниця.

Висновки

1. На основі аналітичного огляду наукової літератури обґрунтовано теоретичні і методичні аспекти здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у змісті професійної освіти майбутніх менеджерів. В умовах динамічних змін на національному та європейському ринках праці особливого значення набуває навчання майбутніх менеджерів здоров'язбереження через специфіку їхньої професійної діяльності, що передбачає управління людьми в умовах трудових процесів. Проаналізовано психологічні, соціологічні та педагогічні дослідження проблеми формування навичок здоров'яорієнтованого управління студентів-майбутніх менеджерів як особистісної якості, як професійного надбання, як форми соціальної активності і як додаткової фахової компетентності.

Потреба пошуку нових підходів до забезпечення динамічності сталого людського розвитку через здоров'язбереження висуває нові вимоги до освітньо-професійних параметрів підготовки майбутніх менеджерів, а саме – педагогічних технологій для формування в них навичок здоров'яорієнтованого управління. Узагальнення сучасних фахових джерел у галузі професійної освіти майбутніх менеджерів свідчить про те, що підготовка фахівців сфери управління, котрі спроможні будуть упроваджувати здоров'язбережувальні заходи в умовах організації, є соціально-педагогічною проблемою, а педагогічні впливи для формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації не були предметом спеціальних досліджень.

2. З'ясовано специфіку професійної діяльності майбутніх менеджерів та уточнено понятійний апарат дослідження. Органічний зв'язок феномену здоров'я із життєдіяльністю є основою для вивчення сутності цього поняття через концепцію людських потреб і якості життя населення. Рівень здоров'я визначається індивідуальними зусиллями кожної людини, що спрямовані на його збереження й поліпшення і залежить від умов організації трудових процесів, де людина проводить значний період свого життя для власного розвитку і реалізації.

Менеджмент на сьогодні виступає суспільним засобом формування життєвих настанов, соціальних цінностей і мотивів поведінки людей. В умовах сьогодення сутність і зміст професії менеджера характеризується багатофункціональністю і набуває іншого сенсу – від «управління для покращення економіки» до

«управління для людей, котрі творять економічні процеси». У сучасних умовах конкурентною перевагою і запорукою професійного зростання майбутнього менеджера стають додаткові компетентності, однією з яких є їхня готовність до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Під організацією розуміється колективне ціле, що включає ієрархічно пов'язаних між собою осіб, котрі виконують різні функції і орієнтовані на досягнення цілей в умовах підприємства, установи, виробництва, бізнес-структури тощо. Здоров'яорієнтоване середовище організації розглядається як оточення, соціум, своєрідний трудовий побут, в якому людина проводить тривалий час, реалізовує себе як особистість і прагне зберегти власне здоров'я. Це складна система, якій притаманні безліч змінних процесів, що вказує на складність процесу створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Готовність майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації – це здатність скористатися знаннями в інноваційному режимі і вирішувати управлінські завдання через прогностичний спосіб моделювання здоров'язбережувальних процесів в умовах праці. Здоров'яорієнтоване управління представлено як систему менеджменту, що базується на людиноцентричному підході, орієнтовану на те, що найвищою цінністю організації є не просто людські ресурси, а здоров'я кожного окремого працівника.

3. Структуріально, з огляду на специфіку професійної діяльності майбутніх менеджерів, готовність до створення здоров'яорієнтованого середовища організації містить складові: орієнтаційно-актуалізаційну, пізнавально-мобілізаційну, психолого-потребнісну, ціннісно-смыслову і реалізаційно-практичну. Виокремлені складові стали своєрідним вказівником для реалізації критеріального апарату, що включає: компоненти (мотиваційно-особистісний, когнітивно-інтелектуальний, комунікативний, соціально-ціннісний, організаційно-діяльнісний), показники та рівні готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Характеристиками досліджуваних критеріїв, що представлені компонентами, слугували показники для встановлення готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації. Показниками мотиваційно-особистісного компонента є особиста позитивна мотивація до успіху, інтерес, потреби; когнітивно-інтелектуального – знання, пам'ять, мислення, інтелектуальна лабільність; комунікативного – комунікабельність,

емпатія, володіння способами та прийомами комунікацій; соціально-ціннісного – ціннісні орієнтації, соціальні установки; організаційно-діяльнісного – здатність до реалізації практичних вмінь, діяльності. Рівнями оцінювання стали: низький (початковий) – ознайомлення і усвідомлення; задовільний (достатній) – знання і розуміння; оптимальний (продуктивний) – уміння, навички і застосування; високий (творчо-креативний) – діяльність, аналіз і корективи.

4. Концепція змістовної комплементарної інтеграції пов'язана з об'єднанням у єдине ціле раніше різнорідних дисциплін і доповненням змісту фахової підготовки майбутніх менеджерів здоров'язбережувальним концептом. Виокремлені загальнонаукові підходи (поєднання історичного і логічного; системний; діяльнісний; аксіологічний; синергетичний, компетентнісний; культурологічний; особистісно-орієнтований) дозволяють доповнити дисципліни навчальних планів здоров'язбережувальним змістом, а комплементарна інтеграція – поєднати всі аспекти фахової освіти у єдине ціле. Змістовними концептами є основні методи пізнання економічних та здоров'яорієнтованих педагогічних явищ і процесів у професійній освіті студентів-майбутніх менеджерів – діалектика, наукова абстракція, індукція і дедукція, аналіз і синтез, моделювання і прогнозування, вивчення психофізіологічних особливостей людської природи в умовах трудових процесів. Ефективність формування свідомості і навичок здоров'яорієнтованого управління майбутніх менеджерів залежить від основних (соціалізація, гуманізація, індивідуалізація, фундаменталізація, міждисциплінарність, варіативність, свідомість, систематичність і послідовність, доступність, креативність) і спеціальних (доцільність, системно-структурний, системно-функціональний, системно-комунікативний, інформаційно-управлінський) загально філософських принципів, що використовуються упродовж фахового навчання.

5. Пріоритети авторської комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації ґрунтуються на зміні парадигмальних уявлень про критерії соціально-економічного прогресу та ціннісні орієнтації економічного зростання, де першочерговим феноменом стає капітал здоров'я. Комплементарно-інтегративна педагогічна технологія формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації у процесуальному

сенсі є описом послідовності процедур комплементарного перетворення організації і змісту системи їхньої професійної освіти для забезпечення повноти засвоєння знань про здоров'яорієнтоване управління. Сутність цієї технології характеризують цільовий, інформаційний, процесуально-інструментальний, результативний змістовні блоки. Елементами такої технології є: комплементарна концепція (теоретико-методичні засади), інтегративні навчальні матеріали (зміст), дидактична комунікація студентів і викладачів (комплементарність при виокремленні організаційно-педагогічних умов, способів оцінки знань і вмінь).

У результативному плані авторська технологія є своєрідним науковим проєктом створення комплементарно-інтегративного освітнього професійного простору формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації, що стане для них хорошою конкурентною перевагою в майбутньому.

6. Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту свідчить про більш вагомі позитивні зрушення абсолютних середніх значень якісних змін (приросту результатів) після експерименту у студентів ЕГ порівняно зі студентами КГ. За мотиваційно-особистісним компонентом показник становить 16,4% у студентів ЕГ порівняно із 0,45% у студентів КГ; за когнітивно-інтелектуальним – 17,15% у студентів ЕГ порівняно із 1,5% у студентів КГ; за комунікативним – 15,65% у студентів ЕГ порівняно із 1,25% у студентів КГ; за соціально-ціннісним – 11,5% у студентів ЕГ порівняно із 0,5% у студентів КГ; за організаційно-діяльнісним – 20,85% у студентів ЕГ порівняно із 4,05% у студентів КГ. Про ефективність авторської технології навчання студентів ЕГ та комплексу відповідних педагогічних засобів її реалізації свідчать коефіцієнти ефективності (K) за кожним компонентом: мотиваційно-особистісним – 36,4%; когнітивно-інтелектуальним – 11,4%; комунікативним – 12,52%; соціально-ціннісним – 23,0%; організаційно-діяльнісним – 5,15%. Середнє значення загального коефіцієнта ефективності, за показниками приросту результатів становить 17,69%. Отримані результати самооцінки студентами власної спрямованості на певні види управлінської діяльності вказують на те, що після експерименту майже на половину збільшилася кількість прихильників здоров'яорієнтованого управління студентів ЕГ, на що вказує збільшення кількості балів (з 3145 до 6125). У студентів КГ суттєвих змін не відбулося.

7. Узагальнення абсолютних середніх значень за рівнями готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації свідчить про значно суттєвіші зміни у студентів ЕГ порівняно зі студентами КГ. До експерименту низький рівень готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації спостерігався у 36,56% студентів ЕГ, а після експерименту лише 3,94% мали низький рівень; задовільний рівень до експерименту – мали 32,96% студентів ЕГ, а після експерименту цей показник зріс майже до половини (43,94%); оптимальний рівень до експерименту спостерігався у 22,92% студентів ЕГ, а після експерименту показник оптимального рівня зріс до 32,64%; кількість студентів ЕГ із високим рівнем після експерименту становив 19,48%, тоді як до експерименту студентів ЕГ із високим рівнем було лише 7,56%. У студентів КГ за жодним рівнем суттєвих змін не відбулося.

Числові значення критерію Пірсона (χ^2) й проведені розрахунки t -критерію Стьюдента на рівні значущості $\alpha = 0,05$ підтверджують достовірність позитивних зрушень показників готовності студентів ЕГ до створення здоров'яорієнтованого середовища організації після експерименту і вказують на достовірну різницю між КГ та ЕГ студентів за усіма рівнями. Результати педагогічного експерименту свідчать про те, що відбулися статистично достовірні зміни рівнів готовності студентів ЕГ до створення здоров'яорієнтованого середовища організації порівняно зі студентами КГ, що свідчить про ефективність авторської комплементарно-інтегративної педагогічної технології формування готовності майбутніх менеджерів до створення здоров'яорієнтованого середовища організації.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребують механізми впровадження новітніх зарубіжних технологій, застосування інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності навчання здоров'яорієнтованого управління менеджерів нової генерації.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
2. Гавриш О. А., Довгань Л. Є., Крейдич І. М., Семенченко Н. В. Технології управління персоналом : монографія. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2017. 528 с.
3. Гриньова В. М., Грузіна І. А. Проблеми мотивації праці персоналу підприємства: монографія. Харків: ВД «ЛНЖЕК», 2007. 184 с.

4. Грішнова О. А. Людина як основний об'єкт економічної науки нової епохи. *Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України*. 2009. №14. С. 35–38.

5. Гусак П. М., Зимівець Н. В., Петрович В. С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 219 с.

6. Денисенко М. П., Долот В. Д. Здоров'я як економічна категорія. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 29–31.

7. Дубогай О. Д., Завидівська Н. Н., Ханікянц О. В. Фізичне виховання і здоров'я: навч. посібник. Київ: УБС НБУ, 2012. 271 с.

8. Завидівська Н. Н. Фундаменталізація фізкультурно-оздоровчої освіти: аспект здоров'язбережувального навчання студентів: монографія. Київ: УБС НБУ, 2012. 402 с.

9. Завидівська О. І. Професійна підготовка майбутніх менеджерів: теоретико-методичний аспект формування готовності до створення здоров'яорієнтованого середовища організації : монографія. Чернігів – Львів : Простір-М, 2020. 642 с.

10. Кізян С. М., Небава М. І., Адлер О. О. Вступ до фаху. Менеджер і команда: теоретичні та практичні аспекти : навч. посібник. Вінниця : ВНТУ, 2014. 125 с.

11. Круцевич Т. Ю., Петровський В. В. Управління процесом фізичного виховання: навч. посібник. Київ: Олімпійська література, 2008. 379 с.

12. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.

13. Носко М. О., Архипов О. А., Гаркуша С. В., Воєділова О. М., Носко Ю. М. Удосконалення здоров'язбережувальної системи поза-класної та позаурочної роботи з фізичного виховання. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 143. С. 291–299.

14. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя : навч. посібник. Київ: МП Леся, 2013. 160 с.

15. Плисенко Г. П. Якість надання освітніх послуг як чинник забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2. С. 26–30.

16. Приступа Є. Н. Фізична рекреація : навч. посібник. Дрогобич : «Колос», 2010. 447 с.

17. Семів Л. К. Управління персоналом в умовах економіки знань : монографія. Київ : УБС НБУ, 2011. 406 с.

18. Шевченко Л. С. Професійна освіта як чинник конкурентоспроможності робочої сили. *Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал*. 2008. № 2. С. 77–85.

19. Zavydivska N., Zavydivska O., Khanikiants O. Features of free time pedagogy in the conditions of health preserving study of students. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2019. Вип. 13. С. 15–22. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-13.15-22>.

20. Zavydivska O. The analysis of motivational factors of formation the readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization. *Innovative Solutions in Modern Science*. 2020. TK Meganom LLC. New York. № 6 (42). P. 5–18. doi: [https://doi.org/10.26886/2414-634X.6\(42\)2020.1](https://doi.org/10.26886/2414-634X.6(42)2020.1).

21. Zavydivska N., Zavydivska O., Khanikiants O., Kovalchuk V., Hul I. Pedagogical technology of formation the readiness of future managers to create the health-oriented environment in the organization: analysis of effectiveness. Proceedings of the 38th International Business Information Management Association, 23–24 November 2021, Seville, Spain : IBIMA, 2021. P. 5977–5987.

22. Duflo E. The returns to human capital: health and education. *Headquarters Washington*, 2004. URL: <http://www.paho.org/English/HDP/HDD/duflo.pdf> (дата звернення: 03.09.2022).

23. Fogel R.W. Nutrition, Physiological Capital, and Economic Growth. *Headquarters Washington*, 2002. URL : <http://www.paho.org/English/HDP/HDD/fogel.pdf> (дата звернення: 04.04.2022).

24. Honey P., Mumford A. The learning styles helper's guide. Maidenhead : Peter Honey Publications Ltd., 2000. 113 p.

25. Jastram S. The Link Between Corporate Social Responsibility and Strategic Management. *CIS Papers: Centre of International Studies: Hamburg*, 2007. № 17. P. 1–17.

26. Ozdemir A., Oguz Y. Assessment of outdoor school environments and physical activity in Ankara's primary schools. *Journal of Environmental Psychology*. 2008. Vol. 28. P. 287–300.

References

1. Balabanova, L. V., Sardak, O. V. (2011). *Upravlinnya personalom*. (Personnel management). A text book. Kyiv: Center of educational literature [in Ukrainian].

2. Havrysh, O. A., Dovhan, L. Ye., Kreidych, I. M., Semenchenko, N. V. (2017). *Tekhnolohii upravlinnia personalom*. A monograph. Kyiv: NTUU «KPI named after Ihor Sikorskiy» [in Ukrainian].

3. Hrynova, V. M., Hruzina, I. A. (2007). *Problemy motyvatsii pratsi personalu pidpriemstva* (Problems of motivation of the company's staff). A monograph. Kharkiv: VD «INZHEK» [in Ukrainian].

4. Hrishnova, O. A. (2009). *Lyudyna yak osnovnyj obyekt ekonomichnoyi nauky novoyi epohy* (A Human as the main object of economic science

of the new era). Regional aspects of development and location of productive forces of Ukraine, 14, 35–38 [in Ukrainian].

5. Husak, P. M., Zymivets, N. V., Petrovych, V. S. (2009). Vidpovidalne stavlennia do zdorovia: teoriia ta tekhnolohii (Responsible attitude to the health: theory and technology). A monograph. Lutsk: VAT «Volyn regional printing house» [in Ukrainian].

6. Denysenko, M. P., Dolot, V. D. (2017). Zdorovia yak ekonomichna katehoriia (Health as an economic category). *Economy and the state*, 4, 29–31 [in Ukrainian].

7. Dubogay, O. D., Zavydivska, N. N., Khanikiants, O. V. (2012). Fizychno vykhovannia i zdorovia (Physical education and health). An educational manual. Kyiv: UBSNBU [in Ukrainian].

8. Zavydivska, N. N. (2012). Fundamentalizatsiia fizkulturno-ozdorochoi osvity: aspekt zdoroviazberezhuvalnoho navchannia studentiv (Fundamentalisation of health and physical education: an aspect health-preserving study of students). A monograph. Kyiv: UBS NBU [in Ukrainian].

9. Zavydivska, O. I. (2020). Profesiina pidhotovka maibutnikh menedzheriv: teoretyko-metodychnyi aspekt formuvannia hotovnosti do stvorennia zdoroviaorientovanoho seredovyschcha orhanizatsii (Professional training of future managers: theoretical and methodological aspect of formation the readiness for creation the health-oriented environment of the organization). A monograph. Chernihiv – Lviv: Prostir-M [in Ukrainian].

10. Kizyan, S. M., Nebava, M. I., Adler, O. O. (2014). Vstup do faxu. Menedzher i komanda: teoretychni ta praktychni aspekty (Introduction to the specialty. Manager and the team: theoretical and practical aspects). An educational manual. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].

11. Krutsevych, T. Ju., Petrovskyi, V. V. (2008). Upravlinnia protsesom fizychnoho vykhovannia (Management of the physical education process). An educational manual. Kyiv: Olympic literature [in Ukrainian].

12. Nychkalo, N. H. (2014). Rozvytok profesiinnoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehratsiinykh protsesiv (Development of professional education in the conditions of globalization and integration processes). A monograph. Kyiv: Publishing House of the NPU named after M. P. Dragomanov [in Ukrainian].

13. Nosko, M. O., Arkhypov, O. A., Harkusha, S. V., Voiedilova, O. M. & Nosko, Yu. M. (2017). Udoskonalennia zdoroviazberezhuvalnoi systemy pozaklasnoi ta pozaurochnoi roboty z fizychnoho vykhovannia (Improvement of the health care system of extracurricular and extracurricular work in physical education). *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 143, 291–299 [in Ukrainian].

14. Nosko, M. O., Hryshchenko, S. V., Nosko, Ju. M. (2013). Formuvannia zdorovogo sposobu zhyttia (Formation of a healthy lifestyle). An educational manual. Kyiv, Ukraine: MP Lesia [in Ukrainian].

15. Plysenko, H. P. (2016). Yakist nadannia osvitynykh posluh yak chynnyk zabezpechennia rynku pratsi vysokokvalifikovanyh fakhivtsiamy (The quality of educational services as a factor in providing the labor market with highly qualified specialists). *Labor market and employment*, 2, 26–30 [in Ukrainian].

16. Prystupa, Ye. N., etc. (2010). Fizychna rekreatsiia (Physical recreation). An educational manual. Drohobych: Kolos [in Ukrainian].

17. Semiv, L. K. (2011). Upravlinnya personalom v umovah ekonomiky znan (Personnel management in a knowledge economy). A monograph, Kyiv, Ukraine: UBS NBU [in Ukrainian].

18. Shevchenko, L. S. (2008). Profesiina osvita yak chynnyk konkurentospromozhnosti robochoi syly (Professional education as a factor in the competitiveness of the workforce). *Demography and social economy: scientific-economic and socio-political journal*, 2, 77–85 [in Ukrainian].

19. Zavydivska, N., Zavydivska, O., Khanikiants, O. (2019). Features of retime pedagogy in the conditions of health preserving study of students. *Bulletin of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Physical education, sports and human health*. 13, 15–22. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-13.15-22> [in English].

20. Zavydivska, O. (2020). The analysis of motivational factors of formation the readiness of future managers to create a health-oriented environment of the organization. *Innovative Solutions in Modern Science*. TK Meganom LLC. New York. 6 (42), 5–18. doi: [https://doi.org/10.26886/2414-634X.6\(42\)2020.1](https://doi.org/10.26886/2414-634X.6(42)2020.1) [in English].

21. Zavydivska, N., Zavydivska, O., Khanikiants, O., Kovalchuk, V., Hul, I. (2021). Pedagogical technology of formation the readiness of future managers to create the health-oriented environment in the organization: analysis of effectiveness. *Proceedings of the 38th International Business Information Management Association*, 23–24 November 2021, Seville, Spain: IBIMA, 5977–5987 [in English].

22. Duflo, E. (2004). The returns to human capital: health and education. *Headquarters Washington*. Retrieved from : <http://www.paho.org/English/HDP/HDD/duflo.pdf>, 03.09.2022 [in English].

23. Fogel, R. W. (2002). Nutrition, Physiological Capital, and Economic Growth. *Headquarters Washington*. Retrieved from : <http://www.paho.org/English/HDP/HDD/fogel.pdf>, 03.09.2022 [in English].

24. Honey, P., Mumford, A. (2000). The learning styles helper's guide. Maidenhead. Peter Honey Publications Ltd [in English].

25. Jastram, S. (2007). The Link Between Corporate Social Responsibility and Strategic Management. *CIS Papers: Centre of International Studies*. Hamburg, 17, 1–17 [in English].

26. Ozdemir, A., Oguz, Y. (2008). Assessment of outdoor school environments and physical activity in Ankara's primary schools. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 287–300 (in English).

Наталія ЗАВИДІВСЬКА

ORCID 0000-0001-9280-3887

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та
методики фізичної культури,
Львівський державний університет
фізичної культури
імені Івана Боберського
(Львів, Україна)
E-mail: znat1964@gmail.com*

Nataliia ZAVYDIVSKA

ORCID 0000-0001-9280-3887

*Science Doctor in Pedagogy,
Full Professor,
Professor of the Department of Theory
and Methodology of Physical Culture,
Lviv State University of Physical Culture
named after Ivan Boberskyi
(Lviv, Ukraine)
E-mail: znat1964@gmail.com*

Ольга ЗАВИДІВСЬКА

ORCID 0000-0002-1809-9972

*Доктор педагогічних наук, доцент,
запрошений професор
кафедри менеджменту,
Сілезький технологічний університет
(Забже, Польща)
E-mail: olga.zavydivska@polsl.pl*

Olga ZAVYDIVSKA

ORCID 0000-0002-1809-9972

*Science Doctor in Pedagogy,
Associate Professor, Visiting Professor
of Management Department,
Silesian University of Technology
(Zabrze, Poland)
E-mail: olga.zavydivska@polsl.pl*

Олена ХАНИКЯНЦ

ORCID 0000-0001-7518-3532

*Кандидат наук з фізичної
культури і спорту, доцент,
доцент кафедри теорії та
методики фізичної культури,
Львівський державний
університет фізичної культури
імені Івана Боберського
(Львів, Україна)
E-mail: olena07lviv@gmail.com*

Olena KHANIKIANTS

ORCID 0000-0001-7518-3532

*PhD in Physical Culture and Sport,
Associate Professor, Associate Professor
of the Department
of Theory and Methodology
of Physical Culture,
Lviv State University of Physical
Culture named after Ivan Boberskyi
(Lviv, Ukraine)
E-mail: olena07lviv@gmail.com*

УДК 37.04(045)

Світлана ЛИСЮК

Svitlana LYSYUK

**СПЕЦИФІКА ІНКЛЮЗИВНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ
В МИСТЕЦЬКИХ ШКОЛАХ**

**SPECIFICITY OF INCLUSIVE MUSIC EDUCATION
IN ART SCHOOLS**

***Постановка проблеми.** Сучасна система вітчизняної музичної освіти створює можливість вибору освітнього закладу та освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами. В інклюзивному навчанні мистецький розвиток дітей з особливими освітніми потребами створює умови розвитку особистостей в розумовій та духовно-емоційній діяльності. Існує потреба вивчення методик інклюзивного мистецького навчання в галузі музичної освіти (фортепіано).*

***Методологія дослідження.** Методологія базується на загальних принципах та базових сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення наукових підходів вітчизняних вчених на проблему інклюзивної мистецької освіти.*

Для реалізації мети нашого дослідження використано наступні теоретичні та емпіричні методи: теоретичний аналіз, порівняння та зіставлення – для визначення стану розкриття проблеми дослідження

виконавської діяльності викладачів (фортепіано) мистецьких шкіл в науковій педагогічній літературі, вивчення професійної діяльності піаністів.

Наукова новизна: обґрунтовано необхідність вивчення процесу навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

Мета статті – окреслити проблему інклюзивної мистецької освіти в галузі навчання гри на фортепіано здобувачів освіти мистецьких шкіл з особливими освітніми потребами.

Висновки. 1. Інклюзивний процес навчання гри на фортепіано здобувачів освіти з особливими освітніми потребами стає підґрунтям для здійснюваної психологічної корекції порушень особистісного розвитку дитини. 2. Інклюзивне навчання гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами в мистецьких школах може бути як в інклюзивних класах, так й індивідуальне. 3. Процес навчання здобувача музичної освіти гри на фортепіано пов'язаний з вихованням дитини з особливими освітніми потребами. 4. Для навчання гри на фортепіано необхідно навчити здобувача освіти розрізняти тембри фортепіанного звуку. 5. Важливим є процес формування мотивації гри на фортепіано. 6. Дитина з особливими освітніми потребами потребує знань наявних у практиці виконавства прийомів гри на фортепіано. 7. Існують методичні прийоми при навчанні гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: дитина з особливими освітніми потребами, інклюзія, навчання гри на фортепіано, мистецька школа, музична освіта, здобувач музичної освіти.

Formulation of the problem. The modern system of domestic music education creates an opportunity to choose an educational institution and educational program for a child with special educational needs. In inclusive education, the artistic development of children with special educational needs creates conditions for the development of personalities in mental and spiritual-emotional activity. There is a need to study methods of inclusive artistic education in the field of music education (piano).

Research methodology. The methodology is based on general principles and basic modern provisions of pedagogical science and reflects the relationship of methodological approaches to the study of scientific approaches of domestic scientists to the problem of inclusive art education.

To realize the goal of our research, the following theoretical and empirical methods were used: theoretical analysis, comparison and comparison - to determine the state of disclosure of the problem of researching the executive activity of teachers (piano) of art schools in the scientific pedagogical literature, studying the professional activity of pianists.

Scientific novelty: the need to study the process of learning to play the piano for students of music education with special educational needs is substantiated.

The **purpose** of the article is to outline the problem of inclusive art education in the field of teaching piano playing to students of art schools with special educational needs.

Conclusions. 1. The inclusive process of learning to play the piano for students with special educational needs becomes the basis for psychological correction of violations of the child's personal development. 2. Inclusive teaching of playing the piano for children with special educational needs in art schools can be both in inclusive classes and individually. 3. The process of teaching a student of music education to play the piano is related to raising a child with special educational needs. 4. To learn to play the piano, it is necessary to teach the learner to distinguish the timbres of the piano sound. 5. The process of forming the motivation to play the piano is important. 6. A child with special educational needs knowledge of piano playing techniques available in practice. 7. There are methodological techniques for teaching piano playing to students of music education with special educational needs.

Key words: child with special educational needs, inclusion, learning to play the piano, art school, music education, student of music education.

Постановка проблеми. Модернізація системи освіти в Україні, яка відбувається в останні роки, насамперед пов'язана зі змінами у змісті шкільного інклюзивного навчання. Тут звертається увага на психічний та фізичний стан здоров'я здобувачів освіти, усунення перевантажень, стимулювання досягнень дітей у різних сферах діяльності, забезпечення їхнього соціально-педагогічного захисту. Позитивним у системі освіти є те, що створюється рівний доступ до якісної освіти, стає можливим здійснення вибору навчального закладу та навчальної програми відповідно до особливостей дитини. Незважаючи на різноманітні позитивні зміни в системі інклюзивного навчання, є потреба звернути увагу на деякі аспекти: по-перше, на мистецький розвиток дітей з особливими освітніми потребами, створення умов мистецького розвитку особистостей в різних видах діяльності (розумовій та духовно-емоційній); по-друге, на підготовку достатньої кількості кваліфікованих вчителів музичного мистецтва, які володітимуть методиками інклюзивного мистецького навчання.

Аналіз останніх досліджень. Розв'язанню проблем формування виконавських навичок гри на фортепіано в здобувачів освіти вітчизняних дитячих музичних шкіл присвячені наукові розробки Р. Призванської, О. Проскурняк, Д. Шульженко. Т. Багрій досліджує виконавську компетентність як ресурс творчого розвитку майбутнього педагога-музиканта. В. Гавриш висвітлює в своїх наукових працях процес слухання музики з дітьми в інклюзивних групах. Теорія і практика формування мистецького досвіду

майбутнього вчителя музики конкретизовано в наукових розвідках Т. Грінченко, І. Демченко, Є. Проворової. Питання організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами висвітлено в роботах О. Денисюк, О. Іванової, А. Колупаєвої, Ю. Найдю, Н. Софій, Н. Титаренко,

На сьогодні більшої уваги вітчизняних науковців потребують проблеми підготовка учителів музики (фортепіано) до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Методологія дослідження. *Методологія* базується на загальних принципах та базових сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення наукових підходів вітчизняних вчених на проблему інклюзивної мистецької освіти.

Наукова новизна: обґрунтовано необхідність вивчення процесу навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

Для реалізації мети нашого дослідження використано наступні теоретичні та емпіричні *методи:* *теоретичний аналіз, порівняння та зіставлення* – для визначення стану розкриття проблеми дослідження виконавської діяльності викладачів (фортепіано) мистецьких шкіл в науковій педагогічній літературі, вивчення професійної діяльності піаністів.

Мета статті – окреслити проблему інклюзивної мистецької освіти в галузі навчання гри на фортепіано здобувачів освіти мистецьких шкіл з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про освіту» (2017), включає ряд статей (ст. 19 «Освіта осіб з особливими потребами» та ст. 20 «Інклюзивне навчання») присвячених освіті дітей з особливими освітніми потребами. Для дослідження інклюзивної освіти в вітчизняних мистецьких школах (навчання гри на фортепіано) важливою є стаття 20. В цій статті прописано, що «у разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків заклад освіти утворює інклюзивний клас та/або групу в обов'язковому порядку», а також що «заклади освіти створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей» (Про освіту: Закон України, 2017). Відтак, Закон України «Про освіту» (2017) лежить в основі характеристики стану забезпечення державою освітнього процесу в галузі мистецької освіти для дітей з особливими

освітніми потребами в умовах мистецьких шкіл, що особливо важливо для навчання гри на фортепіано.

Маємо розглянути кілька термінів, що є важливими для наших подальших наукових розвідок: музичні заняття – це готовність музиканта до виходу на сцену, що привчає до максимальної готовності виконувати дії «на замовлення» та «максимальна витримка і артистизм на все життя» (Грінченко, 2018: 174); музика – вид мистецтва, який лише йому притаманними *звуковими* засобами покликаний виконувати цю місію. Тому і звертається така велика увага виконавців усіх часів на досягнення досконалого *звуку*, носія специфічної енергетики, спроможної проникати у самі сокровенні духовні глибини серця, пробуджуючи його найкращі прояви; фортепіанне виконавство – одне з найпоширеніших і найулюбленіших видів музики, тому і бажаючих оволодіти ним незліченна кількість. Не всі з них стануть видатними виконавцями, знаними артистами. Але всі повинні осягнути головне завдання піаніста – творити музику, здатну «викресати вогонь з людських сердець» (Л. Бетховен) та досконало володіти художньою звуковою палітрою.

Наші наукові розвідки спираються на тезу, що для вивчення процесу навчання гри на фортепіано здобувачів освіти з особливими освітніми потребами мистецьких музичних шкіл необхідно розглянути деякі аспекти освітнього процесу. «Інклюзивний процес стає підґрунтям для здійснюваної психологічної корекції порушень особистісного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, розуміння її проблем з боку оточуючих її людей». В нашому дослідженні спираємося на те, що «інклюзія реальною стає там, де заклади музичної освіти готові до її впровадження». Українські дослідники О. Денисюк, Н. Титаренко в своїх наукових працях розглядають актуальні питання організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами (Денисюк& Титаренко, 2020: 107–109).

Наші наукові розвідки доводять ключову тезу статті: необхідно «привити здобувачу освіти в мистецькій школі, що навчається гри на фортепіано та має особливі освітні потреби самостійність мислення, самопізнання і уміння досягати мети, та майстерності» (визначено нами щодо інклюзивних класів або індивідуального навчання гри на фортепіано).

Вітчизняні дослідники, що вивчають процес навчання гри на фортепіано взагалі, а також створення й вивчення освітнього

процесу в мистецьких школах, які створюють інклюзивні класи або навчають індивідуально доводять, що фортепіанний звук має свої особливості, обумовлені будовою інструменту, які створюють складність у відтворенні наспівного, кантиленного звучання, що найбільш вражає і подобається здобувачам. Він виникає раптово і складається ніби з двох моментів: «удару», «вибуху» і наступним, менш голосним «співом» струни, який поступово згасає. У багатьох здобувачів музичної освіти сприйняття удару часто переважає сприйняття співу, тому вони не чують продовження звуку. А це означає, що не мають вірного уявлення про реальне звучання, особливо важливо пам'ятати про це навчаючи гри на фортепіано дитину або молоду людину з особливими освітніми потребами.

Першим та емоційно важливим етапом навчання гри на фортепіано здобувача з особливими освітніми потребами є врахування його емоцій і почуттів. «Музика допомагає позитивному емоційному «забарвленню» уроку. Емоції радощів викликають у такої дитини бажання працювати, активізують освітній процес» (Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень, 2013: 34; Проскурняк, 2021: 15–18).

Маємо констатувати, що термін («діти з особливими освітніми потребами») тлумачиться по-різному як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці (Колупаєва&Найда&Софій, 2007: 9).

Вітчизняні науковці до цієї категорії зараховують не лише дітей із фізичними, психічними чи соціальними відмінностями/обмеженнями розвитку, а й тих, які мають виняткові здібності або таланти, тобто обдарованих дітей. Також важливим є те, що термін «особливі освітні потреби», в більшості випадків, науковці відносять до дитини, яка має труднощі або обмежені можливості здоров'я, що ускладнює процес навчання порівняно з її однолітками (Колупаєва&Найда&Софій, 2007). Для результативності інклюзивної освіти в мистецьких школах необхідно зважати на здатність здобувача з особливими освітніми потребами чути музику у повному об'ємі: від головної мелодії до дрібних деталей. Цей процес залежить від музичного виховання здобувача музичної освіти мистецьких шкіл (дитини з особливими освітніми потребами), його слухового розвитку, незалежного від віку здобувача.

Погоджуємося з науковими розвідками вітчизняних дослідників про те, що є важливими завданнями навчання гри на фортепіано стосовно звуку: *дослуховувати звук до кінця; відчувати горизонтальний рух розвитку мелодії.*

Це притаманне виконавському процесу взагалі. Музиканти стверджують, що дослуховувати звук означає чути попередній і відчувати рух мелодії. Іноді композитор вказує *crescendo* на довгому витриманому звуці або акорді.

Для нашого дослідження навчання дитини з особливими освітніми потребами гри на фортепіано у мистецьких школах необхідно пам'ятати принципи роботи викладачів (класу фортепіано): «Привернути до себе увагу дитини, увійти в її поле. Бути гарним слухачем. Бути активним слухачем. Говорити чітко і виразно – в розмові використовуйте короткі речення з 3-4 слів. Використовувати ключові слова – ті, які добре відомі дітям. Робити паузи – між реченнями давайте дітям час. Говорити про те, що відбувається в цей час і в цьому місці». Зауважимо, що ці принципи є важливими й для навчання гри на фортепіано й здобувачів, які не мають особливих освітніх потреб (Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень, 2013: 13).

Дисертаційне дослідження вітчизняної вченої О. Іванової (2019) доводить, що діти з особливими освітніми потребами «характеризуються як фізичні особи, які мають порушення у фізичному та/або психічному розвитку, підтверджені інклюзивно-ресурсним центром» та потребують створення спеціальних умов в будь-якому освітньому напрямі. Для нашого дослідження ця теза є важливою. Бо навчання гри на фортепіано для дітей з вадами здоров'я значно складніший й довший за часом процес, ніж для дітей зі звичайних класів (Іванова, 2019: 29).

Одним з важливих аспектів навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти вітчизняних мистецьких шкіл є дослідження протяжності мелодії, яка залежить від якісної ідеальної мелодії в уяві, так науковці констатують, що апарат піаніста пристосовується до її відтворення. Робота над звуком – це, перш за все, робота над його якістю, що потребує значних зусиль в освітньому процесі здобувача з особливими освітніми потребами.

Процес впровадження інклюзії в мистецьких вітчизняних школах доводить, що вже з перших занять, коли здобувач освіти грає вправи на звукодобування і постановку рук, слід вчити його слухати до кінця затухаючий звук і тримати його «на кінчику пальця» доки він триває (для здобувачів з особливими освітніми потребами це дуже важливо). При перенесенні руки на іншу клавішу (через октаву) здобувач музичної освіти (фортепіано) повинен переносити не лише руку, а і «нести» звук, у результаті

чого виникає безперервний процес «звучання». Для дитини з особливими освітніми потребами процес цей проходить довготривало та складно.

Розглянемо способи торкання клавіші в процесі навчання гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами. На якість звуку у великій мірі впливає саме *спосіб* торкання клавіші:– туше. Існують різні види туше (туше – франц. – *торкати*). *Legato* – його основний вид, так як слугує необхідною передумовою співу на інструменті.

Для успішного навчання гри на фортепіано дитини з особливими освітніми потребами необхідно також описувати дії дитини, заохочувати дітей розповідати про улюблені речі та події з їхнього життя (Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень, 2013: 13–14). З дітьми з особливими освітніми потребами заняття з гри на фортепіано рекомендується проводити головним чином сидячи. Часто для дітей цієї категорії простіше рухатися ніж сидіти.

Наведемо приклад: Аліса К. 14 років. Має діагноз аутизм. В процесі навчання гри на фортепіано викладач мала проблеми психологічного характеру: скутість в процесі спілкування (ї на уроках фортепіано й в життєвих ситуаціях), небажання сидіти в процесі уроку (особливо на початку) на стільці, погане орієнтування в просторі, образливість, відсутність будь-якого інтересу. За 3 роки навчання має високу результативність: з'явився інтерес до занять гри на фортепіано, дівчинка може грати сидячи весь час уроку. Успішно закінчила мистецьку школу по класу фортепіано.

Наведемо приклад щодо частого відсутнього сприйняття нотного тексту у дитини з особливими освітніми потребами, що навчається гри на фортепіано в мистецькій школі. Для дитини цієї категорії вивчення нотної октави потребує неодноразового тренування. Як приклад: Даша С. має діагноз аутизм. Вік – 7 років. Вчиться гри на фортепіано перший рік. Мала дефекти мовлення, порушення рухової координації, боязкість клавіатури, взагалі не було сприйняття нотного тексту. За 1 рік занять має наступні результати: вивчені ноти 1 октави, може відтворювати найпростіші мелодії. Ноти з допомогою викладача вивчила за використанням візуалізації та за кольорами райдуги.

Вітчизняні науковці стверджують, що хороше legato залежить від слухових уявлень, уміння слухати і чути реальний

результат свого виконавства дитини з особливими освітніми потребами, що вчиться гри на фортепіано в мистецькій школі. Важливою умовою цього процесу є здатність уявляти *єдину звукову лінію*, що забезпечує відповідну динаміку (крещендо чи димінуендо). Здобувачам музичної освіти (фортепіано) мистецьких шкіл завжди слід нагадувати, що рівний за силою звук ніколи не забезпечить legato. Для навчання дітей з особливими освітніми потребами наспівність звуку на фортепіано допомагають досягати певні *способи* натискання клавіші, але досягти цього досить складно. Так, А. Корто говорив про «занурення пальців у суницю», Г. Нейгауз про «проростання» пальця у клавіатуру, а К. Ігумнов радив грати, «ніби місиш тісто». «При виконанні кантилени, – говорив здобувачам музичної освіти К. Ігумнов, – пальці слід тримати якомога ближче до клавіш і намагатися більше грати подушечками, м'ясистю частиною пальця».

В методичній й освітній роботі викладачів мистецьких шкіл потрібно враховувати різні нозології у дітей з особливими освітніми потребами. Наведемо приклад. Ілля К. 8 років. У хлопчика діагноз – гіперактивність. Навчається гри на фортепіано. На початку занять викладач спостерігав повну відсутність вміння сконцентрувати увагу, повну відсутність координації рухів, почуття ритму дуже слабке. На початку занять хлопчик мав бажання робити декілька справ одночасно, і це призводило до повного хаосу. Але з часом негативних показників майже не залишилось, що вказує на позитивне та корисне спілкування дитини з особливими освітніми потребами з викладачем по класу фортепіано (досліджено нами).

Вважаємо за потрібне звернути увагу на *виявлення та розвиток* музичних здібностей дітей, здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами, що навчаються гри на фортепіано в мистецьких школах. Ними є: музичний слух, музична пам'ять, почуття ритму, музикальність, емоційна чутливість. Перш ніж розпочати формування технічно-виконавських навичок здобувача музичної освіти, потрібно визначити рівень його музичних здібностей. Зазначимо, що це особливо важливо для навчання гри на фортепіано здобувачів з особливими освітніми потребами.

Існує таке поняття, як сума здібностей, що визначають успішність (або ефективність) особистості в музичній діяльності. Здібності поділяються на загальні та спеціальні. Музичні здібності відносяться до спеціальних. Для успішного навчання музичному

мистецтву (гри на фортепіано) здобувачу музичної освіти, що навчається в інклюзивному класі або індивідуально в мистецькій школі, особливо важливо володіти емоційною чутливістю. Це прояв музикальності. Він містить у собі низку якостей, що виявляються не лише в музичній діяльності: творча уява, увага, натхнення, емоційність, воля, розвинуті аналітичне та художнє мислення, артистизм. Для дітей з особливими освітніми потребами, що навчаються гри на фортепіано в мистецьких школах важливим ще є визначення музичної обдарованості. Наявність у дитини сукупності вказаних здібностей є свідченням її музичної обдарованості, не зважаючи на існування особливих освітніх потреб.

Інклюзивне навчання в мистецьких школах, в яких навчають гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами, може бути як в інклюзивних класах, так й індивідуальне. Це «навчання, яке передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку». Вітчизняні науковці визначають компоненти базових компетентностей педагога, покликаного працювати в інклюзивному класі, а саме: мотиваційно-орієнтаційний, інформаційний, операційний. На сьогоднішній день маємо наголосити на проблемі недостатньої готовності викладачів музики до організації інклюзивного освітнього середовища в мистецьких школах. Для нашого дослідження – в тих інклюзивних класах, в яких діти з особливими освітніми потребами навчаються гри на фортепіано. Маємо наголосити на проблемах в навчанні дітей з особливими освітніми потребами гри на фортепіано: велике психологічне навантаження викладачів мистецьких шкіл; брак спеціальних знань; нестача методичних матеріалів; відсутність системи внутрішньо-шкільної методичної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які навчаються гри на фортепіано; навчання вчителів музики удосконаленню своїх знань і умінь щодо правильної організації інклюзивного освітнього середовища та планування уроків (згідно з науковими розвідками Є. Проворової). Основною проблемою вважаємо максимальне використання потенціалу музичного мистецтва (гри на фортепіано) для корекції психофізичних порушень у дитини з особливими освітніми потребами та мобілізації інтелектуальних, емоційних, рухових, мовленнєвих та інших функціональних

можливостей організму здобувача музичної освіти, що навчається в інклюзивному класі мистецької школи (Проворова, 2020: 160).

На думку Р. Призванської, як вчителям мистецьких шкіл, так й батькам дітей з особливими освітніми потребами необхідно пам'ятати про узгодженість рухів, які передбачені у музичних заняттях з такими дітьми, що це «стимулює у дітей позитивні емоції, гарний настрій, діти навчаються взаємодіяти у колективі. Підтримка, заохочення з боку фахівців розвивають у дітей з особливими освітніми потребами впевненість, викликають задоволення від перебування з однолітками». У мистецьких школах, де проводять музичні заняття з дітьми з особливими освітніми потребами фіксують інтерес у них до різних музичних інструментів, дітям подобається самим визивати звучання доступних їм музичних інструментів, фортепіано є одним з тих інструментів, які найчастіше обирають діти. Діти з особливими освітніми потребами «із задоволенням оволодівають елементарними навичками «гри» на доступних і простих музичних інструментах, що стимулює як їх загальний психомоторний розвиток, так і емоційно-вольову сферу» (Призванська&Шульженко, 2020: 17).

Для нашого дослідження маємо пам'ятати деякі правила, що потрібно використовувати в навчання гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами в мистецьких школах. Музичне полотно складається із звуків різної тривалості, тому для виразного і вірного його відтворення існують *правила*, вироблені практикою, які хоча і мають обмеження, але діють у багатьох загальних обставинах.

- Якщо один короткий звук оточений більш довгими і не є носієм виразного акценту, виконати його потрібно м'якше, тихіше задля загальної рівності мелодичної лінії (початок Сонати фа мажор И. Гайдна). Це правило не діє, якщо короткий звук є початком нового мотиву.

- Група дрібних тривалостей, розміщених всередині нешвидкої мелодії, повинна виконуватися слабше, ніж оточуючі звуки, для уникнення «випирання», оскільки короткі звуки не встигають затухнути. Це правило стосується виконання всіх мелізмів.

Як стверджує вітчизняний дослідник І. Чупін, потрібно також «докладати зусиль освітнього менеджменту музичних шкіл для самомотивації викладачів мистецьких шкіл в умовах впровадження інклюзивного навчання». Це є однією з умов успішного

навчання дітей з особливими освітніми потребами гри на фортепіано (Чупін, 2019: 203).

Визначимо роль музикотерапії для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, що навчаються гри на фортепіано в мистецьких школах. Вітчизняні дослідники вважають, що підібрана відповідно до психофізичних особливостей дитини з нозологіями музика сприяє загальній гармонізації її душевного стану. «Внутрішнє приємне відчуття гармонійного стану – евритмія – активізує біологічну здатність людського організму віднаходити той необхідний ритм, за допомогою якого встановлюється злагодженість усіх систем організму в усіх видах життєдіяльності. Під дією евритмії значно активізується процес функціонування всіх систем організму, підвищується сприйнятливність до засвоєння інформації різними аналізаторами (слуховим, зоровим, тактильним, нюховим). Особливу роль у цьому процесі відіграє слуховий аналізатор. Це пояснюється тим, що в процесі філогенезу в людини первинно розвивалася слухова функція. Тому музикотерапія також може застосовуватись як метод корекції слуху» (Гавриш, 2012: 27–28).

Музика покликана виховувати культуру, розкривати креативні можливості, розширювати потенціал дітей незалежно від особливостей розвитку кожного, в тому числі й в процесі навчання гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами (Демченко, 2014: 134).

Також визначимо роль музичного слуху в процесі навчання гри на фортепіано здобувача освіти мистецьких шкіл. Науковці характеризують музичний слух як «здібність людини сприймати, уявляти і свідомо відтворювати музичні звуки, розрізняти їх за висотою, тривалістю, динамікою, ритмікою, тембром, відчувати функціональні зв'язки між ними». Загально прийнято поділяти слух на абсолютний і відносний. «Абсолютний слух дає змогу негайно і безпосередньо визначати або відтворювати висоту музичного звуку без порівняння з будь-яким іншим звуком, висота якого відома. Відносний слух здатний визначати висоту звуку на підставі даного, відомого за висотою тону, але не завжди – висоту окремого, ізольованого звуку». Вітчизняні вчені зауважують, що діти з особливими освітніми потребами часто є «музикантами з абсолютним слухом», що дає йому можливість підготувати свій виконавський апарат до видобування потрібного звуку. Вважаємо, що в процесі навчання як гри на фортепіано, так й дітей, що

навчаються вокалу, вчитель мистецької школи має враховувати цей факт (Наймушина&Плохотнюк, 2011: 35).

Силові градації фортепіанного звуку. На фортепіано можливі різноманітні динамічні градації, нюанси різного масштабу і рельєфності, складності. Художнє використання цих можливостей потребує розвитку тонкого слуху здобувача музичної освіти, а також високого рівня розвитку техніки для втілення цих градацій в процесі навчання гри на фортепіано. Необхідно вміти грати у різних силових рівнях: без нюансів і акцентів; хвилеподібне нюансування різної рельєфності; робити метричні акценти різної сили; робити м'яке закінчення після кульмінаційної вершини; робити короткі рельєфні *crescendo*, які закінчуються і на форте і на піано; робити «терасоподібну» динаміку (змінювати контрастно динаміку за фразами); розподіляти силу звуку в одній руці між двома голосами, звуками акорду.

Важкими для виконання є граничні динамічні відтінки – *ppp* і *fff*. Піанісімо потребує тонкого відчуття фортепіано і володіння тихими градаціями, щоб звук «співав», а не жеврів. Фортісімо потребує дуже сильних пальців, які могли б витримати вагу руки. Іноді звуки, які потрібно дуже голосно грати, беруть здвоєними пальцями (С. Рахманінов – Прелюд до-дієз мінор).

Процес навчання здобувача музичної освіти гри на фортепіано безпосередньо пов'язаний з вихованням дитини з особливими освітніми потребами. Вважаємо, що завдання розвитку – виховні (створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини з особливими освітніми потребами, навчати орієнтуватися в реальних соціальних умовах життя, можна доповнити й грою на музичному інструменті, а в нашому випадку на фортепіано). Щодо освітніх завдань, то гра на фортепіано допоможе навчити пристосовуватися до незвичних вимог (дрібна моторика), формувати комунікативні вміння, сприяти становленню мовленнєвої комунікації, вчити підтримувати діалог, що особливо важливо пам'ятати в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, які опановують гру на фортепіано в мистецьких школах.

На думку вітчизняної дослідниці І. Садової, «для того, щоб навчання в інклюзивних класах відбувалося успішно, педагог має оволодіти спеціальними знаннями і навичками: ознайомитися з анамнезом, мати уявлення про основні види порушень психофізичного розвитку дитини; вивчати стан уваги, стомлюваності,

темп роботи кожної дитини; враховувати стан слуху, зору, загальної та дрібної моторики дитини; навчатися спостерігати за дітьми та оцінювати їх розвиток під час занять; навчитися адаптувати навчальні плани, методики, наочний матеріал та середовище до спеціальних потреб дітей; формувати в дітей досвід відносин у соціумі, навичок адаптації до середовища; ставитися з повагою до дітей». Наголошуємо на важливості цієї тези для успішного навчання гри на фортепіано здобувача музичної освіти, що вчиться в мистецькій школі (Садова, 2015: 314).

Тембри фортепіанного звуку. На фортепіано існує: м'який глибокий (густий) звук; м'який легкий (прозорий) звук; жорсткий (стукаючий) звук і багато проміжних різновидів.

Глибокий звук отримуємо, коли кінець пальця спочатку повільно занурюється у клавішу, а потім лише збільшує рух, натискаючи з такою силою на її дно, якої градації звук потрібно одержати. Це туше *легато* – *нажим*.

Легкий звук навпаки, отримуємо у тому випадку, коли спочатку палець енергійно вдаряє клавішу, потім м'яко доводить її до «дна» клавіатури (*туше поштовх, удар*).

Вітчизняні вчені стверджують, що при навчанні гри на фортепіано здобувача музичної освіти з особливими освітніми потребами маємо створювати індивідуальну корекційну програму, яка враховує складові подолання напруження, тривожності, вербалізму, гніву, агресії і самоагресії. Також, необхідно вивчити психологічний інструментарій викладача музики для розвитку позитивних якостей і здібностей дитини з особливими освітніми потребами. Щодо освітнього менеджменту мистецьких шкіл, то він має докладати зусиль для самомотивації викладачів в умовах впровадження інклюзивного навчання гри на фортепіано. Необхідно у здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами в процесі навчання гри на фортепіано враховувати музичний слух, вчити дитину правильно тримати руки в процесі гри, починати з вивчення найпростіших мелодій, що важливо для процесу успішного навчання.

В наших наукових розвідках спираємося також на наукові праці І. Ростовської. Вчена досліджувала формування мотивації гри на фортепіано та висвітлювала цю проблему в теорії та методиці інструментально-виконавської підготовки, також нею розкрито авторську методику формування мотивації учіння гри на

фортепіано. З-поміж вітчизняних вчених І. Ростовська проаналізувала педагогічні умови формування мотивації опанування гри на фортепіано, критерії та показники діагностики стану сформованості цієї якості в здобувачів освіти в музичних школах, що є важливою складовою нашого дослідження. Вченою констатовано, що «мотивація учіння включає в себе багато складових (суспільні ідеали, цілі, сенс учіння, емоції, потреби, інтереси), які постійно змінюються і вступають у нові відношення один з одним. Тому становлення мотивації є не простою якісною зміною позитивного або негативного ставлення до учіння» (Ростовська, 2015: 3). Погоджуємося з твердженням І. Ростовської, що мотивація учіння музиці в кожного здобувача музичної освіти (особливо відносимо до фортепіано), виступає як складна мінлива структура. Необхідно зважати на це при навчанні гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

З-поміж вітчизняних дослідників проблеми констатовано, що існує *стукаючий, жорсткий звук* при навчанні гри на фортепіано. Він виникає, коли і на початку, і в кінці руху сила дії пальця не зменшується і клавіша стикається з «дном» жорстко, створюючи шум, який резонує у корпусі інструменту. Іноді музиканти та викладачі музики вважають, що такий стук отримуємо лише при невмілому *форте*, проте це не так, він може з'явитися на будь-якому рівні градації, якщо поштовх по поверхні клавіші поєднується з ударом по дну. Однак, при невеликій силі удару точніше говорити не про стукіт, а про «*нижні шуми*», або «*нижні призвуки*». Видатні піаністи використовували їх як елементи тембрового забарвлення.

Крім нижніх шумових призвуків існують «*верхні призвуки*», які утворюються від удару пальців по поверхні клавіші. Ці призвуки не резонують, тому у великій залі не чутні, але заважають самому виконавцю.

Іноді ми вважаємо, що у одного піаніста звуки тягнуться довше. Насправді, це пояснюється тим, що він вміє добувати м'який звук досить голосно, що подовжує звучання.

Зауважимо, що великі виразно-технічні можливості фортепіано дозволяють виконувати на ньому з достатньою художньою вірогідністю музику будь-яких видів, жанрів, стилів – від невеликої п'єси до монументальної партитури. Виняткові можливості у навчанні дітей з особливими освітніми потребами гри на фортепіано в мистецьких школах надає і багата фортепіанна

література, освітньо-педагогічний репертуар. Саме тому мотивація учіння музиці (гри на фортепіано) здобувача освіти з особливими освітніми потребами є необхідною складовою роботи мистецьких шкіл сучасної України.

Отже, маємо констатувати, що нині існує потреба у вивченні та обґрунтуванні практично всіх важливих аспектів навчання гри на фортепіано в мистецьких школах здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Колорит фортепіанного звучання. Виконуючи твір, досягаючи досконалості виконання, здобувач музичної освіти (фортепіано) має навчитися змінювати силове і темброве забарвлення звучання, агогіку, інтонаційну будову, деталі ритміки, нюансування голосів, педалізацію. Всі ці часткові зміни впливають на логіку побудови фрази, загальний характер, тобто на *колорит*, який є важливим елементом виразності. Колорит закладається композитором, однак конкретне втілення залежить від виконавця. На колорит впливає зміна аплікатури, пальцевого туше, прийомів звукодобування і звуковедення, агогіки, допоміжних рухів. Викладачі мистецьких шкіл (фортепіано) вважають, що корисно осмислено шукати допоміжні рухи, аплікатуру, туше, які б сприяли досягненню потрібної виразності і характеру звучання. Вдало знайдена нова форма часто призводить до більш переконливого виконання музичного твору здобувачем освіти з особливими освітніми потребами. Колорит твору погіршується від скутості ігрового апарату і зайвих рухів. Вміння миттєво усувати зайві рухи і напругу є важливим умінням технічної культури здобувачів музичної освіти (фортепіано) в мистецьких школах.

На колорит впливає уява виконавця, яка допомагає відтворенню на фортепіано тембральних забарвлень струнних, духових інструментів, співу, розмовних інтонацій людського голосу, оркестру, органу.

На нашу думку слушною є твердження вітчизняного вченого В. Смородського, що «процес фортепіанної підготовки учнів у дитячих музичних та спеціалізованих школах, що відбувається під час індивідуальних занять з фортепіано, пропонує свідомості учня предмет пізнання – набуття цілісного комплексу виконавських навичок; тривалий процес цілеспрямованого формування комплексу означених навичок супроводжується комплексом емоцій; комплекс емоцій, що виник під час набуття учнем виконавських навичок, забезпечує появу відповідного мотиваційного процесу, що

проявляється у наявності художньо-естетичних потреб, інтересів щодо фортепіанної підготовки, виконавсько-інструментальної діяльності» (Смородський, 2015: 47).

Зауважимо, що в професійному розвитку викладачів дитячих мистецьких шкіл особлива роль належить виконавським дисциплінам, тому необхідно звернути увагу на професійний рівень компетентності викладачів (фортепіано) в умовах виконавських занять. Важливо пам'ятати про якість оволодіння навичками виконавської діяльності викладачів дитячих мистецьких шкіл. Специфіка музичної педагогічної діяльності полягає у вирішенні поставлених завдань засобами музичного мистецтва і поєднує в собі педагогічну та музично-виконавську діяльність. Професія викладачів дитячих мистецьких шкіл (фортепіано) у галузі музичного мистецтва й музичної освіти передбачає високий рівень підготовки викладача, як необхідної якості спеціаліста у сфері музичної педагогічної діяльності, що є важливим для сучасної України.

Трактовка всіх нюансів музичного твору водночас є, зазначає вітчизняна вчена С. Грищенко, самовдосконаленням та саморегуляцією майбутніх фахівців, як «практичні заходи специфічного призначення» (Грищенко, 2019: 130).

Робота викладачів дитячих мистецьких шкіл над вивченням фортепіанного музичного твору повинна полягати не лише в максимальному дотриманні ремарок, вказівок у нотному тексті, зокрема, і рекомендацій піаністів, а в самостійному їхньому осмисленні, пошуку засобів передачі змісту твору та здатності подавати їх в інтонуванні, виконавській інтерпретації. Саме це найбільш важливо для навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти мистецьких шкіл.

Виконавська підготовка викладачів (фортепіано) дитячих мистецьких шкіл займає особливе місце в їхньому професійному становленні. І саме заняття класу фортепіано є однією з тих дисциплін, яка містить різні компоненти виконавської діяльності. Виконавська діяльність, як вид мистецтва, передбачає творчу атмосферу й своєрідну організацію у закладах вищої освіти з музично-педагогічним напрямом. Враховуючи специфіку підготовки як піаністів, так й викладачів дитячих мистецьких шкіл, «освітній процес повинен базуватися на принципах активної практичної і виконавської діяльності, де найбільш повно набуваються професійні навички творчої роботи з колективом.

Готовність до колективної творчої діяльності стає пріоритетною у визначенні критеріїв повноцінної підготовки майбутнього фахівця». Особливо важливо про це пам'ятати при професійній підготовці майбутніх педагогів дитячих мистецьких шкіл (Багрій, 2020: 55).

Якщо уявного звукового образу у здобувача музичної освіти (фортепіано) з особливими освітніми потребами немає, він ніколи не зможе переконливо виконати навіть самий незначний музичний твір.

Кожний здобувач музичної освіти (фортепіано) з особливими освітніми потребами має можливість безмежно удосконалювати колористичний бік своєї гри, орієнтуючись на краще, що звучить навколо нього, у тому числі – на хороших співаків, інструменталістів, аналізуючи слухом своє виконання. Допомога викладача мистецької школи обов'язкова. Крім того, слід самому проявляти ініціативу і творчий підхід до використання багатих тембрових можливостей фортепіано, технічних можливостей рук, різних прийомів звукодобування, допоміжних рухів – тобто не задовольнятися тільки тим, «що вивчили» на занятті. Погоджуємося із думкою В. Смородського щодо неподільності мотиваційної і когнітивної сфер, які характеризують взаємозв'язок, що функціонує під час формування виконавських навичок гри на фортепіано, а саме (Смородський, 2015: 47): «процес фортепіанної підготовки учнів у дитячих мистецьких школах, що відбувається під час індивідуальних занять з фортепіано, пропонує свідомості учня предмет пізнання – набуття цілісного комплексу виконавських навичок; тривалий процес цілеспрямованого формування комплексу означених навичок супроводжується комплексом емоцій; комплекс емоцій, що виник під час набуття учнем виконавських навичок, забезпечує появу відповідного мотиваційного процесу, що проявляється у наявності художньо-естетичних потреб, інтересів щодо фортепіанної підготовки, виконавсько-інструментальної діяльності».

При цьому нагадаємо, що рухові дії піаніста безмежно різноманітні. Навчаючи гри на фортепіано здобувачів з особливими освітніми потребами важливо пам'ятати про «*прийоми гри*» та мати на увазі основні контури рухів, які легко зрозуміти, усвідомити і запам'ятати: пальцевий поштовх (удар); кистьовий поштовх (удар), гра усією рукою (вагова гра), дугове перенесення руки; горизонтальне перенесення руки; кистьова ресора, ліктьова, плечова.

Знання наявних у практиці виконавства прийомів гри на фортепіано полегшує пошук контурів, допомагає запам'ятати знайдений рух. Але все це можливо лише за умови аналітичної роботи викладача (навчання гри на фортепіано) та здобувача музичної освіти з особливими освітніми потребами у підпорядкуванні рухів слуху.

Для нашого дослідження необхідно виокремити деякі *прийоми гри на фортепіано*. 1. *Пальцеві рухи*. Глибока пальцева гра – це гра туше «*нажим*», «*натиск*». Він концентрує енергію в кінці ходу клавiші. При цьому прийомі у русі беруть участь всі фаланги пальця, який «пестить» клавiшу, рука «стоїть» на пальці (як навшпиньках). Однак досягнення «дна» не повинно супроводжуватися стуком. Його не буде при плавній дії на клавiшу. Якщо необхідно добути протяжний звук, то можливі два варіанти його втілення: зразу після здобуття звуку *нажим* (*натиск*) опора знімається до мінімуму, лишається зусилля, необхідне для утримання клавiші; рука при цьому, не відриваючись, робить невеликий рух вгору. Зняття опори економить енергію пальця і кисті, підвищує готовність руки до подальшого руху. Послаблення опори необхідне і в тих випадках, коли за довгим звуком йдуть один або кілька коротких, наприклад мелізма, які, як відомо, необхідно грати тихше. Можливе зберігання сили опори до взяття наступного звуку у випадках уявного *crescendo*. Натиск посилюється, якщо звук, який за ним слідує, більш голосний. При зв'язній грі на безперервній опорі необхідно плавно «передавати» опору, переступаючи з пальця на палець.

Необхідно також викликати інтерес у здобувачів з особливими потребами до набуття виконавських навичок гри на фортепіано. Важливим є позитивний емоційний супровід набуття виконавських навичок гри на фортепіано з боку здобувачів освіти мистецьких шкіл й ставлення дитини з особливими освітніми потребами до фортепіанної підготовки. Набуття нових знань, умінь і навичок під час освітньої діяльності у мистецькій школі. Можна стверджувати, що все це спонукає розвиток інтересу здобувачів музичної освіти (фортепіано) дитячих музичних та спеціалізованих шкіл до набуття ними виконавських умінь гри на фортепіано.

Специфіка формування виконавських навичок гри на фортепіано передбачає сконцентрованість викладача саме на педагогічному стимулюванні саме *художньо-естетичних потреб* в здобувачів музичної освіти (фортепіано) мистецьких шкіл. Воно

полягає «у творчому спілкуванні учнів дитячої мистецької школи із учнями інших музичних шкіл, шкіл мистецтв, студентами музично-педагогічних ЗВО шляхом спільної організації та відвідування музичних лекторіїв, лекцій, концертів, інших концертних заходів, музичних конкурсів та олімпіад, творчих зустрічей із провідними сучасними піаністами-виконавцями, композиторами. Головним інструментом формування художньо-естетичних потреб учнів є ознайомлення й опрацювання якомога більшої кількості жанрів музичного мистецтва загалом і фортепіанної музики зокрема» (Смородський, 2015: 52). Необхідно використовувати комплексний підхід, що дозволив встановити комплекс виконавських навичок гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами. До нього науковці відносять *три компоненти*: мотиваційно-пізнавальний, тренувально-операційний і творчо-результативний. Розглянемо їх в наших подальших наукових розвідках.

Процес формування в здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами, які навчаються в мистецьких школах виконавських навичок гри на фортепіано є творчою діяльністю та має наступні ознаки (Смородський, 2015: 51): «наявність творчої мети щодо формування виконавських навичок гри на фортепіано – створення оригінальної інтерпретації музичного твору в якості нового продукту навчально-інструментальної діяльності під час оприлюднення її результатів; наявність об'єктивних умов для творчості, якими володіє процес фортепіанної підготовки учнів; наявність суб'єктивних передумов для творчості: розвиток музично-творчих здібностей школярів; новизна та оригінальність процесу формування в учнів дитячих мистецьких шкіл виконавських навичок гри на фортепіано та отриманого результату цього процесу».

В нашому дослідженні спираємося на такі прийоми гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

Гра октав і акордів. У октавно-акордовій техніці (крупній техніці) також, як і у пальцевій грі, використовують «*нажим*» («*тиск*») і «*поштовх*».

1. При зв'язній грі (*quasi legato*) октав і акордів: використовують *бокове ковзання* з переміщенням ліктя і кисті; можна використовуватися повне *legato* з чергуванням пальців; у невеликих темпах можна використати підміну пальців на одній клавіші.

2. При роздільному виконанні октав і акордів: можна використувати лише пальці, які «вихвачують» акорд, роблячи рельєфний захват в основних суглобах (особливо це помітно, коли один з середніх пальців утримує клавішу, а інші пальці повторюють акорд, октаву); при необхідності добувати звуки більшої гучності, веденні швидких мелодичних стакатних ліній на *crescendo* до пальцевого захвату долучається кистьова, п'ястна гра. Вона необхідна і у грі початку і кінця ліг. При швидкій кистьовій (п'ястковій) грі пальці і верхня частина руки повинні бути зафіксовані. При тривалій грі піаністи використовують хвилеподібні рухи, опускання і підйому п'ясті задля зняття в ній напруги і скутості.

Швидкі октави можна виконати і за допомогою передпліччя. Це означає зафіксувати зап'ясток і включити в активні рухи передпліччя (від ліктя).

У виконанні роздільних октав і акордів у нешвидких темпах використовується гра середньою і верхньою частинами руки: *компактна дія* – акорд ставиться або «кидається» на клавіші «від себе»; *пластична дія* – акорд «виймається», «вилучається» – «на себе».

При виконанні компактної дії «від себе» найбільш дійовим є розгинальний рух передпліччя. При виконанні дії «на себе», «до себе» – найбільш активним є плече, тобто верхня частина руки.

У октавно-акордовій техніці значну роль відіграють додаткові рухи лопатки і корпусу. Всі педагоги наголошують на тому, що не можна піднімати лопатки і плечі. Це дійсно так – довго тримати їх у трохи піднятому (зафіксованому, скутому) стані неможливо, бо це заважає вправності пальців. Але і виключати їх із процесу гри не можна. Без них здобувач музичної освіти не зможе виконувати акордове форте, обійняти фразу великого діапазону одним рухом, пом'якшити звучання.

У октавній грі широко використовуються рухи корпусу (які доповнюють рухи плеча і передпліччя), переміщення і перенос руки на значні відстані. З кінця XIX століття отримав широке поширення *дуговий перенос* руки: висота дуги залежить від того, як повинен бути взятий наступний акорд (із замахом, чи близько до клавіші): наприклад, у вальсах від баса до гармонічного заповнення на низькій дузі, а від гармонії до баса – на високій. При басових форшлагах у більшості випадків використовують *горизонтальний перенос* – ковзання.

Зазначимо, що навчально-інструментальна діяльність здобувачів музичної освіти (фортепіано) з особливими освітніми потребами безпосередньо формує виконавські навички гри. Також необхідно констатувати, що процес формування виконавських навичок гри на фортепіано вимагає від здобувача прояву оригінальності й нестандартності мислення (навички щодо інтерпретаційного опрацювання), наполегливості й ініціативності (технічні навички). Вітчизняні вчені наголошують на актуалізації під час опрацювання різних жанрів фортепіанної музики в процесі формування виконавських навичок гри на фортепіано в здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами, які навчаються в мистецьких школах (Смородський, 2015: 50). На думку як піаністів, так й викладачів вишів, доцільно проходити зі здобувачем музичної освіти (фортепіано) *вправи* на звуковидобування різних видів туше, з тим, щоб він сам міг вибрати той чи інший спосіб, у залежності від художніх завдань, звичайно, з допомогою викладача. Але навички цих прийомів повинні бути вироблені і засвоєні. Вправи слід розглядати не як самоціль, не як засіб механічної, а музично осмисленої техніки, що доволі складно для дитини з особливими освітніми потребами. Завдяки своїй лаконічності вони легко запам'ятовуються, виконання їх не втомлює дитину з особливими освітніми потребами, не притуплює її увагу. Вправи приносять користь лише за умови їх точного виконання здобувачами музичної освіти.

Розглянемо сутність вокального інтонування на фортепіано. Виконавство – сфера, яка проявляється за участю психічних і фізичних зусиль. Вся історія фортепіанного мистецтва являє собою нескінченний пошук істинної виконавської майстерності. Творчий процес музиканта-виконавця настільки індивідуальний і своєрідний, що дає можливість стверджувати про його неповторність. Але аналіз цього процесу впевнює в існуванні закономірностей, пов'язаних із загальними законами художньої творчості. Тому для музиканта є необхідним оволодіти хоча б деякими принципами, оскільки процес виконання не повинен бути стихійним, а визначатися глибоким розумінням (інтуїтивним і свідомим) багатогранності завдань. Однією з важливіших умов досягнення успіхів у фортепіанному виконавстві є володіння мистецтвом *вокального інтонування*.

Протягом усієї історії розвитку фортепіанної педагогіки проблема досягнення наспівного звуковедення, так званого

«вокального» інтонування на фортепіано зберігали свою актуальність і значимість. «Я буду усіма силами прагнути досягти співу, співу і співу, долаючи всі перепони. «Неможливі» зусилля обов'язково приведуть до «можливих» досягнень» – писав К. Ігумнов.

Цілісного (у всій повноті і вичерпності) дослідження стосовно наспівного виконання на фортепіано немає, хоча деяких аспектів даної проблеми торкалися у багатьох теоретичних працях. Тому і продовжують як викладач, так й здобувач музичної освіти поринати у тяжкий процес пошуку засобів для вирішення конфлікту між звучанням в уяві і можливостями фортепіано як інструменту.

До певних знахідок у галузі звуковедення на фортепіано дозволяє прийти досвід роботи концертмейстера у класі вокалу. Не випадково, педагогічна література радить слухати майстерних співаків для вірного і виразного, тонкого інтонування на фортепіано. Саме у вокальній музиці, а також у майстерному виконанні на духових, струнних інструментах втілюється принцип звуковедення природного наспівного звучання. Максимальна виразність звуку у процесі виконання створюється не лише завдяки інтонації, співзвучній мовній, з її прагненням до «інтонаційних вершин», але і шляхом досягнення єдиної *звукової лінії*, у якій кожний окремий звук ніби витікає з попереднього і створює єдиний «звуковий потік», на цілісність якого не впливають ні звуковисотність, ні ритмічна характеристика.

Для навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами важливо розглянути також й складності в досягненні пальцевого легато. Причиною складності у досягненні пальцевого легато на фортепіано є недооцінка *внутрішньої слухової* роботи у досягненні пластичної звукової лінії, оскільки вірний рух можна знайти лише після того, як звуки зіллються, створюючи єдину звукову лінію: чіпляючись за нотний запис, можна легко втратити відчуття безперервності і сприймати лише розрізнену послідовність нотних знаків. «Потрібно заставити себе забути, що у рояля молоточки», – повторював К. Дебюссі. Головним методичним принципом повинна стати необхідність чути процес зародження, співу і затухання звуку. Отже, керуючись принципом звукового потоку, можливо мінімальними зусиллями досягти максимальних результатів у пластиці звуковедення і організації виконавських рухів здобувачами музичної освіти.

На початковому етапі вивчення твору необхідно вести мову про *ясність слухової уяви* здобувача музичної освіти, що навчається в мистецькій школі та її відповідності фізичним відчуттям дитини з особливими освітніми потребами. Оптимізація процесу роботи над музичним твором дозволяє напрацювати навички вилучення необхідних виконавцю звуків потрібного тембру, якості, забарвлення, характеру вже на початковому етапі навчання. Саме така майстерність була прерогативою досвідчених музикантів минулого і сучасності, яка вела до істинного володіння інструментом (фортепіано).

На нашу думку існують основні методичні прийоми в навчання гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами. Досягти добування красивих одиничних звуків чутливими кінчиками пальців, уявляючи не клавіші, а «живий» звук. Слідкувати за природністю рук при занурюванні пальця у клавішу: вільністю кисті, зап'ястка, ліктя, корпусу, використанням ваги руки – тобто зручним контактом з клавішею. Обов'язковим є звільнення м'язів руки після кожного взяття звуку чи акорду. Для дітей з різними нозологіями це складний і довготривалий процес. Ця робота дає відчуття опори кожному звуку і свободи піаністичного апарату, яке необхідно зберегти і надалі. Отже, точність контакту з клавішею повинна підкріплюватися фізичною зручністю дитини з особливими освітніми потребами, що навчається гри на фортепіано. Налагодити слухові і рухові зв'язки між одиничними звуками чи акордами, поступово об'єднуючи їх зручними рухами, перетворити (при виконанні з кожним разом у більш швидкому темпі) у цілісний безперервний потік звукової фрази. Тобто, знайти і реалізувати особисті пластичні рухи відповідно руху звукового потоку. Визначення центрів інтонації дозволить використовувати звукові узагальнення, які допоможуть досягти цілісності фрази і її співу на широкому диханні. На шляху досягнення фортепіанного «співу» необхідно піклуватися про максимальну природність рухів, розвивати легкість і гнучкість рук, а головне – красу звуку.

Якщо виникають різного плану перешкоди – психологічні, слухові, фізичні – важливо пам'ятати і керуватися принципом К. Станіславського: «Зроби важке – звичним, звичне – легким, легке – прекрасним». Отже, пластика руху створюється і витікає з пластики звукового потоку.

Висновки. 1. Інклюзивний процес навчання гри на фортепіано здобувачів освіти з особливими освітніми потребами стає підґрунтям для здійснюваної психологічної корекції порушень особистісного розвитку дитини. 2. Інклюзивне навчання гри на фортепіано дітей з особливими освітніми потребами в мистецьких школах може бути як в інклюзивних класах, так й індивідуальне. 3. Процес навчання здобувача музичної освіти гри на фортепіано пов'язаний з вихованням дитини з особливими освітніми потребами. 4. Для навчання гри на фортепіано необхідно навчити здобувача освіти розрізняти тембри фортепіанного звуку. 5. Важливим є процес формування мотивації гри на фортепіано. 6. Дитина з особливими освітніми потребами потребує знань наявних у практиці виконавства прийомів гри на фортепіано. 7. Існують методичні прийоми при навчанні гри на фортепіано здобувачів музичної освіти з особливими освітніми потребами.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо вивчення процесу формування виконавських навичок гри на фортепіано в здобувачів музичної освіти мистецьких шкіл.

Список використаних джерел

1. Багрій Т. Виконавська компетентність як ресурс творчого розвитку майбутнього педагога-музиканта. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2020. № 1. С. 53–59.

2. Гавриш В. Слухання музики з дітьми в інклюзивних групах. *Музичний керівник*. № 11. 2012. С. 25–32.

3. Грищенко С. В. Самовдосконалення особистості: монографія. Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф», 2019. 192 с.

4. Грінченко Т. Д. Теорія і практика формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики: монографія. Вінниця: Твори, 2018. 300 с.

5. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посібник. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2014. 160 с.

6. Денисюк О. Я., Титаренко Н. В. Деякі актуальні питання організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. *Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання)*, 15 жовтня 2020 р. Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2020. С. 107–109.

7. Іванова О. В. Організація інклюзивного навчання в країнах Західної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2019. 266 с.

8. Колупаєва А., Найда Ю., Софій Н. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посібник. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2007. 128 с.

9. Наймушина Ю. О., Плохотнюк О. С. Основи теорії і методики навчання гри на флейті: навч. посіб. для студ. спец. 07.020207 «Музичне мистецтво» та викладачів музичного відділення початкових спеціалізованих мистецьких навч. закл. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 148 с.

10. Призванська Р. А., Шульженко Д. І. Музична терапія для дітей з аутизмом: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 75 с.

11. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 02.12.2021).

12. Проворова Є. М. Підготовка учителів музики до роботи в інклюзивному класі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71. Т. 1. С. 160–165.

13. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень: Лист Міністерства освіти і науки України від 11.09.2013 № 1/11-3887. Науковий редактор та упорядник Д. І. Шульженко. Київ, 2013.

14. Проскурняк О. І. Музикотерапія у корекції поведінкових порушень дошкільників із розладами аутистичного спектру. *Інноваційна педагогіка. Корекційна педагогіка*. Випуск 32. Т. 1. 2021. С. 15–18.

15. Ростовська І. О. Формування мотивації учіння гри на фортепіано: навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2015. 159 с.

16. Садова І. Особливості підготовки майбутнього вчителя до навчання дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 14. 2015. С. 313–318.

17. Смородський В. І. Формування виконавських навичок гри на фортепіано в учнів дитячих музичних шкіл на засадах жанрового підходу: дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата пед. наук : спеціальність 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання. Київ, 2015. 227 с.

18. Чупін І. М. Самомотивація викладачів мистецьких шкіл в умовах впровадження інклюзивного навчання. *Інклюзія в мистецькій освіті: виклики, практики, перспективи*. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) 6-7 грудня 2019. С. 201–204.

References

1. Baghrij, T. (2020). Vykonavs'ka kompetentnist' jak resurs tvorchoho rozvytku majbutnjogho pedagogoha-muzykanta [Performing competence as a resource for creative development of the future music teacher]. *Naukovi zapysky Ternopil's'kogho nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk*. Serija: pedagoghika, № 1, pp. 53–59 [in Ukrainian].
2. Havrysh, V. (2012). Slukhannia muzyky z ditny v inkliuzyvnykh hrupakh. [Listening to music with children in inclusive groups]. *Muzychnyi kerivnyk – Music director*, № 11, pp. 25–32 [in Ukrainian].
3. Ghryshhenko, S. V. (2019). Samovdoskonalennja osobystosti [Self-improvement of personality]: monohrafija [monograph]. Chernihiv: Vydavnytstvo «Desna Polighraf» [in Ukrainian].
4. Hrinchenko, T. D. (2018). Teoriia i praktyka formuvannia mystetskoho dosvidu maibutnoho vchytelia muzyky [Theory and practice of forming the artistic experience of the future music teacher]: monohrafiia. [monograph], Vinnytsia: «Tvory» [in Ukrainian].
5. Demchenko, I. I. (2014). Hotovnist uchytelia pochatkovykh klasiv do roboty v umovakh inkliuzyvnoi osvity: struktura ta diahnozyka [The readiness of primary school teachers to work in the conditions of inclusive education: structure and diagnosis]: navchalno-metodychnyi posibnyk. [educational and methodological manual], Uman: Vydavets «Sochynskyi M.M.» [in Ukrainian].
6. Denysiuk, O. Ya., Tytarenko, N. V. (2020). Deiaki aktualni pytannia orhanizatsii osvitnoho protsesu dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. [Some topical issues of organizing the educational process for children with special educational needs]. *Reforma osvity v Ukraini. Informatsiino-analitychne zabezpechennia: [Education reform in Ukraine. Information and analytical support]: zbirnyk tez dopovidei [a collection of report abstracts] II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (naukove elektronne vydannia), 15 zhovtnia 2020 r. Kyiv: DNU «Instytut osvitnoi analityky»*, pp. 107–109 [in Ukrainian].
7. Ivanova, O. V. (2019). Orhanizatsiia inkliuzyvnoho navchannia v krainakh Zakhidnoi Yevropy (kinets XX – pochatok XXI stolittia) [Organization of inclusive education in the countries of Western Europe (end of the XX – beginning of the XXI century)]: dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk [thesis of the candidate of pedagogical sciences]: 13.00.01. Kharkiv [in Ukrainian]
8. Kolupaieva, A., Naida, Yu., Sofii, N. (2007). Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia [Inclusive school: features of organization and management]: navchalno-metodychnyi posibnyk.

[educational and methodological manual], Kyiv: TOV Vydavnychiy dim «Pleiady» [in Ukrainian].

9. Naimushyna, Yu. O., Plokhotniuk, O. S. (2011). *Osnovy teorii i metodyky navchannia hry na fleiti*: [Basics of the theory and methods of learning to play the flute]: navch. posib. dlia stud. [study guide for students] spets. 07.020207 «Muzychne mystetstvo» ta vykladachiv muzychnoho viddilennia pochatkovykh spetsializovanykh mystetskykh navch. zakl. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

10. Pryzvanska, R. A., Shulzhenko, D. I. (2020). *Muzychna terapiia dlia ditei z autyzmom*: [Music therapy for children with autism]: navch. posib. [Tutorial], Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

11. Pro osvitu: (2017) [About education] Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 02.11.2022) [in Ukrainian].

12. Provorova, Ye. M. (2020). *Pidhotovka uchyteliv muzyky do roboty v inkluzyivnomu klasi* [Training of music teachers to work in an inclusive classroom]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, № 71, T. 1, pp. 160–165 [in Ukrainian].

13. *Prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku zi spektrom autystychnykh porushen*: (2013) [Development program for preschool children with a spectrum of autistic disorders]: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 11.09.2013 № 1/11-3887. Naukovyi redaktor ta uporiadnyk D. I. Shulzhenko, Kyiv [in Ukrainian].

14. Proskurniak, O. I. (2021). *Muzykoterapiia u korektsii povedinkovykh porushen doshkilnykiv iz rozladamy autystychnoho spektru*. [Music therapy in the correction of behavioral disorders of preschoolers with autism spectrum disorders]. *Innovatsiina pedahohika. Korektsiina pedahohika – Innovative pedagogy. Corrective pedagogy*, Vypusk 32, T. 1, pp. 15–18 [in Ukrainian].

15. Rostovska, I. O. (2015). *Formuvannia motyvatsii uchinnia hry na fortepiano* [Formation of motivation for learning to play the piano]: navchalno-metodychnyi posibnyk. [educational and methodological manual], Nizhyn: NDU imeni Mykoly Hoholia [in Ukrainian].

16. Sadova, I. (2015). *Osoblyvosti pidhotovky maibutnoho vchytelia do navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity* [Peculiarities of training future teachers for teaching children with special needs in the conditions of inclusive education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, Vypusk 14, pp. 313–318 [in Ukrainian].

17. Smorodskyy, V. I. (2015). *Formuvannja vykonavs'kykh navychok ghry na fortepiano v uchniv dytjachykh muzychnykh shkil na zasadakh*

zhanrovogho pidkrodu [Formation of performing skills of playing the piano in students of children's music schools on the basis of a genre approach]: dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata pedaghoghichnykh nauk : specialnistj 13.00.02 – teorija ta metodyka muzychnogho navchannja – [dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences], Kyjiv [in Ukrainian].

18. Chupin, I. M. (2019). Samomotyvatsiia vykladachiv mystetskykh shkil v umovakh vprovadzhennia inkliuzyvnoho navchannia. [Self-motivation of teachers of art schools in the conditions of implementation of inclusive education]. *Inkliuziia v mystetskii osviti: vyklyky, praktyky, perspektyvy*: [Inclusion in art education: challenges, practices, perspectives]: zbirnyk materialiv [collection of materials] vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu) 6-7 hrudnia 2019, pp. 201-204 [in Ukrainian].

Світлана ЛИСЮК

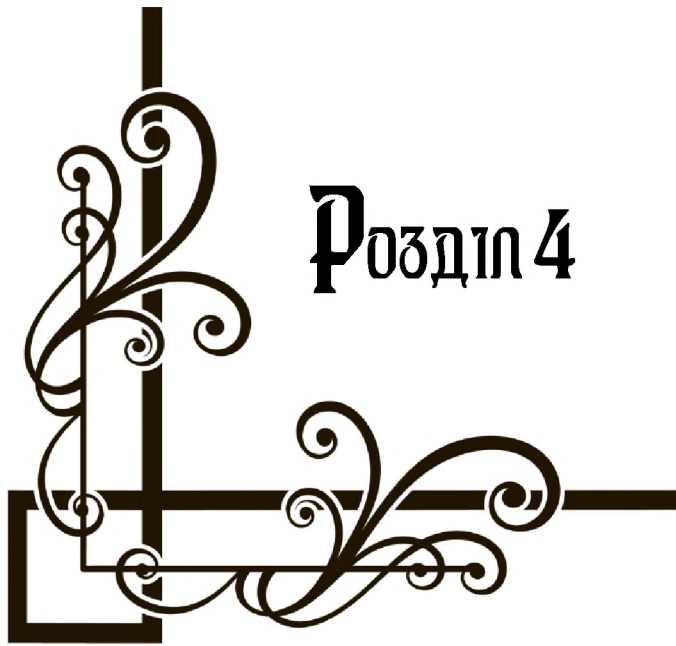
ORCID 0000-0001-8566-484X

*Заслужений працівник
культури України,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри загального та
спеціалізованого фортепіано,
Одеська національна музична
академія імені А.В. Нежданової,
Директор КЗПСО
«Мистецька школа № 14 м. Одеси»
(Одеса, Україна)
E-mail: svitlanalysyuk@gmail.com*

Svitlana LYSYUK

ORCID 0000-0001-8566-484X

*Honored Worker
of Culture of Ukraine,
PhD of Art Studies,
Associate Professor
of General and Specialized Piano,
A.V. Nezhdanova Odessa National
Academy of Music.
Director of «Art School № 14 Odessa»
(Odessa, Ukraine)
E-mail: svitlanalysyuk@gmail.com*

Розділ 4

УДК 373.056.26

Олег ШЕРЕМЕТ, Олена ЄФРЕМОВА

Oleg SHEREMET, Olena YEFREMOVA

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ

LEGAL PRINCIPLES OF ORGANIZING THE ACTIVITIES OF INCLUSIVE RESOURCE CENTERS OF UKRAINE

Постановка проблеми. Правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів та розвиток законодавчої ініціативи з організації інклюзивного навчання держава створює для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами та забезпечує усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти в інклюзивно-ресурсних центрах. Метою створення інклюзивно-ресурсних центрів в Україні було визначення у дітей особливих освітніх потреб та надання закладам освіти, батькам методичних рекомендацій для реалізації права на освіту.

Методологія дослідження. Методологія дослідження ґрунтувалася на розумінні правових засад організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів України.

Мета статті – проаналізувати правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів України.

Висновки. 1. Інклюзивно-ресурсний центр – це установа, яка створена з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти. 2. Комплексна оцінка розвитку дитини проводиться фахівцями інклюзивно-ресурсного центру індивідуально за такими напрямками: оцінка фізичного розвитку дитини; оцінка мовленнєвого розвитку дитини; оцінка когнітивної сфери дитини; оцінка емоційно-вольової сфери дитини; оцінка освітньої діяльності дитини. 3. Інклюзивно-ресурсний центр є юридичною особою. 4. Законодавство визначає основні завдання інклюзивно-ресурсного центру: проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини; надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти; участь педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру в командах психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої та дошкільної освіти; ведення реєстру дітей, які пройшли комплексну оцінку і перебувають на обліку в інклюзивно-ресурсному центрі та інші. 5. Головним розпорядником субвенції є Міністерство освіти і науки України. Розпорядниками субвенції за місцевими бюджетами є структурні підрозділи з питань освіти і науки місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. 6. Оплата праці фахівців інклюзивно-ресурсних центрів здійснюється на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери.

Ключові слова: інклюзивно-ресурсний центр, правові засади організації діяльності, діти з особливими освітніми потребами, здобувачі освіти.

Formulation of the problem. The state creates the legal basis for the organization of activities of inclusive resource centers and the development of a legislative initiative on the organization of inclusive education for the acquisition of education by persons with special educational needs and ensures the elimination of factors that prevent the realization of the rights and satisfaction of the needs of such persons in the field of education in inclusive resource centers. The purpose of creating inclusive resource centers in Ukraine was to identify children's special educational needs and provide educational institutions and parents with methodological recommendations for realizing the right to education.

Research methodology. The research methodology was based on an understanding of the legal principles of the organization of inclusive resource centers of Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the legal principles of organizing the activities of inclusive resource centers of Ukraine.

Conclusions. 1. The inclusive resource center is an institution created to realize the right of children with special educational needs aged 2 to 18 years to receive preschool and general secondary education. 2. A comprehensive assessment of the child's development is carried out by the specialists of the inclusive resource center individually in the following areas: assessment of the child's physical development; evaluation of the child's speech development; assessment of the child's cognitive sphere; evaluation of the child's emotional and volitional sphere; evaluation of the child's educational activity. 3. The inclusive resource center is a legal entity. 4. The legislation defines the main tasks of the inclusive resource center: carrying out a comprehensive assessment to determine the child's special educational needs; provision of psychological-pedagogical and correctional-developmental services to children with special educational needs who study in preschool, general secondary, professional (vocational-technical) education and other educational institutions; participation of pedagogical workers of the inclusive resource center in teams of psychological and pedagogical support of children with special educational needs in general secondary and preschool education institutions; maintaining a register of children who have passed a comprehensive assessment and are registered in an inclusive resource center and others. 5. The main administrator of the subvention is the Ministry of Education and Science of Ukraine. The managers of the subvention under local budgets are the structural units for education and science of local executive bodies and local self-government bodies. 6. The remuneration of specialists of inclusive resource centers is carried out on the basis of the Unified tariff grid of grades and coefficients for the remuneration of employees of institutions, establishments and organizations of certain branches of the budget sphere.

Key words: inclusive resource center, legal basis of activity organization, children with special educational needs, education seekers.

Постановка проблеми. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів й також забезпечує усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

Діяльність інклюзивно-ресурсних центрів дозволяє створити умови для забезпечення рівних прав та можливостей осіб з особливими освітніми потребами. Нині важливо, щоб особи з особливими освітніми потребами мали можливість активної залученості до отримання освіти та рівність можливостей в цьому процесі.

Правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів забезпечуються положеннями вітчизняного законодавства про освіту. Як визначено у Законі України «Про дошкільну освіту» (2001), стаття 3: «Держава забезпечує доступну і безоплатну дошкільну освіту в державних і комунальних закладах дошкільної освіти дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням

особливостей їх інтелектуального, соціального і фізичного розвитку у тій формі, яка для них є найбільш зручною та ефективною; піклується про збереження та зміцнення здоров'я, психологічний і фізичний розвиток дітей». Стаття 9: «Діти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, можуть здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють у закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності» (Про дошкільну освіту: Закон України, 2001: ст. 3, 9). Закон України «Про освіту» (2017) у статті 1 обґрунтовує: «Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей». «Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту». Стаття 3: «Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти» (Про освіту: Закон України, 2017: ст. 1, 3).

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) у статті 9 констатує: «Дотримання вимог законодавства щодо доступності закладів освіти для осіб з особливими освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами, які проживають на території обслуговування комунального закладу освіти, мають право на першочергове зарахування до нього у порядку, визначеному законодавством, для здобуття початкової та базової середньої освіти» (Про повну загальну середню освіту: Закон України, 2020: ст. 9).

Натепер недостатньо вивченими вважаємо правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів та розвиток законодавчої ініціативи з надання субвенцій різним закладам освіти для організації інклюзивного навчання.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам різним аспектам впровадження, розвитку та правових основ інклюзивного навчання присвячені наукові розвідки І. Бужиної, С. Грищенко, О. Грищенко, О. Єфремової, І. Новик. Правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів в Україні конкретизовано в законах та інших нормативно-правових актах вітчизняного законодавства.

На сьогодні вважаємо недостатньо розробленими вітчизняним законодавством проблеми правових засад політики впровадження субвенцій в діяльність інклюзивно-ресурсних центрів.

Методологія дослідження. Методологія дослідження ґрунтувалася на розумінні правових засад організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів України.

Методами дослідження були:

- теоретичні: вивчення правової, загальної педагогічної та спеціальної науково-методичної літератури; аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, виявлення проблемних питань у системі правозабезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів;

- емпіричні: бесіди, опитування з правової та загальнонаукової тематики з організації діяльності вітчизняних інклюзивно-ресурсних центрів.

Мета статті (розділу) - проаналізувати правові засади організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів України.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про місцеві державні адміністрації (1999) виокремлено повноваження місцевих державних адміністрацій, що важливо пам'ятати для організації інклюзивно-ресурсних центрів. «Стаття 13. Питання, що вирішуються місцевими державними адміністраціями. До відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань»: «б) науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей, утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Про місцеві державні адміністрації: Закон України, 1999).

Місцеві державні адміністрації (згідно Статті 22. Повноваження в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді) (Про місцеві державні адміністрації: Закон України, 1999): «1) реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді, утвердження української національної та громадянської ідентичності». Що безпосередньо пов'язане з організацією та діяльністю інклюзивно-ресурсних центрів.

Метою створення інклюзивно-ресурсних центрів в Україні було визначення у дітей особливих освітніх потреб та надання закладам освіти, батькам методичних рекомендацій, які б могли

допомогти здобувачам освіти реалізувати своє право на освіту в повному обсязі. До початку воєнних дій в Україні налічувалося 667 інклюзивно-ресурсних центрів, у яких працювало більше 4500 висококваліфікованих спеціалістів – фахівців. І сьогодні в жорстких умовах російської агресії більша частина з них продовжують надавати кваліфіковану допомогу дітям з особливими освітніми потребами (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Інклюзивно-ресурсний центр – це установа, яка створена з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі, у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших навчальних закладах, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти.

Принципи діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: повага та сприйняття індивідуальних особливостей дітей; дотримання найкращих інтересів дитини; недопущення дискримінації та порушення прав дитини на конфіденційність; доступність освітніх послуг з раннього віку; міжвідомча співпраця.

До інклюзивно-ресурсних центрів можуть звернутись батьки, які відчують занепокоєння щодо розвитку дитини віком від 2 до 18 років, незалежно від наявності в дитини інвалідності чи встановленого діагнозу. Комплексна психолого-педагогічна оцінка та інші послуги інклюзивно-ресурсного центру можуть надаватись тільки на підставі заяви батьків. Жодна послуга інклюзивно-ресурсного центру не може бути надана у примусовому порядку чи за зверненням третіх осіб (учителів, вихователів).

Напрями роботи інклюзивно-ресурсних центрів: проводять комплексну оцінку з метою визначення особливих освітніх потреб дитини; розробляють рекомендації щодо освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами; надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги; педагогічні працівники інклюзивно-ресурсних центрів беруть участь у роботі команд психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у школах і дитсадках; проводять моніторинг динаміки розвитку дитини не рідше, ніж двічі на рік; надають консультації та методичну допомогу вчителям і вихователям з питань організації інклюзивного навчання; консультують батьків або законних представників дітей з особливими освітніми

потребами стосовно зарахування до закладів освіти; надають психологічну допомогу, проводять бесіди з батьками (законними представниками) дітей з особливими освітніми потребами.

«У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими завданнями інклюзивно-ресурсного центру є: проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та: зараховані в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання; здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку; надання інформації батькам (іншим законним представникам) особи з особливими освітніми потребами, які переїхали на тимчасове місце проживання в межах України, про заклади освіти, в яких можна продовжити здобуття освіти та можливість отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги» (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Причини звернення до інклюзивно-ресурсного центру: дитина почала пізніше гуліти, тримати голівку, тягнутися до іграшок, хапати їх, захлинається при смоктанні, із запізненням навчилася сидіти, повзати і ходити; до трьох років у дитини не з'явилося мовлення, вона спілкується за допомогою жестів та окремих складів; з іграшками і до цього часу гратися не може, лише на короткий термін дитину може привабити чужа або нова іграшка; дитина неуважна, казки не слухає, не розуміє їх змісту, погано запам'ятовує вірші; у поведінці дитини є моменти, які Вас хвилюють: малюк дуже рухливий, неслухняний або, навпаки, млявий, повільний, у нього повсякчас змінюється настрій; ви бачите ці вади, але у Вас десь жевріє надія, що дитина переросте і буде такою, як і всі; у дитини є труднощі в засвоєнні освітньої програми чи навчальних предметів; педагоги скаржаться, що у дитини є труднощі в навчанні, конфлікти в класі, агресивність; дитина часто відчуває себе втомленою, не бажає вчитись, виконувати домашні завдання, відвідувати школу; дитина, на

Ваш погляд, надто рухлива, або, навпаки, довго думає, гірше інших навчається, погано говорить (Інклюзивно-ресурсні центри, 2021).

Спеціалісти які можуть надавати послуги в інклюзивно-ресурсних центрах

Психолого-педагогічні послуги – комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, іншими фахівцями.

На посади педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру призначаються особи, які є громадянами України, вільно володіють державною мовою, мають вищу педагогічну (психологічну) освіту ступеня магістра (спеціаліста) за спеціальностями «Спеціальна освіта» (для осіб, які здобували вищу освіту до набрання чинності постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України, 2015), за спеціальностями «Дефектологія», «Корекційна освіта» (за нозологіями) або «Психологія» («Практична психологія»), стаж педагогічної та/або науково-педагогічної роботи не менш як два роки, у порядку, встановленому трудовим законодавством.

Посади спеціалістів, які можуть надавати послуги в інклюзивно-ресурсних центрах

Практичний психолог – фахівець, який надає психологічну допомогу, розуміє закономірності роботи психіки з урахуванням вікових особливостей дитини. Практичний психолог інклюзивно-ресурсних центрів: проводить оцінку когнітивної сфери (визначення рівня сформованості таких пізнавальних процесів, як сприймання, пам'ять, мислення, уява, увага); проводить оцінку емоційно-вольової сфери; розробляє рекомендації щодо корекції виявлених труднощів; проводить корекційно-розвиткову роботу; надає консультації батькам та педагогам.

Психолог у своєму арсеналі має безліч спеціальних методик, спрямованих на корекцію тих чи інших психологічних проблем дитини. У своїй роботі психолог застосовує методи арттерапії, ігрову, пісочну терапію, методи виховної бесіди, формат активного

діалогу. Заняття можуть бути індивідуальними та груповими, залежно від того, що потрібно дитині на певному етапі розвитку. Робота з дітьми проходить у невимушеній та ігровій формі.

Учитель-дефектолог (олігофренопедагог) – корекційний педагог, який працює з дітьми дошкільного та шкільного віку, що мають затримку психічного розвитку, інтелектуальні порушення, дитячий церебральний параліч, а також складну структуру дефекту (наявність декількох порушень у розвитку одночасно). Основний напрям роботи – це навчання і виховання осіб з інтелектуальними порушеннями.

Основні напрями корекційної роботи учителя-дефектолога: сенсорний розвиток; формування уявлень про оточуючий світ; формування навичок орієнтування у просторі і часі; гігієна та самообслуговування; навчання гри та ігрокорекція; формування елементарних математичних уявлень – для дітей дошкільного віку; логіко-математичний розвиток – для дітей шкільного віку; соціальне та побутове орієнтування.

Учитель-реабілітолог – фахівець, який працює з дітьми, які мають порушення опорно-рухового апарату.

Учитель-реабілітолог інклюзивно-ресурсного центру: проводить оцінку фізичного розвитку дитини, визначає рівень її загального розвитку, розвитку дрібної моторики, способу пересування; визначає рівень фізичної підготовленості дитини; здійснює корекційну роботу; взаємодіє з батьками та педагогічними працівниками щодо систематичного проведення реабілітаційних заходів (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр від 29 квітня 2022 року: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Перелік документів, необхідних для проведення комплексної оцінки

Перелік документів, необхідних для проведення комплексної оцінки: документів, що посвідчують особу батьків (одного з батьків) або законних представників; свідоцтво про народження дитини; індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (у разі інвалідності); форма первинної облікової документації № 112/0 «Історія розвитку дитини», затвердженої Міністерством охорони здоров'я України, у разі потреби – довідка від психіатра; психолого-педагогічна характеристика дитини із зазначенням динаміки та якості засвоєння знань під час навчання, підготовлена відповідним педагогічним працівником та

затверджена керівником відповідного закладу освіти; висновок відповідних фахівців щодо результатів надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг із зазначенням динаміки розвитку дитини згідно з індивідуальною програмою розвитку (Інклюзивно-ресурсні центри, 2021).

Комплексна оцінка розвитку дитини

Комплексна оцінка, у тому числі повторна, проводиться: за письмовим зверненням (заявою) до інклюзивно-ресурсного центру батьків (одного з батьків) або інших законних представників особи з особливими освітніми потребами, особи, яка подала заяву відповідно до частини четвертої статті 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», яка досягла 14 років (за погодженням із батьками, іншими законними представниками), органів опіки та піклування (для дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування (у разі не призначення законного представника у відповідному до законодавства порядку), повнолітньої особи (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України, 2015).

«У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) можуть надаватися копії документів, що посвідчують особу дитини, особу батьків (інших законних представників) дитини, повнолітньої особи, свідоцтва про народження дитини або пред'являтися документи з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія)».

Ще однією необхідною складовою в сучасний період є: «У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) для дітей, які переїхали на тимчасове місце проживання, комплексна оцінка проводиться протягом тижня з моменту подання звернення (заяви)» (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Комплексна оцінка проводиться фахівцями інклюзивно-ресурсного центру індивідуально за такими напрямками: оцінка фізичного розвитку дитини / визначення рівня її загального розвитку, відповідності віковим нормам, розвитку дрібної моторики, способу пересування тощо. Таку оцінку проводить вчитель-реабілітолог; оцінка мовленнєвого розвитку дитини / визначення рівня розвитку та використання вербальної/невербальної мови, наявності мовленнєвого порушення та його структури. Таку

оцінку проводить вчитель-логопед; оцінка когнітивної сфери дитини / визначення рівня сформованості таких пізнавальних процесів, як сприйняття, пам'ять, мислення, уява, увага. Таку оцінку проводить практичний психолог; оцінка емоційно-вольової сфери дитини / виявлення її здатності до вольового зусилля, схильностей до проявів девіантної поведінки та її причин. Таку оцінку проводить практичний психолог; оцінка освітньої діяльності дитини / визначення рівня сформованості знань, вмінь, навичок відповідно до освітньої програми або основних критеріїв формування вмінь та навичок дітей дошкільного віку. Таку оцінку проводить вчитель-дефектолог (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Щоб пройти комплексну оцінку розвитку дитини в інклюзивно-ресурсному центрі треба подати заявку на відвідування інклюзивно-ресурсного центру та отримати запрошення на консультацію можна онлайн за допомогою порталу <https://ircenter.gov.ua>. На цьому порталі можна обрати найближчий інклюзивно-ресурсний центр, зареєструватись і прийти на прийом у призначений час без черг та очікування.

Повторна комплексна оцінка фахівцями інклюзивно-ресурсного центру проводиться у разі: переходу дитини з особливими освітніми потребами з дитячого садка до школи; переходу дитини зі спеціального закладу освіти до інклюзивної форми навчання; рекомендації команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами щодо наявності успіхів або труднощів у засвоєнні дитиною освітньої програми (Що таке інклюзивно-ресурсний центр, 2021).

Результати комплексної оцінки оформлюються в електронному вигляді, зберігаються в інклюзивно-ресурсному центрі та надаються батькам (одному з батьків) або законним представникам дитини за письмовим зверненням.

Інформація про результати комплексної оцінки є конфіденційною. Обробка та захист персональних даних дітей в інклюзивно-ресурсному центрі здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних».

Узагальнення результатів комплексної оцінки здійснюється на засіданні фахівців інклюзивно-ресурсного центру, які її проводили, в якому мають право брати участь батьки (один з батьків) або законні представники дитини з особливими освітніми потребами.

За результатами засідання складається висновок про комплексну оцінку, в якому зазначаються загальні дані про дитину з особливими освітніми потребами, її сім'ю (батьків (одного з батьків) або законних представників, братів, сестер), умови виховання в сім'ї, стан здоров'я дитини, заклад освіти, де навчається дитина, напрями проведення комплексної оцінки, загальні висновки, рекомендації, прізвище, ім'я,

Інклюзивно-ресурсний центр проводить комплексну оцінку не пізніше ніж протягом місяця з моменту подання письмової заяви батьків (одного з батьків) або законних представників дитини та/або її особистої заяви (для дітей віком від 16 до 18 років) щодо проведення комплексної оцінки, а також надання письмової згоди на обробку персональних даних дитини.

У разі коли дитина з особливими освітніми потребами здобуває дошкільну або загальну середню освіту, до заяви можуть додаватися:

- психолого-педагогічна характеристика дитини із зазначенням динаміки та якості засвоєння знань під час навчання, підготовлена відповідним педагогічним працівником та затверджена керівником відповідного закладу освіти;

- зошити з рідної мови, математики, результати навчальних досягнень (для дітей, які здобувають загальну середню освіту), малюнки;

- документи щодо додаткових обстежень дитини.

У разі коли дитині з особливими освітніми потребами вже надавались психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги, до інклюзивно-ресурсного центру подаються: попередні рекомендації щодо проведення комплексної оцінки; висновок відповідних фахівців щодо результатів надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг із зазначенням динаміки розвитку дитини згідно з індивідуальною програмою розвитку.

Інклюзивно-ресурсні центри можуть проводити комплексну оцінку за місцем навчання та/або проживання (перебування) дитини. Графік проведення комплексної оцінки обов'язково погоджується з керівником відповідного закладу освіти, закладу охорони здоров'я та батьками (одним з батьків) або законними представниками дитини за два тижні до початку її проведення.

Під час проведення комплексної оцінки фахівці інклюзивно-ресурсного центру повинні створити атмосферу довіри та доброзичливості, враховувати фізичний та емоційний стан

дитини, індивідуальні особливості її розвитку, вік, місце проживання, мову спілкування.

Участь батьків (одного з батьків) або законних представників дитини у проведенні комплексної оцінки є обов'язковою.

Фахівці інклюзивно-ресурсного центру зобов'язані ознайомити батьків (одного з батьків) або законних представників дитини з особливими освітніми потребами з висновком про комплексну оцінку, умовами навчання та надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг у закладах освіти (у разі здобуття дитиною дошкільної чи загальної середньої освіти).

Комплексна оцінка з підготовкою відповідного висновку проводиться протягом 10 робочих днів.

Висновок про комплексну оцінку надається батькам (одному з батьків) або законним представникам дитини з особливими освітніми потребами, за заявою яких (якого) її проведено, у двох примірниках, один з яких подається батьками (законними представниками) дитини до закладу освіти.

Висновок про комплексну оцінку реєструється у відповідному журналі та зберігається в електронному вигляді в інклюзивно-ресурсному центрі (сканована копія такого висновку).

У разі встановлення фахівцями інклюзивно-ресурсного центру наявності у дитини особливих освітніх потреб висновок про комплексну оцінку є підставою для складення для неї індивідуальної програми розвитку та надання їй психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг.

Комплексна оцінка може проводитися перед зарахуванням дитини з особливими освітніми потребами до закладу дошкільної або загальної середньої освіти. З метою створення у такому закладі умов для навчання дитини її батьки (один з батьків) або законні представники звертаються до інклюзивно-ресурсного центру за шість місяців до початку навчального року.

Перед проведенням комплексної оцінки батьки (один з батьків) або законні представники дитини можуть звернутися до закладу освіти, який вони обрали, для зарахування дитини.

Повторна комплексна оцінка фахівцями інклюзивно-ресурсного центру проводиться у разі: переходу дитини з особливими освітніми потребами з закладу дошкільної освіти в заклад загальної середньої освіти; переведення дитини із спеціального закладу дошкільної освіти, спеціального закладу загальної середньої

освіти, закладу загальної середньої освіти до інклюзивної (спеціальної) групи закладу дошкільної освіти або інклюзивного (спеціального) класу закладу загальної середньої освіти; надання рекомендації команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої та дошкільної освіти, психолого-педагогічної комісії спеціального закладу загальної середньої освіти щодо наявності успіхів або труднощів у засвоєнні дитиною освітньої програми.

У разі коли батьки (один з батьків) або законні представники дитини з особливими освітніми потребами не погоджуються з висновком про комплексну оцінку, вони можуть звернутися до відповідного структурного підрозділу з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою для проведення повторної комплексної оцінки республіканським, обласним, мм. Києва та Севастополя психолого-педагогічним консилиумом.

Протягом 10 робочих днів з дати звернення батьків (одного з батьків) або законних представників відповідний структурний підрозділ з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою зобов'язаний організувати проведення повторної комплексної оцінки дитини з особливими освітніми потребами за місцем її проживання (перебування)/навчання чи в іншому місці за попереднім погодженням з батьками (одним з батьків) або законними представниками.

Повторна комплексна оцінка може проводитися за всіма або окремими напрямками залежно від освітніх потреб дитини з особливими освітніми потребами та наявної інформації про її розвиток.

За результатами повторної комплексної оцінки складається висновок про повторну комплексну оцінку, що є основою для розроблення індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами та надання їй психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг.

Для нашого дослідження правових основ організації діяльності інклюзивно-ресурсних центрів важливо наголосити на вагомості рекомендацій, що висвітлено в Положенні про інклюзивно-ресурсний центр (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022). Рекомендації для: асистента вчителя (вихователя); для вчителів (вихователів/викладачів; практичного психолога;

вчителя-логопеда; вчителя-реабілітолога; асистента вчителя-вихователя; для батьків або законних представників; потреба в асистенті учня, супроводі під час інклюзивного навчання; консультація лікаря; консультація фахівця із соціальної роботи; рекомендації щодо створення безбар'єрного середовища в закладі освіти (Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Характеристика інклюзивно-ресурсного центру

Інклюзивно-ресурсний центр є установою, що утворюється з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу.

Міністерство освіти і науки України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо діяльності інклюзивно-ресурсних центрів. Методичне та аналітичне забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів здійснюють ресурсні центри підтримки інклюзивної освіти.

У своїй діяльності інклюзивно-ресурсний центр керується Конституцією України, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», іншими актами законодавства.

Інклюзивно-ресурсний центр провадить діяльність з урахуванням таких принципів, як повага та сприйняття індивідуальних особливостей дітей, дотримання найкращих інтересів дитини, недопущення дискримінації та порушення прав дитини, конфіденційність, доступність освітніх послуг з раннього віку, міжвідомча співпраця.

Засновниками інклюзивно-ресурсних центрів є представницькі органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, районні, міські, районні у містах (у разі їх утворення) ради.

Інклюзивно-ресурсний центр є юридичною особою.

Інклюзивно-ресурсний центр має рахунки в органах Казначейства, самотійний баланс, бланк із своїм найменуванням.

Засновник розробляє та затверджує установчі документи інклюзивно-ресурсного центру відповідно до вимог законодавства.

Інклюзивно-ресурсні центри утворюються з розрахунку *один* інклюзивно-ресурсний центр *не більш як на 7 тис. дітей*, які проживають на території об'єднаної територіальної громади (району), та *не більш як на 12 тис. дітей*, які проживають у місті (районі міста).

У разі коли кількість дітей, які проживають на території об'єднаної територіальної громади (району) або у місті (районі міста), перевищує відповідно 7 тис. та 12 тис., інклюзивно-ресурсний центр додатково залучає необхідних фахівців з урахуванням виявлених дітей відповідної нозології, які потребують психолого-педагогічного супроводу та надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг.

У своїй діяльності інклюзивно-ресурсний центр підпорядковується засновнику. Структурні підрозділи з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій здійснюють координацію діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, контроль за дотриманням ними актів законодавства.

Інклюзивно-ресурсні центри повинні мати приміщення, пристосовані для дітей з особливими освітніми потребами відповідно до вимог законодавства, у тому числі державних санітарних норм і правил та державних будівельних норм.

Загальна площа інклюзивно-ресурсних центрів, які розміщуються у приміщеннях закладів загальної середньої освіти, становить не менше ніж 50 кв. метрів. У таких приміщеннях облаштовуються кабінет вчителів-дефектологів, кабінет логопеда, кабінет практичних психологів, кабінет фахівців інклюзивно-ресурсного центру, кабінет директора.

Інклюзивно-ресурсні центри, які розміщуються в окремих приміщеннях, облаштовуються приймальнею, кабінетами: логопеда, сурдопедагога, тифлопедагога, олігофренопедагога, практичних психологів, фахівців інклюзивно-ресурсного центру, директора, а також ресурсною кімнатою та залом для занять з лікувальної фізкультури.

Інклюзивно-ресурсний центр надає послуги дітям з особливими освітніми потребами, які проживають (навчаються) у відповідній об'єднаній територіальній громаді (районі), місті (районі міста), за умови подання відповідних документів. У разі

відсутності інклюзивно-ресурсного центру у відповідній об'єднаній територіальній громаді (районі), місті (районі міста) за місцем проживання (навчання) дитини батьки (один з батьків) або законні представники мають право звернутися до найближчого інклюзивно-ресурсного центру.

У разі обслуговування дітей з особливими освітніми потребами з інших адміністративно-територіальних одиниць або об'єднаних територіальних громад інклюзивно-ресурсний центр не пізніше 15 числа наступного місяця з дня звернення за допомогою чи супроводженням інформує про них засновника та відповідний структурний підрозділ з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою.

Завдання інклюзивно-ресурсного центру

Основними завданнями інклюзивно-ресурсного центру є:

1) проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини, в тому числі коефіцієнта її інтелекту (здійснюється практичними психологами інклюзивно-ресурсного центру), розроблення рекомендацій щодо освітньої програми, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до потенційних можливостей дитини;

2) надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти (не відвідують заклади освіти) та не отримують відповідної допомоги;

3) участь педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру в командах психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої та дошкільної освіти, а також психолого-педагогічних комісіях спеціальних закладів загальної середньої освіти з метою моніторингу динаміки розвитку дитини не рідше, ніж двічі на рік;

4) ведення реєстру дітей, які пройшли комплексну оцінку і перебувають на обліку в інклюзивно-ресурсному центрі, за згодою їх батьків (одного з батьків) або законних представників на обробку персональних даних неповнолітньої дитини;

5) ведення реєстру закладів освіти, а також реєстру фахівців, які надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги дітям з особливими освітніми потребами за їх згодою;

6) надання консультацій та взаємодія з педагогічними працівниками закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладів освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, з питань організації інклюзивного навчання;

7) надання методичної допомоги педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладів освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, батькам або законним представникам дітей з особливими освітніми потребами щодо особливостей організації надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг таким дітям;

8) консультування батьків або законних представників дітей з особливими освітніми потребами стосовно мережі закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти, інших закладів освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, та зарахування до цих закладів;

9) надання консультативної та психологічної допомоги, проведення бесід з батьками (законними представниками) дітей з особливими освітніми потребами у формуванні позитивної мотивації щодо розвитку таких дітей;

10) моніторинг динаміки розвитку дітей з особливими освітніми потребами шляхом взаємодії з їх батьками (законними представниками) та закладами освіти, в яких вони навчаються;

11) організація інформаційно-просвітницької діяльності шляхом проведення конференцій, семінарів, засідань за круглим столом, тренінгів, майстер-класів з питань надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами;

12) взаємодія з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, закладами охорони здоров'я, закладами (установами) соціального захисту населення, службами у справах дітей, громадськими організаціями щодо надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами починаючи з раннього віку в разі потреби із залученням відповідних спеціалістів;

13) підготовка звітної інформації про результати діяльності інклюзивно-ресурсного центру для засновника, відповідного

структурного підрозділу з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою, а також аналітичної інформації для відповідного центру підтримки інклюзивної освіти.

Структурні підрозділи з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою подають щороку до 5 вересня МОН зведену інформацію про діяльність інклюзивно-ресурсного центру.

З метою якісного виконання покладених завдань *інклюзивно-ресурсний центр зобов'язаний*: у разі виявлення складних життєвих обставин та/або ризику для життя і здоров'я дитини невідкладно інформувати службу у справах дітей за місцем проживання дитини, територіальний підрозділ Національної поліції; вносити засновнику, відповідному структурному підрозділу з питань діяльності інклюзивно-ресурсних центрів органів управління освітою та центру підтримки інклюзивної освіти пропозиції щодо удосконалення діяльності інклюзивно-ресурсного центру; залучати у разі потреби додаткових фахівців, у тому числі медичних працівників, працівників соціальних служб, фахівців інших інклюзивно-ресурсних центрів, працівників закладів дошкільної освіти (садків) компенсуючого типу, спеціальних закладів загальної середньої освіти та навчально-реабілітаційних центрів.

Маємо також розглянути порядок та умови, що визначають механізм надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами. «Головним розпорядником субвенції є Міністерство освіти і науки України. Розпорядниками субвенції за місцевими бюджетами є структурні підрозділи з питань освіти і науки місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які визначаються рішенням відповідної місцевої ради про такий бюджет згідно із законодавством. Субвенція спрямовується на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в закладах дошкільної освіти (крім закладів дошкільної освіти (ясел-садків) компенсуючого типу, будинків дитини, закладів дошкільної освіти (дитячих будинків інтернатного типу), закладах загальної середньої освіти (крім спеціальних шкіл, санаторних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів), закладах професійної (професійно-технічної) освіти державної та комунальної власності, а саме дітям сліпим та із зниженим зором, глухим та із зниженим слухом, з тяжкими

порушеннями мовлення, із затримкою психічного розвитку, з порушеннями опорно-рухового апарату, з порушенням інтелектуального розвитку, із складними порушеннями розвитку (у тому числі з розладами аутичного спектру), (Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова Кабінету Міністрів України, 2021).

Законодавець визначає за які видатки здійснюється оплата за рахунок субвенції: проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг), що визначені індивідуальною програмою розвитку, особам з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних класах (групах) закладів дошкільної та загальної середньої освіти, а також особам з особливими освітніми потребами, які у закладах професійної (професійно-технічної) освіти одночасно з набуттям кваліфікацій професійної (професійно-технічної) освіти здобувають загальну середню освіту; придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, що дають змогу опанувати навчальну програму, для осіб з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних класах (групах) закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти. На придбання таких засобів для осіб з особливими освітніми потребами, які зазначені в абзаці другому цього пункту, використовується не більш як 35 відсотків загального обсягу субвенції. За наявності у закладі декількох осіб з особливими освітніми потребами з однаковими порушеннями у разі потреби можлива закупівля спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку для спільного користування. Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку для осіб з особливими освітніми потребами затверджується наказом Міністерства освіти і науки України.

У разі необхідності закупівлі малоцінних необоротних матеріальних активів під час придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку для осіб з особливими освітніми потребами та методичного, навчального, програмного забезпечення, предметів, матеріалів і обладнання для оснащення кабінетів інклюзивно-ресурсних центрів кошти, визначені розподілом субвенції як видатки розвитку, можуть спрямовуватися на видатки споживання.

Казначейство перераховує щомісяця до 10 числа субвенцію на рахунки обласних бюджетів та бюджету м. Києва, відкриті в

органах Казначейства, згідно з розписом державного бюджету. Перерахування субвенції здійснюється відповідно до Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2010 р. № 1132 (Офіційний вісник України, 2010 р., № 96, ст. 3399). (Порядок перерахування міжбюджетних трансфертів: Постанова Кабінету Міністрів України, 2010).

Облдержадміністрації здійснюють розподіл субвенції між обласним бюджетом, бюджетами територіальних громад пропорційно кількості осіб з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту у відповідних закладах освіти.

Розглянемо також як здійснюється оплата праці фахівців інклюзивно-ресурсних центрів на сучасному етапі. «Оплата праці зазначених фахівців за проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) здійснюється за ставками погодинної оплати праці працівників усіх галузей економіки за проведення навчальних занять у розмірах, передбачених для доцента або кандидата наук, які проводять навчальні заняття з учнями шкіл, установленими в додатку 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» (Офіційний вісник України, 2002 р., № 36, ст. 1699; 2005 р., № 40, ст. 2544), підвищеними на 20 відсотків за роботу з особами з особливими освітніми потребами (Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України, 2002; Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова Кабінету Міністрів України, 2021).

Залишки субвенції на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і використовуються у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенції.

Щодо залишків субвенції. «Залишки субвенції дозволяється спрямовувати на заходи територіальної оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення, евакуацію/ вивезення/

переміщення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця, зокрема на оплату транспортних послуг, пально-мастильних матеріалів, облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання/перебування, оплату інших заходів, спрямованих на підтримку цивільного населення в умовах воєнного стану» (Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова Кабінету Міністрів України, 2021).

Висновки

1. Інклюзивно-ресурсний центр – це установа, яка створена з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти. 2. Комплексна оцінка розвитку дитини проводиться фахівцями інклюзивно-ресурсного центру індивідуально за такими напрямками: оцінка фізичного розвитку дитини; оцінка мовленнєвого розвитку дитини; оцінка когнітивної сфери дитини; оцінка емоційно-вольової сфери дитини; оцінка освітньої діяльності дитини. 3. Інклюзивно-ресурсний центр є юридичною особою. 4. Законодавство визначає основні завдання інклюзивно-ресурсного центру: проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини; надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти; участь педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру в командах психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої та дошкільної освіти; ведення реєстру дітей, які пройшли комплексну оцінку і перебувають на обліку в інклюзивно-ресурсному центрі та інші. 5. Головним розпорядником субвенції є Міністерство освіти і науки України. Розпорядниками субвенції за місцевими бюджетами є структурні підрозділи з питань освіти і науки місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. 6. Оплата праці фахівців інклюзивно-ресурсних центрів здійснюється на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці

працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо детальне вивчення правових засад організації діяльності ресурсних кімнат в закладах освіти.

Список використаних джерел

1. Грищенко С., Єфремова О., Грищенко О. Створення ресурсних кімнат в закладах освіти: організаційні та правові засади: збірник матеріалів *Міжнародної наукової конференції «XIII Сіверянські соціально-психологічні читання»*. 25 листопада 2022 року. Чернігів: НУЧК, 2023. С. 46–54.

2. Hryshchenko S., Yefremova O., Hryshchenko O. Legal basis inclusive education in Ukraine. *Jurnalul Juridic National*. Moldova. № 6. 2019. Pp. 12–15.

3. Інклюзивно-ресурсні центри. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv> (дата звернення 12.11.2022).

4. Конвенція про права осіб з інвалідністю. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_g71 (дата звернення 10.11.2022).

5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.11.2022).

6. Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 617 від 22.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF> (дата звернення 12.11.2022).

7. Порядок перерахування міжбюджетних трансфертів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2010 р. № 1132. *Офіційний вісник України*, 2010 р., № 96, ст. 3399.

8. Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року. № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022> (дата звернення 12.11.2022).

9. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585 і від 12 липня 2017 р. № 545: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року. № 983. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-kvitnya-2003-r-585-i-vid-12-lipnya-2017-r-545-i211020-983> (дата звернення 12.11.2022).

10. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 1, ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення 12.11.2022).

11. Про дошкільну освіту: Закон України. № 2704-VIII від 25.04.2019, *ВВР*, 2019, № 21, ст. 81.

12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII поточна редакція – Редакція від 29.10.2022, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 1, ст. 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення 12.11.2022).

13. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 *Офіційний вісник України*, 2015 р., № 38, ст. 1147.

14. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2022).

15. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова Кабінету Міністрів України № 88 від 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/88-2017-п> (дата звернення 12.11.2022).

16. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 1999 року № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 20–21, ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 11.11.2022).

17. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери. *Офіційний вісник України*, 2002 р., № 36, ст. 1699; 2005 р., № 40, ст. 2544.

18. Про освіту: Закон України. 2017. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 04.11.2022).

19. Про охорону дитинства: Закон України. № 2745-VIII від 06.06.2019, *ВВР*, 2019, № 30, ст. 119.

20. Про повну загальну середню освіту: Закон України. № 2462-VIII від 19.06.2018, *ВВР*, 2018, № 39, ст. 285.

21. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України. № 2740-VIII від 06.06.2019, *ВВР*, 2019, № 28, ст. 116.

22. Що таке інклюзивно – ресурсний центр. 2021. URL: <https://svalyavska-gromada.gov.ua/news/1617340894/> (дата звернення 12.11.2022).

23. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році: Лист МОН України від 06.09.2022 № 1/10258-22.

References

1. Hryshchenko, S., Yefremova, O., Hryshchenko, O. (2022). Stvorennia resursnykh kimnat v zakladakh osvity: orhanizatsiini ta pravovi zasady: [Creation of resource rooms in educational institutions: organizational and legal principles]: zbirnyk materialiv [collection of materials] *Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «XIII Siverianski sotsialno-psykhologichni chytannia»*. 25 lystopada 2022 roku. Chernihiv: NUChK [in Ukrainian].
2. Hryshchenko, S., Yefremova, O., Hryshchenko, O. (2019). Legal basis inclusive education in Ukraine. *Jurnalul Juridic National, Moldova*, № 6, pp. 12-15 [in Moldova].
3. Inkliuzyvno-resursni tsentry. [Inclusive resource centers]. (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv> (data zvernennia 10.11.2022) [in Ukrainian].
4. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu. [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. (2006). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_g71 (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Information of the Supreme Council of Ukraine*, 1996, № 30, st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].
6. Polozhennia pro resursnyi tsentr pidtrymky inkliuzyvnoi osvity: [Regulations on the resource center for support of inclusive education]: (2018) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] № 617 vid 22.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].
7. Poriadok pererakhuvannia mizhbiudzhethnykh transfertiv: [Procedure for enumeration of interbudgetary transfers] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 15 hrudnia 2010 r. № 1132. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2010 r., № 96, st. 3399 [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro inkliuzyvno-resursnyi tsentr: [On making changes to the Regulations on the inclusive resource center]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 29 kvitnia 2022 roku. № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 kvitnia 2003 roku № 585 i vid 12 lypnia 2017 roku № 545 (2020): [On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 23, 2003 No. 585 and dated July 12, 2017 No. 545]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2020 roku. [Resolution of the Cabinet of

Ministers of Ukraine]. № 983. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-kvitnya-2003-r-585-i-vid-12-lipnya-2017-r-545-i-211020-983> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].

10. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu invalidam z dytynstva ta ditiam-invalidam (2001): [About state social assistance to disabled children from childhood and disabled children]: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 1, st. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

11. Pro doshkilnu osvitu (2001): [About preschool education]: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2001, № 49, st. 259, st. 27 [in Ukrainian].

12. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]: (2014) Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 20.10.2014 № 1706-VII potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 29.10.2022, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2015, № 1, st.1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: [On approval of the list of fields of knowledge and specialties for which higher education applicants are trained]: (2015) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 29 kvitnia 2015 r. № 266 *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 2015 r., № 38, st. 1147 [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity (2021): [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in institutions of general secondary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 15.09.2021 r. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov nadannia subventsii z derzhavnogo biudzhetu mistsevym biudzhetam na nadannia derzhavnoi pidtrymky osobam z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: [On the approval of the Procedure and conditions for providing subventions from the state budget to local budgets for providing state support to persons with special educational needs]: (2021) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution

of the Cabinet of Ministers of Ukraine] № 88 vid 2021 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/88-2017-p> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

16. Pro mistsevi derzhavni administratsii: [About local state administrations]: (1999) Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 1999 roku № 586-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1999, № 20–21, st. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

17. Pro oplatu pratsi pratsivnykiv na osnovi Yedynoi taryfnoi sitky rozriadiv i koefitsientiv z opłaty pratsi pratsivnykiv ustanov, zakladiv ta orhanizatsii okremykh haluzei biudzhetnoi sfery. [On the remuneration of employees based on the Unified tariff grid of grades and coefficients for the remuneration of employees of institutions, establishments and organizations of certain branches of the budget sphere]. (2002). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 2002 r., № 36, st. 1699; 2005 r., № 40, st. 2544 [in Ukrainian].

18. Pro osvitu (2017): [About education] Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. 2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2017, № 38–39, st. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

19. Pro okhoronu dytynstva: [About the protection of childhood]: (2019) Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. № 2745-VIII vid 06.06.2019, VVR, 2019, № 30, st. 119 (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

20. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: [About complete general secondary education] (2018): Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. № 2462-VIII vid 19.06.2018, VVR, 2018, № 39, st. 285 [in Ukrainian].

21. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: [About the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine] Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine], № 2740-VIII vid 06.06.2019, VVR, 2019, № 28, st. 116 [in Ukrainian].

22. Shcho take inkliuzyvno – resursnyi tsentr. [What is an inclusive resource center]. (2021). URL: <https://svalyavska-gromada.gov.ua/news/1617340894/> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

23. Shchodo orhanizatsii navchannia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi (2022): [Regarding the organization of education of persons with special educational needs in institutions of general secondary education in the 2022/2023 academic year]: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 06.09.2022 № 1/10258-22 [in Ukrainian].

Олег ШЕРЕМЕТ

ORCID: 0000-0002-9512-991X
Scopus-Author ID: 57868069500

*Доктор юридичних наук,
професор, ректор,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: sheremet.oleg.en@gmail.com*

Oleg SHEREMET

ORCID 0000-0002-9512-991X
Scopus-Author ID: 57868069500

*Doctor of Law, Professor,
Rector of the T.H. Shevchenko
National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: sheremet.oleg.en@gmail.com*

Олена ЄФРЕМОВА

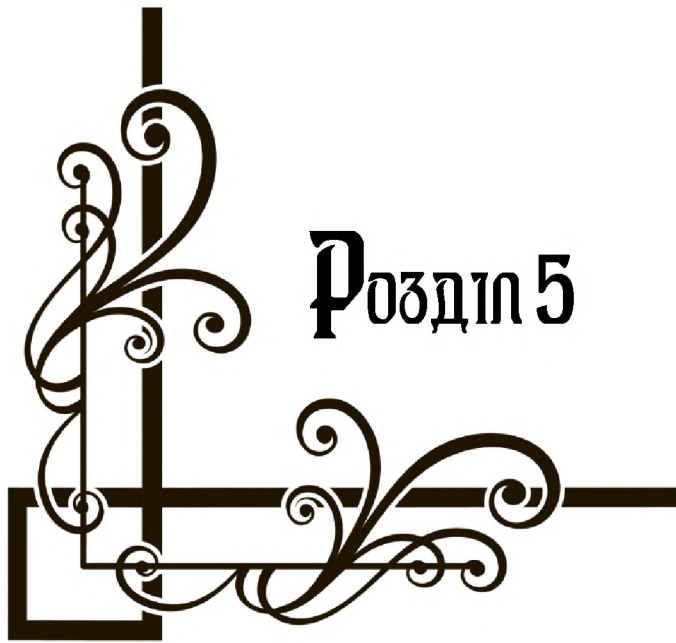
ORCID 0000-0002-2085-9088

*Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
філософії та політології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: Yefremova111999@gmail.com*

Olena YEFREMOVA

ORCID 0000-0002-2085-9088

*PhD of Law, Associate Professor
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: Yefremova111999@gmail.com*

УДК 373.056.26

Олександра ГРИЩЕНКО

Alexandra HRYSHCHENKO

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

**ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES
OF INCLUSIVE EDUCATION IN PRE-SCHOOL AND
SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS**

Постановка проблеми. Результатами вивчення організаційних та правових засад інклюзивного навчання в закладах дошкільної та середньої освіти є характеристика безпосередньої діяльності освітніх закладів України, яка спирається на закони та інші нормативно-правові акти. Україною ратифіковано основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей та прав людей з інвалідністю згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Реалізація права здобувачів освіти з особливими освітніми потребами рівного доступу до якісної освіти вимагає створення нових та удосконалення існуючих правових та організаційних засад безпечного інклюзивного освітнього середовища.

Методологія дослідження. *Методологічний, теоретичний та методичний аспекти дослідження є взаємопов'язаними складовими концепції дослідження. Концепція дослідження ґрунтувалася на розумінні системи правового підґрунтя впровадження інклюзивного навчання в освітні заклади сучасної України як складного утворення, що охоплює широке коло взаємозв'язаних правових, психологічних, педагогічних і соціальних проблем.*

Мета статті – проаналізувати організаційні та правові засади інклюзивного навчання в закладах дошкільної і середньої освіти України.

Висновки. 1. Особливістю організації інклюзивної групи в закладі дошкільної освіти є забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами. 2. Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. 3. Успішність розвитку інклюзивного навчання в Україні залежить від створеного інклюзивного освітнього середовища. 4. Заклади освіти потребують створення ресурсних кімнат – це спеціально облаштована кімната (частина кімнати), що має відповідний розподіл функціональних зон, призначених для всебічного розвитку здобувачів освіти. 5. В Україні впроваджено Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

Ключові слова: організаційні та правові засади, інклюзивне навчання, заклади дошкільної освіти, заклади середньої освіти, дитина з особливими освітніми потребами.

Formulation of the problem. *The results of the study of the organizational and legal foundations of inclusive education in preschool and secondary education institutions are the characteristics of the direct activity of educational institutions of Ukraine, which is based on laws and other normative legal acts. Ukraine has ratified the main international documents in the field of ensuring the rights of children and the rights of people with disabilities in accordance with the world standards of education, social protection and health care. Realization of the right of students with special educational needs to equal access to quality education requires the creation of new and improvement of existing legal and organizational foundations of a safe and inclusive educational environment.*

Research methodology. *Methodological, theoretical and methodological aspects of research are interrelated components of the research concept. The research concept was based on the understanding of the system of the legal basis for the introduction of inclusive education in educational institutions of modern Ukraine as a complex entity that covers a wide range of interrelated legal, psychological, pedagogical and social problems.*

The purpose of the article is to analyze the organizational and legal principles of inclusive education in preschool and secondary education institutions of Ukraine.

Conclusions. 1. A feature of the organization of an inclusive group in a preschool education institution is ensuring equal access to preschool education for children with special educational needs. 2. Inclusive education – the system of

educational services guaranteed by the state is based on the principles of non-discrimination, consideration of the multifacetedness of a person, effective involvement and inclusion of all its participants in the educational process. 3. The success of the development of inclusive education in Ukraine depends on the created inclusive educational environment. 4. Educational institutions need to create resource rooms – this is a specially equipped room (part of a room) with an appropriate distribution of functional zones intended for the comprehensive development of students. 5. In Ukraine, the State standard of social support services during inclusive education has been implemented.

Key words: *organizational and legal principles, inclusive education, preschool education institutions, secondary education institutions, a child with special educational needs.*

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття є важливим етапом в процесі впровадження інклюзивного навчання дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Україною ратифіковано основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей та прав людей з інвалідністю згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Стаття 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, визначає обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти. Ця модель важлива тим, що здобувачі освіти з інвалідністю або з особливими освітніми потребами навчаються в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання. Здобувачі освіти з особливими освітніми потребами отримують можливість для нормальної соціалізації, розвитку своїх сильних сторін і талантів та подальшої інтеграції в суспільство, вступ до професійних та закладів вищої освіти, у них формуються соціальні компетенції для налагодження дружніх стосунків з ровесниками у школі та поза її межами. Реалізація права здобувачів освіти з особливими освітніми потребами рівного доступу до якісної освіти вимагає створення нових та удосконалення існуючих правових та організаційних засад безпечного інклюзивного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень. Розв'язанню проблем організації інклюзивного навчання присвячені наукові розробки І. Бужиної, С. Грищенко, О. Грищенко, О. Єфремової, І. Новик. Правові засади інклюзивного навчання конкретизовано в законах та інших нормативно-правових актах вітчизняного законодавства.

На сьогодні більшої уваги вітчизняних науковців потребують проблеми підготовки фахівців до роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної, середньої та вищої освіти.

Методологія дослідження. Методологічний, теоретичний та методичний аспекти дослідження є взаємопов'язаними складовими концепції дослідження. Концепція дослідження ґрунтувалася на розумінні системи правового підґрунтя впровадження інклюзивного навчання в освітні заклади сучасної України як складного утворення, що охоплює широке коло взаємозв'язаних правових, психологічних, педагогічних і соціальних проблем. Основою є усвідомлення, що найвища цінність інклюзивного навчання – права та здоров'я кожного окремого здобувача освіти. Методологічний концепт відображає взаємозв'язок методологічних підходів на правовому, філософському, загальнонауковому, та конкретно-науковому рівнях. Теоретичний концепт слугує для визначення основних дефініцій щодо складових інклюзивного навчання в освітньому середовищі. Методичний концепт передбачає навчально-методичне забезпечення; організаційно-правові умови інклюзивного навчання в дошкільних, середніх та вищих закладах освіти сучасної України.

Методами дослідження були:

– теоретичні: вивчення правової, загальної педагогічної та спеціальної науково-методичної літератури; аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, виявлення проблемних питань у системі правозабезпечення інклюзивного навчання в різних освітніх закладах;

– емпіричні: бесіди, опитування з правової та загальнонаукової тематики з впровадження інклюзивного навчання у вітчизняних закладах освіти.

Мета статті (розділу) – проаналізувати організаційні та правові засади інклюзивного навчання в закладах дошкільної і середньої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Важливими результатами вивчення організаційних та правових засад інклюзивного навчання в закладах дошкільної та середньої освіти є характеристика безпосередньої діяльності освітніх закладів України, яка спирається на закони та інші нормативно-правові акти.

Діяльність закладів дошкільної освіти як суб'єктів інклюзивного навчання

Інструктивно-методичні рекомендації розроблено з метою реалізації Закону України «Про дошкільну освіту», Положення про дошкільний навчальний заклад, Порядку комплектування

інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти та інших нормативно-правових актів, що регламентують розвиток інклюзивної освіти (Про дошкільну освіту, 2001).

Інклюзивні групи можуть створюватися у закладах дошкільної освіти України незалежно від підпорядкування та форми власності.

Особливістю організації інклюзивної групи в закладі дошкільної освіти є забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

Навчально-виховний процес здійснюється на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Рішення про утворення інклюзивної групи (груп) у закладі дошкільної освіти, незалежно від підпорядкування та форми власності, приймається керівником закладу дошкільної освіти за погодженням із засновником (власником) на підставі заяви батьків дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, або особи, яка їх замінює.

Батьки або особи, які їх замінюють, мають право вибирати територіально найближчий до місця проживання дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю заклад дошкільної освіти, в якому дитина буде здобувати дошкільну освіту (Про дошкільну освіту, 2001).

До заяви батьків або осіб, які їх замінюють, додаються: медична довідка про стан здоров'я дитини з висновком лікаря, що дитина може відвідувати дошкільний навчальний заклад, довідка дільничного лікаря про епідеміологічне оточення, свідоцтво про народження, висновок психолого-медико-педагогічної консультації, копія посвідчення особи, яка одержує державну соціальну допомогу, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» або копія медичного висновку про дитину-інваліда віком до 18 років (вида-ного лікарсько-консультативною комісією), копія індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, 2001).

Комплектуються інклюзивні групи відповідно до нормативів, визначених Положенням про заклад дошкільної освіти та

Порядком комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, санітарно-гігієнічних норм і правил утримання дітей у дошкільних навчальних закладах з урахуванням вікових (одновікові, різновікові), сімейних ознак та особливих освітніх потреб дітей і побажань батьків або осіб, які їх замінюють.

Адміністрація закладу дошкільної освіти інформує батьків дітей, що відвідують заклад щодо особливостей інклюзивного навчання, цілей та завдань, переваг інклюзії для всіх суб'єктів освітнього процесу. Для батьків проводяться тематичні бесіди та надаються вичерпні роз'яснення щодо врахування особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами, залучених в інклюзивні групи. Це сприятиме формуванню батьківської компетентності у спілкуванні з дітьми під час обговорення питань, що виникають унаслідок спілкування та групової взаємодії в дитячому колективі. Поінформованість всіх батьків сприятиме формуванню інклюзивних цінностей, що забезпечить дружню і позитивну атмосферу, сприятливу для всіх дітей (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015).

Для забезпечення ефективності освітнього процесу, наповнюваність інклюзивних груп має становити до 15 дітей, з них 1-3 дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в залежності від складності порушення.

Виховна робота з дітьми з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, має бути направлена на їх соціалізацію, формування позитивної самооцінки. Особливістю освітнього процесу інклюзивної групи є його індивідуалізація і диференціація. Здійснюється освітній процес в інклюзивних групах відповідно до Базового компонента дошкільної освіти за програмами та навчально-методичними посібниками, затвердженими в установленому порядку МОН, з урахуванням індивідуальних особливостей освітньої діяльності дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015).

Відповідно до висновку та рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації, група фахівців дошкільного навчального закладу (група фахівців індивідуального супроводу дитини) (вихователь-методист, вихователі, асистент вихователя, практичний психолог, вчитель-дефектолог, медична сестра та інші) із обов'язковим залученням батьків дитини, або осіб, які їх замінюють, розробляють індивідуальну програму розвитку дитини з

особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю та здійснюють відповідний психолого-медико-педагогічний супровід цих дітей. Залучення батьків до написання програми забезпечить їх інформування про потенційні можливості дитини, динаміку її розвитку та врегулює низку суперечливих питань, які можуть виникати між батьками та педагогами в навчально-виховному процесі. Склад групи фахівців індивідуального супроводу дитини визначається керівником закладу дошкільної освіти і затверджується відповідним наказом (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015).

У разі необхідності на етапі вивчення дитини з особливими освітніми потребами та планування роботи з нею можуть залучатися інші фахівці інших освітніх закладів, навчально-реабілітаційних центрів, психолого-медико-педагогічних консультацій.

Основні завдання команди фахівців індивідуального супроводу дитини (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015):

1. Збір інформації про особливості дитини, її інтереси, труднощі і обмеження, освітні потреби з метою визначення та реалізації належної підтримки, вжиття адекватних заходів, залучення додаткових фахівців.

2. Всебічне обговорення особливостей (труднощів) розвитку дитини з урахуванням інформації різних фахівців з метою визначення характеру та причин відхилень в розвитку та поведінці; прийняття консолідованого рішення про специфіку змісту освіти і навчання з урахуванням рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації.

3. З'ясування потенціалу розвитку дитини, актуалізація її позитивних особистісних якостей.

4. Розробка та реалізація Індивідуальної програми розвитку дитини.

5. Моніторинг динаміки загального психічного розвитку дитини, консультування і вирішення складних, конфліктних ситуацій.

6. Ведення документації (щоденник спостережень), що відображає актуальний розвиток дитини, динаміку її стану, рівень шкільної успішності; збір портфоліо.

Індивідуальна програма розробляється на 3 місяці, на основі програм, у тому числі спеціальних, рекомендованими МОН

України для закладів дошкільної освіти, з відповідною їх адаптацією до особливих потреб дитини і затверджується керівником закладу дошкільної освіти. З метою її коригування та доповнення, індивідуальна програма переглядається щомісячно.

Невід'ємною складовою процесу розроблення індивідуальної програми розвитку є оцінка динаміки розвитку дитини з особливими освітніми потребами, збирання відомостей про її успіхи (дитячі роботи, результати спостережень педагогів).

Оцінка динаміки розвитку дитини є індикатором ефективності освітнього процесу та підґрунтям для подальшого планування цілей і завдань.

Відповідальність за реалізацію індивідуальної програми розвитку покладається на всіх членів групи фахівців (групи індивідуального супроводу дитини). Відстеження перебігу виконання цілей та завдань, окреслених в індивідуальній програмі розвитку, покладається на методиста закладу дошкільної освіти.

При складанні індивідуальної програми розвитку дитини педагоги в першу чергу аналізують відповідність вимог програми та методів, що використовуються на занятті, актуальним і потенційним можливостям дитини з особливими освітніми потребами.

Індивідуальна програма розвитку дитини (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015) містить такі розділи:

1. Загальна інформація про дитину: ім'я та прізвище, дата народження, телефони батьків, адреса проживання, проблема розвитку (інформація про особливі освітні потреби), дата зарахування дитини до дошкільного навчального закладу.

2. Наявний рівень розвитку дитини (відповідно до висновку психолого-медико-педагогічною консультацією). Група фахівців протягом 1-2 місяців (в залежності від складності порушення) вивчає можливості та потреби дитини, фіксує результати вивчення: її вміння, сильні якості та труднощі, у чому їй потрібна допомога; інформація щодо впливу порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (відомості надані психолого-медико-педагогічною консультацією).

Вся інформація повинна бути максимально точною, оскільки вона є підґрунтям для подальшого розроблення завдань.

3. Освітні послуги. В індивідуальній програмі розвитку дитини передбачається до 10 корекційно-розвиткових занять на

тиждень в залежності від віку дитини та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю. Фіксується розклад занять з відповідними фахівцями (вчителем-дефектологом, практичним психологом та іншими спеціалістами), вказується кількість і тривалість таких занять з дитиною.

4. Адаптації/модифікації. При складанні індивідуальної програми розвитку необхідно проаналізувати, які адаптації та модифікації слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів, матеріалів, іграшок, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб дитини.

Модифікація – трансформує характер подачі матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання. Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини, корекція завдань, визначення змісту, який необхідно засвоїти.

Адаптація – змінює характер подачі матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання. Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій: пристосування середовища (збільшення інтенсивності освітлення в групових кімнатах, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму в групі, де навчається слабочуюча дитина, забезпечення її слуховим апаратом); адаптація матеріалів (адаптація дидактичних посібників, ігрових, наочних та інших матеріалів).

Для забезпечення особистісно-орієнтованого підходу та організації корекційно-розвиткової роботи в інклюзивній групі штатним розписом дошкільного навчального закладу передбачається 1 ставка асистента вихователя на 1 інклюзивну групу.

За письмовою заявою батьків, або осіб, які їх замінюють, адміністрація закладу дошкільної освіти може надати дозвіл щодо участі у навчально-виховному процесі асистента дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, волонтерів, фізичний та психічний стан здоров'я яких дозволяє здійснювати зазначену функцію на громадських засадах або за рахунок коштів громадських організацій та інших джерел, не заборонених законодавством.

Крім того, батьки або особи, які їх замінюють, можуть самостійно виконувати функцію асистента дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, або визначати особу, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє здійснювати зазначену функцію на волонтерських засадах.

Батьки, або інші особи, які здійснюють функцію асистента дитини з особливими потребами, у тому числі з інвалідністю, мають проходити у встановленому законодавством порядку попередні та періодичні медичні огляди, з оформленням особової медичної книжки встановленого зразка. Особові медичні книжки повинні зберігатися у медичному кабінеті.

Засновник (власник) закладу дошкільної освіти забезпечує підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та атестацію педагогічних працівників відповідно до специфіки роботи інклюзивної групи, сприяє провадженню інноваційної діяльності (Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, 2015).

Діяльність закладів загальної середньої освіти як суб'єктів інклюзивного навчання

Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти визначає організаційні засади інклюзивного навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами за інституційною (очною (денною) формою здобуття освіти у закладах загальної середньої освіти (Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, 2021).

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, ґрунтована на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти.

Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Інклюзивний заклад – це заклад освіти, що реалізує інклюзивні підходи, надаючи всім учням змогу здобути досвід, який сприяє подоланню упереджень і дискримінації, формуванню позитивного ставлення до тих, хто відрізняється. Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для суспільного навчання, виховання й розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей (Про освіту, 2017).

Дитина з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (Про освіту, 2017).

Інклюзія передбачає зміни в освітньому процесі: адаптація та/або модифікація освітніх програм, адаптація підходів до навчання, освітнього середовища.

Адаптація змісту навчального предмета – зміна методів і способів навчання, рівня складності завдань з урахуванням індивідуальних потреб здобувачів освіти з особливими освітніми потребами без зміни загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання (Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, 2021).

Модифікація змісту навчального предмета – зміна змісту (шляхом спрощення, виключення, об'єднання тощо) навчання з урахуванням особливих освітніх потреб учнів із зміною загального обсягу навчального навантаження та очікуваних результатів навчання (Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, 2021).

Рівні підтримки – обсяг тимчасової або постійної підтримки здобувачів освіти в освітньому процесі відповідно до їх особливих освітніх потреб, що надається в закладі освіти (Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, 2021).

В закладі освіти з інклюзивним навчанням має бути облаштована ресурсна кімната – спеціально облаштована кімната (частина кімнати), що має відповідний розподіл функціональних зон, призначена для розвитку учнів з особливими освітніми потребами, гармонізації їх психоемоційного стану та психологічного розвантаження, надання індивідуальних та/або групових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (Створення ресурсних кімнат в ЗЗСО, 2022).

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти створюють для учнів з ООП умови для здобуття освіти на рівні з іншими здобувачами освіти.

Керівник закладу освіти на підставі заяви одного з батьків (інших законних представників) учня та висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, що надається інклюзивно-ресурсним центром, утворює інклюзивний клас та

організовує інклюзивне навчання з урахуванням рівня підтримки, рекомендованого інклюзивно-ресурсним центром.

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану гранична кількість здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах, визначена Порядком, не застосовується. Заклад освіти не може відмовити в організації інклюзивного навчання здобувача освіти з особливими освітніми потребами та створенні інклюзивного класу.

Для здобувачів освіти, які потребують підтримки в освітньому процесі, керівник закладу освіти формує команду психолого-педагогічного супроводу, діяльність якої регламентується Примірним положенням про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти (Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти, 2018).

До складу команди залучаються фахівці інклюзивно-ресурсного центру, які брали участь у проведенні комплексної оцінки.

Для здобувачів освіти, у яких виникають труднощі під час навчання та, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, за рішенням закладу освіти надається підтримка першого рівня.

Для організації інклюзивного навчання здобувача команда протягом двох тижнів з початку навчання складає його індивідуальну програму розвитку, яка підписується всіма членами команди, одним з батьків здобувача та затверджується керівником закладу освіти.

Здобувачам освіти відповідно до рівня підтримки та індивідуальної програми розвитку надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги.

Для здобувачів освіти може складатися індивідуальний навчальний план, який має містити, зокрема, інформацію про назву закладу освіти, прізвище та власне ім'я учня; клас, в якому він навчається; цілі виконання та строк дії індивідуального навчального плану; загальний обсяг навчального навантаження та кількість годин на тиждень для вивчення навчального предмета; інформацію про адаптацію чи модифікацію змісту освітніх компонентів освітньої програми, послідовність, форму і темп їх засвоєння, очікувані результати навчання (Про освіту, 2017).

Інклюзивне навчання здобувачів освіти, у тому числі згідно з індивідуальним навчальним планом, здійснюється відповідно до освітньої програми закладу освіти з урахуванням їх особливих освітніх потреб та особистісно орієнтованого спрямування освітнього процесу, адаптації та/або модифікації окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів).

Організацію інклюзивного навчання здобувачів освіти забезпечує асистент вчителя, посадові обов'язки якого визначаються його посадовою інструкцією, що затверджується керівником закладу освіти відповідно до вимог законодавства (Щодо посадових обов'язків асистента вчителя, 2012).

В освітньому процесі індивідуальні соціальні та соціально-побутові потреби учнів забезпечуються асистентом учня. Асистентом учня (здобувача освіти) може бути один з батьків, особа, уповноважена ними, або соціальний працівник, що надає послугу супроводу під час інклюзивного навчання (Про затвердження державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Тривалість здобуття освіти учнями може бути продовжена на рівнях початкової та базової середньої освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 983 (Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585 і від 12 липня 2017 р. № 545, 2020).

Після завершення навчання учні отримують документи про освіту державного зразка відповідно до зразків документів про загальну середню освіту, затверджених МОН.

Заклади освіти організують інклюзивне навчання здобувачів за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством (Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, 2021).

Успішність впровадження й розвиток інклюзивного навчання в Україні значною мірою залежить від створеного інклюзивного освітнього середовища, що визначається як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей (Про освіту, 2017).

У «Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (від 15.09.2021 р. № 957) зазначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти мають забезпечити для учнів з особливими

освітніми потребами умови для здобуття освіти на рівні з іншими здобувачами освіти, зокрема, шляхом облаштування та обладнання ресурсної кімнати.

Ресурсна кімната – це спеціально облаштована кімната (частина кімнати), що має відповідний розподіл функціональних зон, призначених для всебічного розвитку здобувачів освіти, гармонізації їхнього психоемоційного стану та психологічного розвантаження, надання (проведення) індивідуальних та/або групових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (занять) (Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, 2021).

Кожна функціональна зона може містити певні осередки.

Основними завданнями використання ресурсної кімнати у закладі загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) є: психологічне розвантаження здобувачів освіти; соціально-побутове орієнтування, формування в здобувачів освіти навичок самообслуговування; надання індивідуальних та/або групових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (Новик, 2022: 5).

Так, (згідно п. 6.81 ДБН В.2.2–3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти») у закладі з інклюзивним навчанням облаштовується ресурсна кімната площею до 60 м², що поділяється мобільними меблями на дві функціональні зони: навчальну та побутово-практичну із відповідним обладнанням. В умовах реконструкції площу ресурсної кімнати допускається приймати не менше ніж 36 м².

Перша функціональна зона – навчальна. Це простір ресурсної кімнати, де здійснюється освітній процес у невеликих групах або індивідуально, що досягається завдяки мобільним меблям. Ця функціональна зона містить також осередок робочого місця педагога (вчителя, асистента вчителя та/чи інших фахівців, що працюють з дітьми) (Новик, 2022: 7; Грищенко&Єфремова& Грищенко, 2022).

Навчальна зона охоплює такі функціональні осередки, як: осередок для індивідуальних занять; осередок для групових занять; робочий осередок педагога.

Осередок для індивідуальних занять – це спеціально організований простір, у якому діяльність відбувається індивідуально з кожним здобувачем освіти і обладнується меблями спеціального призначення, корекційними засобами навчання та спеціальними тренажерами.

Осередок для групових занять – це спеціально організований простір, у якому діяльність може відбуватися з підгрупою здобувачів освіти та обладнується меблями спеціального призначення, корекційними засобами навчання і спеціальними тренажерами, а також столом і стільцями для групової роботи.

Робочий осередок педагога – це спеціально організоване місце, де педагог має змогу розробляти і зберігати дидактичні матеріали необхідні для здійснення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (допомоги) здобувачам у ресурсній кімнаті.

Друга функціональна зона – побутово-практична, де здійснюється безпосереднє формування навичок самообслуговування здобувачів, які сприятимуть їхній адаптації та можливості ефективно інтегруватися у суспільство. Тут організовується осередок, який виконуватиме функції кухні та їдальні, а також осередок відпочинку (Грищенко&Єфремова&Грищенко, 2022).

Осередок, що виконує функції кухні та їдальні – це простір, у якому під наглядом педагогів в здобувачів відбувається формування і удосконалення навичок самообслуговування, що сприяє соціально-побутовому комфорту в дорослому житті.

У цьому осередку мають бути присутні набори посуду, кухонні панелі, кухонні електричні прилади (електрочайник, мікрохвильова піч та інше), які можуть бути як іграшковими, так і справжніми. У цьому осередку фахівці разом з учнем проводять різноманітні дії, а саме: вчитимуться готувати або розігрівати їжу, робити чай або сервірувати стіл тощо. Усі ці дії обов'язково мають здійснюватися під наглядом педагогів, особливо у разі використання в осередку справжніх кухонних предметів і приладів, а не іграшкових.

Осередок відпочинку – це простір, де здобувачі освіти можуть відпочити між змінами різних видів діяльності чи у разі втоми, заспокоїтися, психологічно розвантажитись.

Цей осередок має бути відокремлений від інших осередків перегородками, меблями або виділений візуально. Тут доцільно облаштувати куточок усамітнення, де учні відчуватимуть себе у повній безпеці, матимуть змогу знизити занепокоєння, збудження, скутість, відновити сили та інше. Куточок усамітнення можна організувати як затишний будиночок у вигляді шатра, ширми або намету, де розміщено м'які подушки, іграшки, крісло-мішок, стаканчики/мішечки для крику, іграшки-антистрес (Simple Dimple,

Pop it, Snapperz, Squishy, слайми, спінери). Також доречним тут буде розмістити «Яйце Кіслінг» – це засіб для розвитку і сенсорної інтеграції, що за своєю формою нагадує кулеподібний мішок кокон, обладнаний двома міцними ручками, за які його можна підвішувати. Поряд із куточком усамітнення доцільно організувати читацький куточок, де поставити спеціальні стелажі з цікавою літературою, настільними іграми, пазлами, іграми для розвитку логіки та мислення, мольберти, магнітні дошки, набори для творчості, моделювання та гравіювання. Відкриті полиці з книжками й дидактичними матеріалами мають бути розташовані у максимальній доступності для всіх учасників освітнього процесу (Новик, 2022; Грищенко&Єфремова& Грищенко, 2022).

В ресурсній кімнаті зі здобувачами освіти працюють асистент педагога/асистент дитини або/чи інші фахівці, які проводять (надають) додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття (послуги), зокрема це можуть бути: психолог, логопед, дефектолог, корекційний педагог тощо. Для ефективної роботи у цьому осередку доцільно розмістити робочий стіл, персональний комп'ютер/ноутбук. Багатофункціональний пристрій для друку, сканування, копіювання, ламінатор, різак для паперу та інше обладнання, що застосовується з метою розроблення дидактичних матеріалів, може бути розміщене як в основному кабінеті/класі, який закріплений за педагогом (за наявності), так і в робочому осередку ресурсної кімнати за умови достатнього простору для робочого осередка педагога.

Під час вибору місця для ресурсної кімнати необхідно забезпечити безперешкодний та безпечний доступ до неї, у тому числі особам з порушеннями опорно-рухового апарату (зокрема й тих, що користуються кріслом колісним), з порушеннями зору (зокрема й незрячих) та інше. Приміщення для ресурсної кімнати має розташовуватися в будівлі закладу загальної середньої освіти. Позитивним буде наявність умивальної раковини, а також швидкого доступу до туалетної кімнати (Новик, 2022: 8).

Разом з тим необхідно враховувати й потреби дітей, що перебувають в ресурсній кімнаті. Наприклад, наявність яскравих елементів в інтер'єрі допомагає в орієнтуванні здобувачам освіти з порушеннями зору, тоді як для інших здобувачів є потреба у перебуванні в максимально нейтральному середовищі.

Необхідно оглянути приміщення та меблі на предмет безпеки здобувачів освіти: чи можуть здобувачі самі відчинити вікна; чи

немає в меблів гострих кутів, що виступають; чи пригвинчені шафи до стін з метою попередження нещасних випадків.

У «Державному стандарті соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання» терміни вживаються у таких значеннях: «Отримувач соціальної послуги – дитина, яка відповідно до висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, наданого ІРЦ, потребує супроводу під час інклюзивного навчання; особа, яка надає соціальну послугу (далі – асистент дитини (учня), – соціальний робітник або фізична особа – підприємець, який безпосередньо здійснює заходи, що складають зміст соціальної послуги, та пройшов відповідне навчання, організоване обласними, Київським міським центрами соціальних служб; соціальна послуга – соціальна послуга супроводу під час інклюзивного навчання, яка передбачає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повної та ефективної участі отримувача соціальної послуги в освітньому процесі шляхом надання підтримки та допомоги в пересуванні, самообслуговуванні, комунікації, харчуванні, орієнтації у просторі, а також на забезпечення безпеки в приміщенні, на території закладу дошкільної освіти, закладу освіти, який забезпечує здобуття повної загальної середньої освіти, на іншій території під час екскурсій, навчальних поїздок, інших заходів, передбачених освітнім процесом» (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Для отримання соціальної послуги за рахунок бюджетних коштів один із батьків / інший законний представник отримувача соціальної послуги звертається до виконавчого органу сільської, селищної, міської ради (далі - виконавчий орган) з письмовою заявою, до якої додається копія висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, наданого ІРЦ, складеного за формою, визначеною у додатку 5 до Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545, в якому зазначається потреба дитини у супроводі під час інклюзивного навчання (Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585 і від 12 липня 2017, 2020).

Зазначена заява може подаватись в електронній формі, з використанням державних електронних інформаційних ресурсів, з накладенням електронного підпису заявника, що базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа.

Соціальна послуга надається асистентом дитини (учня) після оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, складання індивідуального плану та укладення договору про надання соціальної послуги.

Індивідуальні потреби отримувача соціальної послуги оцінюються фахівцем із соціальної роботи / соціальним працівником / соціальним менеджером надавача соціальної послуги із залученням отримувача соціальної послуги та одного з батьків / іншого законного представника отримувача соціальної послуги, педагогічних працівників, а також фахівців ІРЦ, залучених до команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги проводиться згідно з додатком 1 до цього Державного стандарту.

Оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги здійснюється протягом 5 робочих днів з дня отримання надавачем соціальної послуги рішення структурного підрозділу з питань соціального захисту населення уповноважених органів системи надання соціальних послуг про надання соціальної послуги.

З урахуванням результатів оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги складається індивідуальний план та укладається договір про надання соціальної послуги.

Через 30 днів з дати надання соціальної послуги може проводитися повторне оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги з метою коригування індивідуального плану.

Ініціатором повторного оцінювання індивідуальних потреб може бути надавач соціальної послуги, отримувач соціальної послуги, один із батьків / інший законний представник отримувача соціальної послуги, керівник закладу освіти або уповноважена ним особа (зокрема, асистент вчителя).

Надалі повторне оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги здійснюється фахівцем із соціальної роботи / соціальним працівником / соціальним менеджером надавача соціальної послуги у разі потреби один раз на півроку (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021). Договір про надання соціальної послуги укладається в письмовій формі між

надавачем соціальних послуг та одним із батьків / іншим законним представником отримувача соціальної послуги. Договір підписується одним із батьків / іншим законним представником отримувача соціальної послуги та надавачем соціальної послуги. Кожна зі сторін отримує один примірник договору. Істотними умовами договору є назва соціальної послуги, умови її надання та вартість, права, обов'язки та відповідальність сторін, строк дії договору та інші умови, які сторони визнають істотними. Невід'ємною частиною договору є індивідуальний план. Асистент дитини (учня) допускається до освітнього процесу для виконання його функцій відповідно до умов та вимог, що визначаються Міністерством освіти і науки України.

Для нашого дослідження важливо розглянути зміст соціальної послуги.

1. Основні дії та заходи, що становлять зміст соціальної послуги (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, Додаток 3, 2021), передбачають: «допомогу в самообслуговуванні; підтримку у спілкуванні та комунікації з дітьми, педагогами та іншими особами; організацію харчування та допомогу у прийнятті їжі; організацію пересування та допомогу під час пересування; спостереження за станом здоров'я, допомогу в проведенні необхідних процедур; допомогу під час занять у гуртках, секціях, клубах, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднаннях на базі закладів освіти; допомогу під час ігрової діяльності для дітей дошкільного віку, інших видів діяльності під час освітнього процесу; допомогу під час здійснення рухової активності; організацію денного відпочинку (сну) у закладах дошкільної освіти. 2. Зміст соціальної послуги та її обсяг для кожного отримувача соціальної послуги визначаються індивідуально залежно від результатів оцінювання індивідуальних потреб та зазначаються в індивідуальному плані» (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Щодо використання ресурсів під час організації надання соціальної послуги, то законодавець стверджує, що: 1. «Надавач соціальної послуги забезпечує необхідну кількість асистентів дитини (учня) відповідно до потреб отримувачів соціальної послуги. 2. Безпосереднє надання соціальної послуги забезпечує асистент дитини (учня). 3. Асистент дитини (учня) повинен володіти знаннями та навичками, відповідати кваліфікаційним

вимогам, визначеним у «Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників». Випуск 80 «Соціальні послуги», затвердженому наказом Міністерства соціальної політики України від 29 березня 2017 р. № 518, і в обов'язковому порядку пройти навчання з питань надання соціальної послуги, організоване обласними, Київським міським центрами соціальних служб із залученням представників громадських об'єднань, міжнародних, благодійних та інших неурядових організацій, що мають досвід надання соціальної послуги» (Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, 2017).

4. «Надавач соціальної послуги вживає заходів для підвищення кваліфікації асистентів дитини (учня), проходження ними формального та неформального професійного навчання, проведення атестації. 5. Асистент дитини (учня) повинен проходити обов'язкові профілактичні медичні огляди відповідно до законодавства» (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Також маємо наголосити на важливості оцінки ефективності надання соціальної послуги. Ефективність надання соціальної послуги визначається під час проведення зовнішнього та внутрішнього оцінювання якості зазначеної соціальної послуги. Надавач соціальної послуги здійснює опитування отримувачів соціальної послуги або одного з батьків / іншого законного представника отримувача соціальної послуги, педагогічних працівників, фахівців Інклюзивно-ресурсного центру, залучених до команди психолого-педагогічного супроводу, які працюють з отримувачем соціальної послуги, з метою отримання відгуків стосовно організації, повноти та якості надання соціальної послуги.

Результати опитувань обговорюються під час проведення аналізу діяльності надавача соціальної послуги та безпосередньо асистента дитини (учня) і враховуються в подальшій роботі з метою підвищення ефективності та якості надання соціальної послуги (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Згідно Додатку 3 до Державного стандарту супроводу під час інклюзивного навчання визначимо основні заходи, що складають зміст соціальної послуги.

Основні заходи, що складають зміст соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання: 1. Допомога в самообслуговуванні (миття рук, вмивання). 2. Допомога в спілкуванні

та комунікації з дітьми, педагогами та іншими особами (підтримка в усному спілкуванні або допомога в розпізнаванні невербальних сигналів (дитина знає або може повідомити) міміка, тон голосу, жести і пози). 3. Організація харчування та допомога у прийнятті їжі (допомога у вживанні їжі за визначеним графіком або годування). 4. Організація пересування та допомога під час пересування (мобільність) (допомога в фізичному пересуванні сходами, ліфтом, підйомником та навчання у набутті навичок такого пересування). 5. Безпека та спостереження за станом здоров'я, допомога у проведенні необхідних процедур (нагляд і координація дій дитини: постійно, під час перерви, контроль за прийманням ліків відповідно до призначення лікаря). 6. Допомога у виконанні лікувально-фізичних вправ. 7. Допомога під час дозвілля (допомога під час занять у гуртках, секціях, клубах, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднаннях на базі закладів загальної середньої освіти, допомога під час здійснення рухової активності). 8. Організація денного відпочинку (сну) у закладах дошкільної освіти (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Згідно Додатку 4 до Державного стандарту супроводу під час інклюзивного навчання визначимо *показники якості* надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

1. *Кількісні показники*: кількість скарг та результати їх розгляду (у розрахунку на 100 отримувачів соціальної послуги); частка задоволених звернень про отримання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання (% загальної кількості звернень); частка працівників, які підвищили рівень кваліфікації (%); частота здійснення моніторингу якості надання соціальної послуги; відповідність встановлених показників якості надання соціальної послуги отриманим під час контролю.

2. *Якісні показники*:

1) *адресність та індивідуальний підхід*

Критерії оцінювання: наявність картки оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги; наявність індивідуального плану надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, що відповідає визначеним індивідуальним потребам отримувача соціальної послуги; забезпечення перегляду індивідуального плану надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання (за потреби);

2) результативність

Критерії оцінювання: рівень задоволеності соціальною послугою (за оцінками отримувачів соціальної послуги, батьків / інших законних представників отримувача соціальної послуги, працівників закладу освіти); проведення опитувань, збір відгуків, реагування на скарги отримувачів соціальної послуги, їхніх батьків / інших законних представників та проведення роботи щодо надання роз'яснень отримувачам соціальної послуги, їхнім батькам / іншим законним представникам; розроблення та застосування системи заохочення надавачів соціальної послуги, роботу яких позитивно оцінюють отримувачі соціальної послуги; проведення внутрішнього та зовнішнього моніторингу якості надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання;

3) своєчасність

Критерії оцінювання: прийняття рішення щодо надання соціальної послуги, оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, підготовка індивідуального плану надання соціальної у встановлений строк; підписаний у встановленому порядку договір про надання соціальної послуги; строки та терміни надання соціальної послуги відповідають зазначеним у договорі;

4) доступність та відкритість

Критерії оцінювання: наявність приміщень, що відповідають санітарним та протипожежним вимогам; наявність спеціально обладнаних місць для паркування транспортних засобів, спеціальних ліфтів, пандусів, інших пристосувань для безперешкодного доступу отримувачів соціальної послуги до її надавача; наявність оформлених стендів з інформацією для отримувачів соціальної послуги про порядок надання, умови та зміст соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання; наявність копій довідника, буклетів та інших роздаткових матеріалів, газетних статей, записів радіо- та телепрограм щодо надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання;

5) повага до гідності отримувача соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання

Критерії оцінювання: відгуки отримувачів соціальної послуги щодо ставлення до них надавачів соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання; повага до гідності отримувачів

соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання та недопущення негуманних і дискримінаційних дій щодо них; наявність оформлених стендів із зазначенням інформації про правозахисні організації та порядок подання і розгляду скарг; наявність у договорі про надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання положень щодо дотримання принципу конфіденційності; дотримання принципу конфіденційності; б) професійність.

Критерії оцінювання: штатний розпис сформовано відповідно до законодавства та з урахуванням спеціалізації; наявні затверджені посадові інструкції; асистент дитини перед початком надання соціальної послуги пройшов навчання на базі регіонального центру соціальних служб; наявність особистих медичних книжок надавачів соціальної послуги з відмітками про проходження обов'язкових медичних оглядів; наявність графіка проведення робочих нарад з питань законодавства у сфері надання соціальних послуг (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, 2021).

Висновки. 1. Особливістю організації інклюзивної групи в закладі дошкільної освіти є забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами. 2. Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. 3. Успішність розвитку інклюзивного навчання в Україні залежить від створеного інклюзивного освітнього середовища. 4. Заклади освіти потребують створення ресурсних кімнат – це спеціально облаштована кімната (частина кімнати), що має відповідний розподіл функціональних зон, призначених для всебічного розвитку здобувачів освіти. 5. В Україні впроваджено Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо детальне вивчення інклюзивного навчання в закладах вищої освіти України.

Список використаних джерел

1. Грищенко С., Єфремова О., Грищенко О. Створення ресурсних кімнат в закладах освіти: організаційні та правові засади: збірник матеріалів *Міжнародної наукової конференції «XIII Сіверянські соціально-психологічні читання»*. 25 листопада 2022 року. Чернігів: НУЧК, 2023. 234 с.
2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80. «Соціальні послуги»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29.03.2017. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text>.
3. Новик І. М. Створення ресурсних кімнат у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. Київ: УІРО, 2022. 29 с.
4. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585 і від 12 липня 2017 р. № 545: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року. № 983. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-kvitnya-2003-r-585-i-vid-12-lipnya-2017-r-545-i211020-983> (дата звернення 12.11.2022).
5. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 1, ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.
6. Про дошкільну освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 49, ст. 259, ст. 27.
7. Про затвердження державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.12.2021 року № 718.
8. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>.
9. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2022).
10. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: Наказ МОН України від 08.06.2018 № 609.
11. Про освіту: Закон України. 2017. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 04.11.2022).

12. Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах: Лист МОН України від 12.10.2015 року № 1/9-487.

13. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році: Лист МОН України від 06.09.2022 № 1/10258-22.

14. Щодо посадових обов'язків асистента вчителя: Лист МОН молоді та спорту України від 25.09.2012 року №1/9-675.

References

1. Hryshchenko, S., Yefremova, O., Hryshchenko, O. (2022). Stvorennia resursnykh kimnat v zakladakh osvity: orhanizatsiini ta pravovi zasady: [Creation of resource rooms in educational institutions: organizational and legal principles]: zbirnyk materialiv [collection of materials] *Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «XIII Siverianski sotsialno-psykhologichni chytannia»*. 25 lystopada 2022 roku. Chernihiv: NUChK [in Ukrainian].

2. Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv. [Handbook of qualification characteristics of employees' professions]. Vypusk 80. «Sotsialni posluhy»: Nakaz Ministerstva Sotsialnoi Polityky Ukrainy [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine] vid 29.03.2017. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0518739-17#Text> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].

3. Novyk, I. M. (2022). Stvorennia resursnykh kimnat u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: [Creation of resource rooms in institutions of general secondary education]: metodychni rekomendatsii. [Guidelines]. Kyiv: UIRO [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 kvitnia 2003 roku № 585 i vid 12 lypnia 2017 roku № 545 (2020): [On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 23, 2003 No. 585 and dated July 12, 2017 No. 545]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2020 roku. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. № 983. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-kvitnya-2003-r-585-i-vid-12-lipnya-2017-r-545-i211020-983> (data zvernennia 12.11.2022) (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

5. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu invalidam z dytynstva ta ditiam-invalidam (2001): [About state social assistance to disabled children from childhood and disabled children]: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 1, st. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

6. Pro doshkilnu osvitu (2001): [About preschool education]: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) –*

Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2001, № 49, st. 259, st. 27 [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy suprovodu pid chas inkliuzyvnoho navchannia (2021): [On the approval of the state standard of social support services during inclusive education]: Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine] vid 23.12.2021 roku № 718 [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh doshkilnoi osvity (2019): [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in preschool education institutions]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 10 kvitnia 2019 r. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity (2021): [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in institutions of general secondary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 15.09.2021 r. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity (2018): [On the approval of the Model Regulation on the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs in an institution of general secondary and preschool education]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 08.06.2018 № 609 [in Ukrainian].

11. Pro osvitu (2017): [About education] Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. 2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2017, № 38–39, st. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 04.11.2022) [in Ukrainian].

12. Shchodo orhanizatsii diialnosti inkliuzyvnykh hrup u doshkilnykh navchalnykh zakladakh (2015): [Regarding the organization of activities of inclusive groups in preschool educational institutions]: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 12.10.2015 roku № 1/9-487 [in Ukrainian].

13. Shchodo orhanizatsii navchannia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi (2022): [Regarding the organization of education of persons with special educational needs in institutions of general secondary education in the 2022/2023 academic year]: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Letter

from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 06.09.2022 № 1/10258-22 [in Ukrainian].

14. Shchodo posadovykh oboviazkiv asystenta vchytelia (2012): [Regarding the job duties of a teacher's assistant]: Lyst Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy [Letter from the Ministry of Education, Science, Youth and Sports of Ukraine] vid 25.09.2012 roku №1/9-675 [in Ukrainian].

.....

Олександра ГРИЩЕНКО

ORCID 0000-0002-3725-8094

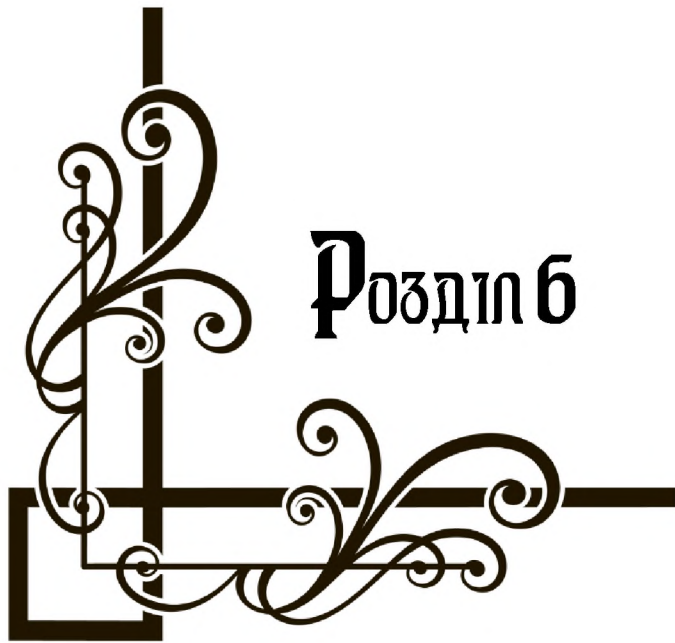
*Кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права,
філософії та політології,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: pravo3000@bigmir.net*

Alexandra HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-3725-8094

*PhD of Law, Senior Lecturer
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: pravo3000@bigmir.net*

.....

УДК 378:37.091

Іван БИКОВ

Ivan BYKOV

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**EFFICIENCY OF PEDAGOGICAL CONDITIONS
FOR PREPARING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS
FOR HEALTH CARE ACTIVITIES**

Постановка проблеми. Складовою сучасної вітчизняної системи освіти виступає сфера формування здорового способу життя особистості здобувача освіти. Пропаганда здорового способу життя, стимулювання дітей, що навчаються в початковій школі до здорового способу життя, виступають одним із пріоритетних напрямів початкової освіти. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбереження здобувачів освіти на тепер вважається необхідною складовою.

Методологія дослідження базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбереження здобувачів початкової освіти.

Наукова новизна. Виокремлено та проаналізовано педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Мета розділу полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній перевірці ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Висновки. 1. Пріоритетне місце серед завдань вищої професійної освіти посідає формування у майбутніх вчителів початкової школи готовності до здоров'язбережувальної діяльності. 2. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності має реалізуватися як цілеспрямований, систематичний та організований процес. 3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності – це сукупність форм, методів, засобів та змісту навчання, які впливають на якість освітнього процесу і становлять оптимальне освітнє середовище для засвоєння майбутніми учителями знань, умінь і навичок здоров'язбережувальної діяльності. 4. Ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності залежить від практико-орієнтованого здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти. 5. Прикладом сюжетного здоров'язбережувального впливу є вітчизняні народні казки, в яких змальовуються такі властивості, як сила, добро, працьовитість, розум, краса. 6. Майбутні вчителі початкових класів мають володіти необхідними способами здоров'язбережувальної діяльності: пізнавальними, практичними та культуротворчими.

Ключові слова: початкова школа, майбутні вчителі початкової школи, здоров'язбереження, здобувачі початкової освіти, формування здорового способу життя.

Formulation of the problem. A component of the modern national education system is the sphere of formation of a healthy lifestyle of the person seeking education. Promotion of a healthy lifestyle, stimulation of children studying in primary school to a healthy lifestyle are one of the priority areas of primary education. Professional training of future primary school teachers for the health care of students is currently considered a necessary component.

The research methodology is based on modern provisions of pedagogical science and reflects the interrelationship of methodological approaches to the study of the process of professional training of future primary school teachers to the health care of students of primary education.

Scientific novelty. Pedagogical conditions for training future primary school teachers for health-preserving activities have been identified and analyzed.

The purpose of the chapter is the theoretical justification and practical verification of the effectiveness of pedagogical conditions for training future primary school teachers for health care activities.

Conclusions. 1. A priority among the tasks of higher professional education is the formation of future primary school teachers' readiness for health-preserving activities. 2. Professional training of future primary school teachers for health-preserving activities should be implemented as a purposeful, systematic and organized process. 3. Pedagogical conditions for the preparation of future primary school teachers for health-preserving activities are a set of forms, methods, means and content of education that affect the quality of the educational process and constitute an optimal educational environment for future teachers to acquire knowledge, abilities and skills of health-preserving activities. 4. The effectiveness of the pedagogical conditions for training future primary school teachers for health-preserving activities depends on the practice-oriented health-preserving environment of the institution of higher education. 5. An example of the plot's health-preserving influence is domestic folk tales, which depict such properties as strength, goodness, hard work, intelligence, beauty. 6. Future primary school teachers should possess the necessary methods of health-preserving activities: cognitive, practical and cultural.

Key words: primary school, future primary school teachers, health care, students of primary education, formation of a healthy lifestyle.

Постановка проблеми. Важливою складовою сучасної вітчизняної системи освіти виступає сфера формування здорового способу життя особистості здобувача освіти. Стратегічним завданням освіти, згідно державної програми «Освіта» (Україна XXI століття) та «Національної доктрини освіти України у XXI столітті», є формування освіченої, творчої особистості, всебічний розвиток людини, становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я. Саме тому пропаганда здорового способу життя, стимулювання дітей, що навчаються в початковій школі до здорового способу життя, виступають одним із пріоритетних напрямів початкової освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбереження здобувачів освіти натеper вважається необхідною складовою.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні й практичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбереження здобувачів освіти розглянуто в наукових розвідках вітчизняних вчених. В роботах А. Струк висвітлено сутність професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів (Струк, 2018). А. Петровим проаналізовано процес організації здоров'язбережувального процесу у закладах освіти (Петров, 2014). Наукові розвідки Т. Нестеренко висвітлюють різні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, в

тому числі й здоров'язбереження (Нестеренко, 2018). М. Федоренко розглянуто особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи (Федоренко, 2012). Ключовий план підготовки педагогічних кадрів, на думку дослідника І. Зязюна, має орієнтуватися на збереження, розвиток та гармонійне поєднання класичної та інноваційної освіти (Зязюн, 2006). Н. Калита доводить, що професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи у закладах вищої педагогічної освіти має реалізуватися як цілеспрямований, систематичний та організований процес в контексті сучасних освітніх парадигм (Калита, 2015).

Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності окреслена концептуальними положеннями державних документів, зокрема Державним стандартом початкової освіти, Державним стандартом «Вчитель початкової освіти», Державним стандартом «Вчитель початкових класів закладів загальної середньої освіти», Державним стандартом «Вчитель закладів загальної середньої освіти» (Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України, 2018).

Методологія дослідження. *Методологія дослідження* базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбереження здобувачів початкової освіти.

Наукова новизна. Виокремлено та проаналізовано педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Мета розділу полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній перевірці ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натепер недостатньо вивчено практичні аспекти вдосконалення процесу викладання основних аспектів здоров'язбереження в умовах бакалаврату й магістратури освітнього процесу університетів в професійній підготовці майбутніх вчителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. В педагогічному середовищі професія вчителя початкової школи є унікальною. В початковій школі ефективність навчально-виховного процесу залежить від рівня фахової підготовки вчителя, його високого професіоналізму,

умінь продукувати індивідуальний стиль педагогічної діяльності, готовності творчо працювати, самовдосконалюватися, упроваджувати нові підходи до організації й здійснення навчального процесу в молодших класах (Струк, 2018: 175). Пріоритетне місце серед завдань вищої професійної школи посідає формування у майбутніх учителів готовності до професійної діяльності. При цьому професійна готовність майбутнього вчителя характеризується інтегративним станом особистості, яка поєднує оптимальну систему знань, умінь, навичок, потреб, мотивів і здібностей, тобто все те, що складає професійні якості фахівця та його ставлення до діяльності (Петров, 2014: 246).

Так, категорія «підготовка» пояснюється з теоретичної, приписової й описової позицій. «Підготовка» з теоретичної позиції представляє запас знань, отриманих під час навчання чому-небудь (Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів, 2001: 45).

Загалом сам термін «підготовка» походить від слова «підготувати», яке співвідноситься із терміном «підготовлювач», тобто «той, хто готує до чого-небудь». Отже, підготовка припускає процес підготування до чогось. Відповідно професійна підготовка означає володіння значним обсягом суспільно-політичних і наукових знань із дисципліни, яка викладається, та з суміжних наук, володіння високим рівнем загальної культури, знання педагогічної теорії, загальної, вікової і педагогічної психології, уміння розв'язувати педагогічну задачу і здійснювати самокритичний аналіз, навички виконання відповідних дій, які є компонентом конкретних видів навчально-виховної діяльності» (Нестеренко, 2018: 71).

Так, професійна підготовка згідно положень Закону України «Про вищу освіту» є здобуттям кваліфікації за відповідним напрямом підготовки чи спеціальністю (Про вищу освіту: Закон України, 2014).

Мета професійної підготовки полягає у визначенні набуття професійної освіти, яка виступає результатом засвоєння систематизованих знань, вмінь та навичок й необхідних особистісно-професійних якостей, тим самим в меті професійної підготовки виділяються змістовний, особистісний і технологічний (процесуальний) напрямки. Однак із розумінням важливості набуття фахових знань і практичних умінь М. Федоренко наголошує на тому, що «професійний розвиток особистості без особистісного розвитку не відбувається, а навпаки, особистісний розвиток не відбувається без професійного» (Федоренко, 2012: 314).

Професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи у закладах вищої педагогічної освіти має реалізуватися як цілеспрямований, систематичний та організований процес (Калита, 2015: 267).

Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності окреслена концептуальними положеннями державних документів, зокрема Державним стандартом початкової освіти, Державним стандартом «Вчитель початкової освіти», Державним стандартом «Вчитель початкових класів закладів загальної середньої освіти», Державним стандартом «Вчитель закладів загальної середньої освіти». Так, зміст початкової освіти визначається Державним стандартом початкової освіти, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Зазначимо, що існуюча система підготовки педагогів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності у закладах вищої освіти складається з двох ступенів: базова вища освіта (бакалавр) та повна вища освіта (магістр).

Заслуговує на увагу визначення педагогічних умов, яке представлено Є. Хриковим: «Обставини, які обумовлюють певний напрямок розвитку педагогічного процесу; сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічної діяльності» (Хриков, 2011: 12).

Охарактеризуємо педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Зміст першої умови полягає у спрямуванні освітнього процесу закладу вищої освіти на підготовку майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності (передбачає визначення цілі, завдань та принципів вищої педагогічної освіти у системному вирішенні зазначеної проблеми; усвідомлення викладачами закладу вищої освіти необхідності та пошуків напрямків вирішення проблеми збереження здоров'я здобувачів).

Педагогічна умова (*спрямування освітнього процесу закладу вищої освіти на підготовку майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності*) обумовлена тим, що вітчизняна вища педагогічна освіта покликана сприяти забезпеченню та вирішенню соціальних проблем, які є для суспільства актуальними та вимагають активного вирішення на теоретичному й практичному рівнях.

Проведений аналіз літературного доробку показав про різноманітність поглядів серед науковців на питання педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності.

Так, в одних літературних джерелах реалізація вказаної умови передбачає наступне, а саме (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020):

- залучення різноманітних навчальних дисциплін, передбачених навчальним планом спеціальності «Початкова освіта» щодо підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності;

- запровадження системного підходу в освітній процес підготовки фахівців з початкової освіти до вирішення вказаної проблеми на основі застосування комплексної програми підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності;

- збагачення знань майбутніх вчителів початкових класів з питань здоров'язбережувальної діяльності на основі застосування новітніх форм, методів та методик навчання;

- стимулювання та організація різноманітної діяльності бакалаврантів, необхідних для набуття практичного досвіду встановлення зі здобувачами початкової освіти освітньо-виховного діалогу, присвяченого питанням утвердження здорового способу життя.

Зміст другої умови полягає в розробці та запровадженні комплексної програми підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності (*передбачає підготовку вчителів до розвитку та збереження фізичної, психічної, духовної, соціальної складових здоров'я дітей*).

Дана педагогічна умова (розробка та запровадження комплексної програми підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності) має велике значення, що пояснюється тим, що підготовка учителів до вирішення на практиці складних питань здоров'язбережувальної діяльності не може носити спрощений характер. Адже мова йде про збереження та зміцнення здоров'я дітей у всіх його різновидах і виявах. Відповідно не є можливим та реальним підготувати майбутнього вчителя до здійснення цієї виховної роботи на основі однієї чи декількох навчальних дисциплін у закладі вищої освіти. Саме тому постає необхідність залучити до даного процесу навчальні

дисципліни різноманітного профілю, змістової направленості та характеру висвітлення питань людського здоров'я, його формування та укріплення (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Ключовий план підготовки педагогічних кадрів, на думку дослідника І. Зязюна, має орієнтуватися на збереження, розвиток та гармонійне поєднання класичної та інноваційної освіти (Зязюн, 2006: 105).

Компетентний фахівець, суб'єкт професійної діяльності зі сформованими професійно значущими якостями є кінцевим результатом фахової підготовки (Федоренко, 2012: 314).

У закладі вищої освіти передбачено вивчення окремих навчальних предметів, які частково забезпечують підготовку майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності. Їх особливість полягає у тому, що вони переважно направлені на підготовку майбутніх учителів початкових класів із питань фізичного здоров'я школярів. При цьому без належної уваги, системного осмислення та вивчення здобувачами вищої педагогічної освіти залишаються не менш важливі й актуальні аспекти дитячого здоров'я, які пов'язані з психічним, духовним та соціальним значенням здоров'я здобувачів початкової освіти.

Враховуючи необхідність запровадження системного підходу до підготовки майбутніх учителів початкових класів із питань здоров'язбережувальної діяльності постає потреба щодо обґрунтування комплексної програми навчання. Майбутні вчителі початкових класів мають бути підготовлені до проведення навчально-виховних заходів, які б давали можливість формувати, зберігати та вдосконалювати фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я учнів початкової школи (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Комплексна програма підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності покликана сприяти передачі здобувача вищої освіти знань про основні складові здоров'я. Саме тому її зміст має визначатися з урахуванням психічного, духовного та соціального здоров'я особистості, а не лише фізичного.

Обізнаність про фізичне здоров'я дозволяють детально пізнати сутність особистості як біологічної системи, органи в

системі життєзабезпечення, їх функції і здоровий стан; фізіологічну діяльність, біохімічні процеси і гігієну тіла; гігієнічні нормативи; рух і здоров'я; генетичне здоров'я; репродуктивне здоров'я; статеве виховання; профілактику інфекційних хвороб, культуру харчування; фізичну гармонію тіла (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'я-збережувального виховання учнів, 2020).

Л. Пелех визначає чотири ключові напрями організації процесу підготовки майбутнього вчителя в системі роботи освітнього закладу, а саме:

1) формування особистості майбутнього вчителя має відбуватися як у процесі аудиторної роботи, так і в поза аудиторній діяльності;

2) професійне самовиховання виступає обов'язковою складовою цілісної концепції вчителя;

3) шляхом активізації в різноманітних сферах діяльності формування всебічно розвиненої особистості;

4) впровадження в діяльність освітнього закладу масових форм навчально-виховної роботи (Пелех, 2000: 57).

Звернення майбутніх педагогів початкових класів до знань про психічне здоров'я дозволяє глибоко розуміти такі категорії, як індивід, особистість, індивідуальність, людська психіка; індивідуально-типологічні особливості особистості; емоції, почуття, воля, свідомість; сфера пізнання; свідомість, самооцінка, саморегуляція, самоактуалізація, самовиховання; основні психічні процеси, їх вплив на здоров'я; мотивація поведінки й ціннісні орієнтації; психологія спілкування; стрес, психотравма; девіантна поведінка; попередження шкідливих звичок; психологічна самодопомога; резерви психічних можливостей особистості; вплив ЗМІ та мистецтва на психічне здоров'я особистості.

У процесі здоров'язбережувальної освіти та виховання важливе значення мають знання про дитяче духовне здоров'я, а саме: про здоров'я в системі загальнолюдських цінностей; духовність особистості як основу здоров'я; ідеал здорової особистості; духовні цінності й засоби розвитку духовності; здоров'я в системі життєвих цінностей соціуму; традиції культури здоров'я українського народу; національні особливості формування здоров'я; календарні народні свята й здоров'я (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Стандарт, розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів, метою початкової освіти визначає всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей і наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Державний стандарт початкової освіти складається із таких освітніх галузей, як: мовно-літературної (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта); математичної; природничої; технологічної; інформативної; соціальної і здоров'язбережувальної; громадянської й історичної; мистецької; фізкультурної, які входять до варіативної складової (Бойко, 2021: 196).

Майбутні учителі початкових класів в ході забезпечення здоров'язбережувальної діяльності покликані також приділяти увагу питанням соціального здоров'я, створення у соціальному середовищі добробуту дитини. Цьому мають сприяти знання про особистість як елемент соціуму; наслідки антропоцентричного відношення до навколишнього середовища; етику родинних відносин; соціальні потреби та інтереси, мотивацію здорової поведінки; соціальне забезпечення життєво важливих потреб; соціальну адаптацію; ергономічні аспекти формування здоров'я; соціальну поведінку; популяційне здоров'я; здоров'я нації; право і здоров'я; права та обов'язки громадянина у ставленні до власного здоров'я та здоров'я оточуючих; шкідливий вплив наркогенних речовин на здоров'я; запобігання соматичним та інфекційним захворюванням; здоровий спосіб життя; культуру здоров'я (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Потрібно навчити майбутніх вчителів опановувати уміннями та навичками комплексної діагностики здоров'я здобувачів початкової освіти, корекції виявлених порушень їх фізичного, психічного і соціального здоров'я (Височан, 2014: 43).

Отже, діапазон питань, пов'язаних зі здоров'ям здобувачів початкової освіти, є широким, і тому формування та запровадження комплексної програми підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності дозволить викладачам закладів вищої освіти надати цьому процесу системного характеру, який би охоплював питання, що стосуються складових дитячого здоров'я; посилити роль навчальних

дисциплін, які раніше висвітлювали питання зазначеного змісту в недостатній мірі; залучити до підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» навчальні дисципліни та спецкурси за вибором, які б давали можливість більш глибоко вивчати окремі питання здоров'язбережувальної діяльності.

Важливою є педагогічна умова щодо інформаційно-педагогічного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності, яка розглядається в якості справжніх можливостей впливу на мотиваційну направленість майбутніх вчителів початкової школи з метою їх поінформованості щодо здоров'язбережувальної діяльності. Суспільний досвід пізнання проблем людського здоров'я, будучи закріпленням у певній галузі існування, набуває статус інформації, яку можна застосувати для передачі іншим для формування нового й більш повного знання, а також впливу на почуття та погляди особистості щодо її відношення до проблем власного здоров'я. У собі інформація несе вагомий потенціал впливу на людську свідомість, і її ефективно застосування в змозі принести велику користь у справі підготовки майбутніх учителів до здійснення здоров'язбережувальної діяльності (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Майбутній вчитель повинен також володіти системою методичних знань, умінь і навичок: знати психолого-педагогічні концепції навчання і використовувати їх як основу у своїй практичній діяльності, знати й розв'язувати проблеми наступності, досконально знати вимоги, які висуваються до обов'язкового мінімуму змісту шкільної освіти; досконально володіти методикою викладання предметів, творчо використовувати методичні інновації й ідеї, вміння самостійно обрати або скласти програму навчання, уміти методично грамотно викласти навчальний матеріал, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини (Нестеренко, 2018: 72).

Відзначимо, що діяльність вищого навчального закладу направлена на те, аби інформаційні перспективи, які містять у собі великий освітньо-виховний склад, були раціонально й ефективно застосовані з метою досягнення необхідних результатів. Застосування в якості різновиду інформаційного забезпечення медико-соціальної інформації полягає у тому, що найчастіше проблеми людського здоров'я в суспільному житті сприймаються і

осмислюються за їх зовнішніми та функціональними ознаками. Так, викладач за допомогою медико-соціальної інформації може сформулювати певне уявлення про стан справ у сфері охорони дитячого здоров'я, скориставшись офіційною інформацією Міністерства охорони здоров'я, а майбутні вчителі початкових класів можуть ознайомитися зі станом дитячого здоров'я в Україні та надання їм першої медичної допомоги. Застосування у закладі вищої педагогічної освіти медико-соціальної інформації носить певні особливості, які важливо враховувати під час підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності. Вона повинна (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020):

- носити достовірний характер та спиратися на результати офіційної статистики, перевірені факти та дані;

- бути затребуваною і переконливою, подаватися здобувачам вищої освіти у формі значимих і змістовних прикладів, фактів, порівнянь, подій, особистого чи суспільного досвіду, вагомих здобутків, гострих проблем та ситуацій;

- спонукати до чітких висновків, оцінок, узагальнень, що стосуються стану здоров'я;

- мати очевидний зв'язок із сучасними проблемами, в першу чергу висвітлювати проблеми здоров'я дітей молодшого шкільного віку, які викликають особливий інтерес чи занепокоєння.

У довідковому виданні категорія «умова» визначається як необхідна обставина, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2001: 1295), а поняття «педагогічний» визначено як такий, що «відповідає правилам, установленим поняттям, вимогам педагогіки» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2001: 713).

Від викладачів підготовка майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності вимагає ретельного і відповідального відношення до підбору медико-соціальної літератури та її структурно-логічного аналізу перед використанням, фахово додавати у загальний контекст обговорення питань про здоров'я дітей, звертатися до різних засобів передачі медико-соціальної інформації, включати матеріали періодичної преси, телебачення, радіо, інформаційні мережі «Інтернет» (Педагогічні умови

підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'я-збережувального виховання учнів, 2020).

Застосування наукової інформації базується на тому, що учитель, як і лікар, у висвітленні питань здоров'я, прийнятті певних рішень, що пов'язані зі збереженням, зміцненням та лікуванням дитячого організму не має права на помилку. Викладацька некомпетентність у питаннях здоров'язбереження здобувачів початкової освіти може призвести до ускладнень, які вимагатимуть від учасників освітнього процесу додаткових сил, часу. Саме тому під час підготовки майбутніх педагогів початкових класів до вирішення на практиці питань збереження здоров'я здобувачів початкової освіти перед ними постає відповідальне завдання щодо забезпечення науково обґрунтованими знаннями.

Наукова інформація виступає продуктом науково-теоретичної та дослідно-експериментальної діяльності науковців у галузі анатомії, фізіології, медицини, генетики, дефектології, валеології, психології, гуманітарних та суспільних наук, фізичної культури. Виходячи з цього наукова інформація, яка застосовується у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх вчителів спеціальності «Початкова освіта» має (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'я-збережувального виховання учнів, 2020):

- посісти у системі підготовки майбутніх учителів до здоров'я-збережувальної діяльності провідне місце, залучаючи при цьому можливості дисциплін природничо-наукового, соціально-гуманітарного циклів та циклу професійно-практичної підготовки;

- сприяти розгортанню дослідницької діяльності в студентській аудиторії, активного обговорення та пізнання важливих закономірностей росту, розвитку та збереження дитячого здоров'я; вивчення шкільних факторів ризику;

- під час навчально-виховного процесу у початковій школі бути пріоритетною, готувати майбутніх вчителів до активного застосування результатів досліджень сучасних науковців у галузі здоров'язбережувальної діяльності (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020);

- мати посилення на різноманітні джерела, що передбачає безпосередню участь викладачів та студентів у проведенні наукових спостережень, дослідницьких бесід, експериментальної роботи в школі.

Педагогічні умови, на думку Т. Андрющенко, «це сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які забезпечують ефективність і результативність процесу формування здоров'язбережувальної компетентності. До зовнішньої складової педагогічних умов відносяться комплекс форм, методів, прийомів, засобів, а також зміст навчання; внутрішньою складовою визначається рівень мотивації, сформованість інтересу, потреб, ціннісних орієнтацій, ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих» (Андрющенко, 2007: 14).

У майбутніх учителів початкових класів активне застосування наукової інформації, яка віддзеркалює сучасні доробки проблеми здоров'язбережувальної освіти, дозволить викликати інтерес до цієї проблеми, постійно відстежувати новітні підходи та доробки науковців щодо забезпечення здоров'я дітей та створення відповідних умов для їх фізичного, психічного, духовного та соціального розвитку.

На переконання М. Балух, педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності – «це сукупність форм, методів, засобів та змісту навчання, які впливають на якість освітнього процесу і становлять оптимальне освітнє середовище для засвоєння майбутніми учителями знань, умінь і навичок здоров'язбережувальної діяльності на основі мотиваційно-ціннісного ставлення до здоров'я та в кінцевому результаті підвищують рівень сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутнього учителя початкових класів у системі вищої освіти» (Балух, 2020: 52).

Від вчителя початкових класів застосування художньої інформації під час здоров'язбережувальної діяльності вимагає спиратися не тільки на знання, переконання та погляди а й на почуття, які дозволяють емоційно реагувати на ситуації, пов'язані зі учнівським здоров'ям, сприймати їх настрій, духовний та психологічний стан. Доцільно застосовувати художню інформацію з метою залучення майбутніх учителів початкових класів до процесу освоєння емоційно-чуттєвого досвіду, що передається засобами кіномистецтва, літератури, музики, живопису, фотомистецтва. Доречно вживати у навчально-виховному процесі художні твори, яскраві за своїм емоційним змістом художньо-естетичні рішення, зразки фольклорного мистецтва, які пропагують здоров'я та висвітлюють можливості його зміцнення (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Під час підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності в якості прикладу та з метою розкриття методики роботи зі здобувачами початкової освіти корисно звертатися до усної народної творчості, художньої літератури, історичних фактів, у яких описується здоровий спосіб життя представників народу. Яскравим прикладом сюжетного здоров'язбережувального впливу є вітчизняні народні казки, в яких змальовуються такі властивості, як сила, добро, працьовитість, розум, краса. Людині позитивні вчинки приносять користь у казках, а дитина в житті розвиває власні можливості, аби мати перевагу над злом, лінню, поводитися як ті герої, про яких вона уважно слухала або читала з інтересом. Так, діти у казках «Про легіня, який повернув сонце, місяць і зорі людям», «про Івана-Богатиря» відчують фізичну силу героя у її проявах; у своїй красі у казці «Сонце, мороз і вітер» постає казкова екологічна етика (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

За визначенням Н. Башавець «педагогічні умови – це обставини, що впливають на формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації й урахування яких необхідне для підвищення ефективності цього процесу)» (Башавець, 2012: 255).

Саме тому застосування художньої інформації в освітньому процесі закладу вищої педагогічної освіти відрізняється певними особливостями. Вони пов'язані з тим, що студенти мають бути підготовленими до сприймання, оцінки та інтерпретації художніх творів.

Оптимальне залучення художньої інформації у процесі підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності передбачає дотримання наступних вимог (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020):

– застосовуватися як активний засіб впливу на свідомість, знання і почуття здобувачів вищої освіти і не виконувати лише функції супроводу чи доповнення інших видів та форм передачі необхідного досвіду;

– формувати особливу атмосферу сприймання, що дозволяє ефективно застосовувати наявний емоційно-чуттєвий склад мистецтва;

– мати модифікації, які передають по-особливому емоційно-чуттєвий людський стан.

Саме тому на спеціальності початкової освіти важливо в освітньому процесі широко залучати можливості різноманітних видів мистецтва та художньої народної творчості;

- не надавати готових рецептів та рекомендацій, проте направляти почуття та думки майбутніх вчителів до найбільш оптимальних та гуманістичних напрямів розв'язання проблеми збереження здоров'я.

Художню інформацію необхідно активно використовувати в якості засобу стимулювання позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до процесу здоров'язбережувальної діяльності. Викладачі, застосовуючи яскраві зразки художньо-естетичної культури у навчально-виховному процесі, збагачують таким чином емоційно-чуттєвий словник здобувачів вищої освіти, закладають важливу основу для їх подальшої роботи з дітьми, сповненої яскравих почуттів, глибоких роздумів, системних уявлень щодо можливостей збереження та зміцнення здоров'я (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020).

Заслужують на увагу педагогічні умови, запропоновані В. Бобрицькою, зокрема дослідниця пропонує наступні:

- мотиваційне забезпечення діяльності здобувачів вищої освіти, що базується на пізнавальній активності, діалогічності, креативності, практичній значущості навчального процесу для кожного суб'єкта діяльності та вільному виборі його позиції;

- використання у процесі реалізації навчально-виховних цілей вищої педагогічної школи предметного поля природничих дисциплін, зміст яких становить методологічне, теоретичне й прикладне підґрунтя дотримання здорового способу життя здобувачів вищої освіти, формування їх професійної компетенції; орієнтація процесу вивчення природничих дисциплін на суб'єктну позицію здобувача вищої педагогічної освіти як носія індивідуального досвіду і способу життя;

- реалізація у процесі вивчення природничих дисциплін принципів пріоритетності гуманістичних цінностей, демократизму, індивідуалізації, самопізнання та саморозвитку;

- цілісність, безперервність процесу формування системи знань, умінь і навичок організації здорової життєдіяльності здобувачів вищої освіти;

- залучення здобувачів вищої освіти у процесі вивчення природничих дисциплін до діяльності, яка моделює їх майбутню професійну працю (Бобрицька, 2006: 263).

Педагогічна умова, зміст якої полягає в організаційно-методичній підготовці майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувальної діяльності, зумовлена тим, що вчитель початкових класів виступає носієм ідеї збереження та зміцнення дитячого здоров'я, формування на здоровий спосіб життя позитивного ставлення. Невід'ємним аспектом цього процесу виступає втілення на практиці цієї ідеї, широке застосування наявних можливостей навчально-виховного процесу початкової школи для ефективного й послідовного вирішення питань здоров'язбереження школярів. Відтак постає потреба у послідовному й цілеспрямованому забезпеченні цих питань, направленні педагогічних зусиль викладачів закладу вищої освіти на оволодіння майбутніми учителями необхідними способами здоров'язбережувальної діяльності. До них відносяться пізнавальні, практичні та культуротворчі способи.

Так, пізнавальний спосіб здоров'язбережувальної діяльності полягає у застосуванні різних можливості, й передусім, освітньо-виховного потенціалу навчальних дисциплін «Основи здоров'я», «Природознавство», «Фізична культури» та інших дисциплін, передбачених навчальним планом початкової школи. При підготовці майбутніх учителів початкових класів до необхідних пізнавальних способів здоров'язбережувальної діяльності відносяться (Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів, 2020):

- здійснення здоров'язбережувального виховання здобувачів початкової школи на заняттях з основ здоров'я, фізичної культури;

- вплив засобами таких навчальних дисциплін як природознавство, музичне виховання, образотворче мистецтво та ін. на здоров'язбережувальне почуття здобувачів освіти початкових класів;

- вирішення під час проведення позакласних форм роботи питань здоров'язбережувальної освіти та виховання здобувачів початкових класів;

- надання у процесі індивідуальної роботи зі здобувачами початкової освіти класу консультативної допомоги з питань здоров'я;

- проведення просвітницької діяльності з питань збереження здоров'я в класному колективі шляхом залучення дітей до читання валеоспрямованої літератури, перегляду відеофільмів, використання наочних засобів.

У свою чергу М. Балух виокремлює такі педагогічні умови, які забезпечують ефективний вплив на формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкових класів у системі вищої освіти (Балух, 2020: 52):

- формування ціннісного ставлення в майбутніх учителів до власного здоров'я та здоров'я інших на основі їх самовираження у процесі дотримання здорового способу життя. Зазначена умова відображає специфіку педагогічного процесу, яка підвищує ефективність виховного процесу, що дає змогу максимально врахувати індивідуальні здібності, потреби, інтереси майбутніх учителів та забезпечує поєднання знань та досвіду в галузі здоров'язбереження;

- активізація пізнавальної діяльності майбутніх учителів за допомогою наповнення дисциплін фахової підготовки здоров'язбережувальним змістом;

- набуття досвіду ведення здорового способу життя для формування вмінь і навичок зміцнення та збереження здоров'я у процесі використання ефективних форм і методів забезпечення здоров'язбережувальної діяльності в середовищі.

Т. Осадченко узагальнила педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до створення здоров'язбережувального середовища початкової школи:

- формування позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до створення здоров'язбережувального середовища початкової школи на основі вибору продуктивних копінг-стратегій;

- оптимальне використання інтерактивних форм навчання, які сприяють усвідомленню здобувачами вищої освіти значущості формування здоров'язбережувального середовища початкової школи в їхній майбутній професійній діяльності;

- забезпечення взаємозв'язку дисциплін гуманітарного, природничо-наукового, професійного та практичного циклів фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи;

- інформаційно-педагогічне забезпечення досліджуваного процесу засобами соціальної, наукової та спортивної діяльності;

- систематизація і поглиблення знань й умінь майбутніх учителів, що забезпечують створення здоров'язбережувального середовища початкової школи на основі інтегрування освітніх курсів й запровадження систем емпіричного навчання;

- створення спеціально організованого здоров'язбережувального середовища в рамках психолого-педагогічних і медико-біологічних дисциплін;

- забезпечення наступності видів педагогічної практики на основі зв'язку теорії і практики;

- забезпечення постійного діагностичного контролю за процесом підготовки майбутніх учителів до створення здоров'язбережувального середовища початкової школи;

- конструювання практико-орієнтованого здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти, що забезпечує оптимальне поєднання форм, методів та засобів освітньо-професійної та фізкультурно-оздоровчої діяльності здобувачів вищої педагогічної освіти;

- усвідомлення викладачами закладу вищої освіти необхідності та шляхів системного вирішення зазначеної проблеми (Осадченко, 2018: 44).

Отже, педагогічними умовами виступають поєднання методів, засобів та змісту навчання, які впливають на якість освітнього процесу і становлять оптимальне освітнє середовище для засвоєння майбутніми учителями знань. Вони полягають у направленні освітнього процесу до здоров'язбережувальної діяльності, у розробці та запровадженні комплексної програми підготовки, інформаційно-педагогічному забезпеченні підготовки, у організаційно-методичній підготовці.

Розглянемо порівняльний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з дослідження педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності (бакалаврат).

Охарактеризуємо результати дослідно-експериментальної роботи з дослідження педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності серед здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», «Одеської академії неперервної освіти», Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Педагогічна умова щодо розвитку мотивації майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності в умовах університетської освіти була перевірена наступною методикою. Під час опитування здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету за методикою визначення мотивації успіху і боязні невдачі виявило наступні показники (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Показники визначення мотивації успіху і боязні невдачі
у здобувачів вищої освіти бакалаврату**

Критерії	Загальні показники
Мотивація на невдачу	18 (60%)
Мотивація на успіх	12 (40%)

Отже, отриманий результат здобувачами вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету за зазначеною методикою знаходиться у діапазоні від 1 до 7 балів і засвідчує мотивацію на невдачу (боязнь невдачі). Мотивацію на невдачу (боязнь невдачі) мають 18 (60%) здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету, а мотивацію на успіх (сподівання на успіх) 12 (40%).

Маємо зазначити, що у здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету мотивація на невдачу представлена найвищим показником, мотивація на успіх має найнижчий показник.

Опитування серед здобувачів вищої освіти бакалаврату за методикою *визначення мотивації успіху і боязні невдачі* виявило наступні показники (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Показники визначення мотивації успіху і боязні невдачі
у здобувачів вищої освіти бакалаврату**

Критерії	Загальні показники
Мотивація на невдачу	10 (33,3%)
Мотивація на успіх	20 (66,7%)

Отже, мотивацію на невдачу (боязнь невдачі) мають 10 (33,3%) студентів здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету, а мотивацію на успіх (сподівання на успіх) 20 (66,7%) здобувачів вищої освіти бакалаврату.

Також констатуємо, що мотивація на успіх у здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» представлена найвищим показником, а мотивація на невдачу представлена найнижчим показником.

Отже, мотивація здобувачів вищої освіти магістратури зумовлена стійкими прагненнями до успіху в певній діяльності, вірою у власні здібності досягнути позитивного результату після отриманих знань у ЗВО, вмінням справлятися з труднощами, адекватно реагувати на невдачі. У здобувачів вищої освіти бакалаврату на даному етапі навчання наявні прагнення до покращення результатів, незадоволення досягнутим, наполегливість у досягненні своїх цілей, що являють собою одну із найголовніших властивостей особистості, та мають безпосередній вплив на подальше життя і сприяє розвитку особистісної саморегуляції в процесі подальшого навчання.

Опитувані з вираженою орієнтацією на успіх (ті, у кого переважає мотивація досягнення) вважають за краще оптимістичний погляд на життя, розглядають завдання як стимул до руху вперед, до розвитку, реагують на появу перешкод з оптимізмом і енергією. Вони спираються на свій творчий хист (реально їх оцінюючи і розвиваючи), докладають зусиль для досягнення мети, вважають, що багато в чому тільки від них самих залежить успіх. У чоловіків мотивація досягнення позитивно пов'язана з інтелектом, легкістю в спілкуванні, домінантністю, самовпевненістю. Для жінок з високою мотивацією досягнення характерні емоційна стійкість, сміливість і консерватизм.

Ті опитувані, у кого переважає боязнь невдач (мотивація уникнення), концентруються на можливих складнощах, намагаються мінімізувати втрати в ситуації досягнення своїх цілей. У них підвищена тривожність через постійні сумніви і невпевненість в своїх силах вирішити проблеми і досягти успіху. Хоча така стратегія змушує працювати більше, ніж зазвичай, поява непередбачених складнощів може значно вплинути на ефективність їх дій. Спрацьовує парадоксальний механізм – перешкоди розглядаються як підтвердження їх сумнівів, що не вони не досягнуть успіху.

Охарактеризуємо результати перевірки такої педагогічної умови, як активізація освітньої роботи майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності на основі рефлексивної оцінки власної діяльності, що визначалася завдяки використанню методики «Моя самооцінка».

Після опитування здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за методикою «Моя самооцінка» були отримані такі результати (табл. 3).

**Показники рівня самооцінки
здобувачів вищої освіти бакалаврату**

Рівні самооцінки	Загальна кількість балів
Високий	6 (20%)
Середній	15 (50%)
Низький	9 (30%)

За даними табл. 3 бачимо, що високу самооцінку мають 6 (20%) опитаних здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», середній показник розвитку самооцінки мають 15 (50%) студентів бакалаврату, низьку самооцінку мають 9 (30%) опитаних.

Отже, як бачимо, більшість здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», які брали участь у дослідженні, мають середню самооцінку (50%). Низький рівень самооцінки був виявлений у 30% опитуваних здобувачів вищої освіти бакалаврату. Натомість високу самооцінку виявлено у 20% здобувачів.

Серед опитаних здобувачів вищої освіти бакалаврату за методикою «Моя самооцінка» були отримані такі результати (табл. 4).

Таблиця 4

**Показники рівня самооцінки
здобувачів вищої освіти бакалаврату**

Рівні самооцінки	Загальна кількість балів
Високий	14 (46,7%)
Середній	9 (30%)
Низький	7 (23,3%)

За даними таблиці бачимо, що високу самооцінку мають 14 (46,7%) здобувачів вищої освіти бакалаврату, середній показник розвитку самооцінки мають 9 (30%) здобувачів вищої освіти бакалаврату, низьку самооцінку – 7 (23,3%) опитаних, які є здобувачами вищої освіти бакалаврату.

Отже, як бачимо, більшість здобувачів вищої освіти бакалаврату, які брали участь у дослідженні, мають високу самооцінку

(47%). Самооцінка в межах норми виявлена у 30% опитаних. Низька самооцінка у здобувачів вищої освіти бакалаврату, які брали участь в опитуванні, виражена найнижчим показником.

Наступна педагогічна умова, а саме *формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі здоров'язбережувальної діяльності* вивчалася за допомогою методики вивчення рівня професійної компетентності вчителя. Охарактеризуємо результати дослідження.

Після опитування здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету за методикою вивчення рівня професійної компетентності вчителя були отримані такі результати (табл. 5).

Таблиця 5

Показники рівня професійної компетентності здобувачів вищої освіти бакалаврату

Рівні професійної компетентності	Загальна кількість балів
Високий	3 (10%)
Допустимий	9 (30%)
Критичний	14 (46,7%)
Неприпустимий	4 (13,3%)

За даними табл. 5 бачимо, що високий рівень професійної компетентності мають 3 (10%) опитаних здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», допустимий показник розвитку професійної компетентності мають 9 (30%) здобувачів вищої освіти бакалаврату, критичний рівень розвитку професійної компетентності мають 14 (46,7%) опитаних, неприпустимий рівень розвитку професійної компетентності мають 4 (13,3%) опитаних.

Отже, як бачимо, більшість здобувачів вищої освіти бакалаврату «Одеської академії неперервної освіти Одеської обласної ради», які брали участь у дослідженні, мають критичний рівень професійної компетентності. Друге місце займає допустимий рівень професійної компетентності. Найменше виражений високий рівень професійної компетентності.

Серед опитаних здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за методикою вивчення рівня професійної компетентності вчителя були отримані такі результати (табл. 6)

Таблиця 6

Показники рівня професійної компетентності здобувачів вищої освіти бакалаврату

Рівні професійної компетентності	Загальна кількість балів
Високий	11 (36,7%)
Допустимий	9 (30%)
Критичний	7 (23,3%)
Неприпустимий	3 (10%)

За даними табл. 6 бачимо, що високий рівень професійної компетентності мають 11 (36,7%) опитаних здобувачів вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету, допустимий показник розвитку професійної компетентності мають 9 (30%) здобувачів вищої освіти бакалаврату, критичний рівень розвитку професійної компетентності мають 7 (23,3%) опитаних, неприпустимий рівень розвитку професійної компетентності мають 3 (10%) опитаних.

Отже, як бачимо, більшість здобувачів вищої освіти бакалаврату, які брали участь у дослідженні, мають високий рівень професійної компетентності. Другий показник розвитку професійної компетентності у здобувачів вищої освіти бакалаврату за значенням це допустимий рівень її розвитку. Найнижчі показники розвитку професійної компетентності мають критичний та неприпустимий рівень. Отже, бачимо, що на відміну від здобувачів вищої освіти бакалаврату Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», здобувачі бакалаврату «Одеської академії неперервної освіти Одеської обласної ради» мають кращі показники розвитку професійної компетентності, що пояснюється рівнем набутих знань та розвитком практичних навичок роботи зі здобувачами початкової освіти на постійній основі.

Таким чином, отримані результати дослідження роблять необхідним розробку практичних рекомендацій майбутнім вчителям початкової школи.

Висновки. 1. Пріоритетне місце серед завдань вищої професійної освіти посідає формування у майбутніх вчителів початкової школи готовності до здоров'язбережувальної діяльності. 2. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності має реалізуватися як цілеспрямований, систематичний та організований процес. 3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності – це сукупність форм, методів, засобів та змісту навчання, які впливають на якість освітнього процесу і становлять оптимальне освітнє середовище для засвоєння майбутніми учителями знань, умінь і навичок здоров'язбережувальної діяльності. 4. Ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до здоров'язбережувальної діяльності залежить від практико-орієнтованого здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти. 5. Прикладом сюжетного здоров'язбережувального впливу є вітчизняні народні казки, в яких змальовуються такі властивості, як сила, добро, працьовитість, розум, краса. 6. Майбутні вчителі початкових класів мають володіти необхідними способами здоров'язбережувальної діяльності: пізнавальними, практичними та культуротворчими.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо розроблення практичних рекомендацій із здоров'язбереження здобувачів початкової освіти майбутнім вчителям початкової школи.

Список використаних джерел

1. Андрющенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис. Переяслав-Хмельницький, 2007. 268 с.

2. Балух М. Педагогічні умови формування здоров'язбережувальних компетентностей майбутніх учителів початкових класів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2020. № 2. С. 49–54.

3. Башавець Н. А. Теоретико-методичні засади формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації студентів вищих економічних навчальних закладів: дис. Одеса, 2012. 556 с.

4. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук: дис. Київ, 2006. 480 с.

5. Бойко Г. О. Проблема наступності у державних стандартах дошкільної і початкової освіти: теоретичний вимір. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: збірник наукових праць: Матеріали XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 р.)*. Київ, 2021. С. 196–202.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. Бусел В. Київ: Перун, 2001. 1440 с.

7. Височан Л. Здоров'язберігаючий компонент діяльності вчителя початкових класів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10. С. 41–49.

8. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/.

9. Зязюн І. А. Процеси модернізації сучасної педагогічної освіти в Україні. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. 2006. Вип. VIII. С. 105–115.

10. Калита Н. Підготовка вчителя початкової школи в контексті сучасних освітніх парадигм. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 14. С. 265–269.

11. Нестеренко Т. С. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 167. С. 69–74.

12. Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів. Т. 3. П-Я / Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ: Аконіт, 2001. 862 с.

13. Осадченко Т. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до створення здоров'язбережувального середовища початкової школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 58. С. 40–47.

14. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здоров'язбережувального виховання учнів. URL: <https://www.repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8760/3/Pedahohichni%20umovy%20pidhotovky.pdf>.

15. Пелех Л. Р. Перспективи розвитку масових виховних заходів у вищих навчальних закладах нового типу. *Гуманізація навчально-виховного процесу: науково-методичний збірник*. 2000. Вип. X. С. 54–61.

16. Петров А. О. Організація здоров'язбережувального процесу у ВНЗ. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2014. Вип. 7. С. 245–251.

17. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

18. Про затвердження професійного стандарту за професіями: Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти, Вчитель закладу загальної середньої освіти, Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста): Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 23.12.2020 року.

19. Струк А. В. Сутність професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Науковий вісник Херсонського державного університету: 10 збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2018. Вип. LXXXIII. Том 1. С. 173–176.

20. Федоренко М. В. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 22. Ч. I. С. 310–316.

21. Хриков Є. М. Педагогічні умови як складова наукових знань. *Шлях освіти*. 2011. № 2. С. 11–15.

References

1. Andriushchenko, T. K. (2007). Formuvannya tsinnisnoho stavlennia do vlasnoho zdorovia v ditei starshoho doshkilnoho viku: [The formation of a valuable attitude to one's own health in children of older preschool age]: dys. [dissertation], Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].

2. Balukh, M. (2020). Pedagogichni umovy formuvannya zdoroviazberezhuvalnykh kompetentnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv. [Pedagogical conditions for the formation of health-preserving competencies of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk*. Serii: Pedagogika, № 2, pp. 49–54 [in Ukrainian].

3. Bashavets, N. A. (2012). Teoretyko-metodychni zasady formuvannya kultury zdoroviazberezhenia yak svitohliadnoi oriientsii studentiv vyshchykh ekonomichnykh navchalnykh zakladiv: [Theoretical and methodological foundations of the formation of a culture of health care as a worldview orientation of students of higher economic educational institutions]: dys. [dissertation], Odesa [in Ukrainian].

4. Bobrytska, V. I. (2006). Teoretychni i metodychni osnovy formuvannya zdorovoho sposobu zhyttia u maibutnykh uchyteliv u protsesi vyvchennia pryrodnychykh nauk: [Theoretical and methodological foundations of the formation of a healthy lifestyle in future teachers in the process of studying natural sciences] dys. [dissertation], Kyiv [in Ukrainian].

5. Boiko, H. O. (2021). Problema nastupnosti u derzhavnykh standartakh doshkilnoi i pochatkovoї osvity: teoretychnyi vymir. [The problem of continuity in state standards of preschool and primary education: theoretical dimension]. *Suchasni vyklyky i aktualni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy – Modern challenges and actual problems of science, education and production: interdisciplinary disputes: zbirnyk naukovykh prats*: [collection of scientific papers]: *Materialy XIII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Kyiv, 26 liutoho 2021 r.), Kyiv, pp. 196–202 [in Ukrainian].

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Avt.-uklad. Busel V., Kyiv: Perun, 2001 [in Ukrainian].

7. Vysochan, L. (2014). Zdoroviazberihaiuchyi komponent diialnosti vchytelia pochatkovykh klasiv. [The health-preserving component of the primary school teacher's activity]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training*, № 10, pp. 41–49 [in Ukrainian].

8. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity: (2018): [State standard of primary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] 21 liutoho 2018 r. № 87 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 688) URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/ (data zvernennia 10.11.2022) [in Ukrainian].

9. Ziaziun, I. A. (2006). Protsesy modernizatsii suchasnoi pedahohichnoi osvity v Ukraini. [Modernization processes of modern pedagogical education in Ukraine]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia – Professional education: pedagogy and psychology*, Vyp. VIII, pp. 105–115 [in Ukrainian].

10. Kalyta, N. (2015). Pidhotovka vchytelia pochatkovoï shkoly v konteksti suchasnykh osvitnikh paradyhm. [Primary school teacher training in the context of modern educational paradigms]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, № 14, pp. 265–269 [in Ukrainian].

11. Nesterenko, T. S. (2018). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly. [Professional training of the future primary school teacher]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka – Scientific notes of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko*. Serii: Pedahohichni nauky, Vyp. 167, pp. 69–74 [in Ukrainian].

12. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 42 000 sliv. (2001). [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: 42,000 words], T. 3. P-Ya / Uklad.: V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. 2-he vyd., vypr. Kyiv: Akonit [in Ukrainian].

13. Osadchenko, T. (2018). Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnoho vchytelia do stvorennia zdoroviazberezhualnoho seredovyscha pochatkovoï shkoly. [Pedagogical conditions for training a future teacher to create a health-preserving environment in an elementary school]. *Psykholohopedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the village school*, Vyp. 58, pp. 40–47 [in Ukrainian].

14. Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do zdoroviazberezhualnoho vykhovannia uchniv. (2020). [Pedagogical conditions for training future primary school teachers for health-preserving education of students]. URL: <https://www.repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8760/3/Pedahohichni%20umovy%20pidhotovky.pdf> (data zvernennia 10.11.2022) [in Ukrainian].

15. Pelekh, L. R. (2000). Perspektyvy rozvytku masovykh vykhovnykh zakhodiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh novoho typu. [Prospects for the development of mass educational activities in higher educational institutions of a new type]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process: naukovo-metodychnyi zbirnyk [scientific and methodical collection]*, Vyp. X, pp. 54–61 [in Ukrainian].

16. Petrov, A. O. (2014). Orhanizatsiia zdoroviazberezhualnoho protsesu u VNZ. [Organization of the health care process in Higher Educational Institutions] / *Fizychne vykhovannia, sport i zdorovia liudyny – Physical education, sports and human health*, Vyp. 7, pp. 245–251 [in Ukrainian].

17. Pro vyshchu osvitu: (2014) [About higher education]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia 10.11.2022) [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy: (2020): Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity, Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity, Vchytel z pochatkovoї osvity (z diplomom molodshoho spetsialista): [About the approval of the professional standard by professions: Teacher of primary classes of a general secondary education institution, Teacher of a general secondary education institution, Primary education teacher (with a junior specialist diploma)]: Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine], № 2736 vid 23.12.2020 roku [in Ukrainian].

19. Struk, A. V. (2018). Sutnist profesiinoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv. [The essence of professional training of future primary school teachers]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*: 10 zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky, Vyp. LXXXIII, Tom 1, pp. 173–176 [in Ukrainian].

20. Fedorenko, M. V. (2012). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly. [Peculiarities of professional training of future primary school teachers]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU*, № 22, Ch. I, pp. 310–316 [in Ukrainian].

21. Khrykov, Ye. M. (2011). Pedahohichni umovy yak skladova naukovykh znan. [Pedagogical conditions as a component of scientific knowledge]. *Shliakh osvity – The way of education*, № 2, pp. 11–15 [in Ukrainian].

Іван БИКОВ

ORCID 0000-0001-7790-337X

*Аспірант кафедри педагогіки,
психології та методики
фізичного виховання,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: maibuttya@gmail.com*

Ivan BYKOV

ORCID 0000-0001-7790-337X

*Postgraduate student
of the Department of Pedagogy,
psychology and methods
of physical education,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: maibuttya@gmail.com*

УДК 378:37.091

Микола НОСКО, Ірина БУЖИНА, Таміла БЕРЕЖНА

Mykola NOSKO, Irina BUZHINA, Tamila BEREZHNA

**ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

**HEALTHCARE TECHNOLOGIES IN INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION IN MODERN CONDITIONS**

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти констатує, що найважливішим завданням сучасних закладів освіти є формування мотивації до збереження та зміцнення здоров'я людини.

Натепер в більшості вітчизняних вишів завданнями сучасної вищої професійної освіти є реструктуризація освітнього процесу з використанням здоров'язбережувальних технологій. Ціннісне ставлення до здоров'я як свого, так і оточуючих значно покращить результативність освітнього процесу в закладах вищої освіти.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу використання здоров'язбережувальних технологій в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Доведено, що використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі вищої школи потребує подальшої розробки як в теорії, так і в практиці.

Метою пропонуваної розвідки є аналіз процесу використання здоров'язбережувальних технологій в закладах вищої освіти.

Висновки. 1. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища та формування ціннісного ставлення до здоров'я здобувачів освіти актуальна проблема. 2. Визначено, що існують специфічні складові формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти (ресурси освітнього закладу; сприяння в організації просвітніх тематичних заходів з метою здоров'язбереження; профілактика негативних звичок). 3. Дидактична мета практичного чи лекційного заняття валеологічних дисциплін повинна мати інформацію про здоровий спосіб життя. 4. Засвоєння викладачами закладів вищої освіти здоров'язбережувальних компетентностей – завдання адміністрації цих закладів. 5. Здоров'язбережувальні і педагогічні технології спрямовані на управління освітньою, пізнавальною і практичною діяльністю майбутніх фахівців.

Ключові слова: здоров'язбережувальні технології, заклади вищої освіти, здобувачі освіти, освітній процес, здоров'язбережувальна компетентність, здоровий спосіб життя.

Formulation of the problem. The national doctrine of education development states that the most important task of modern educational institutions is the formation of motivation to preserve and strengthen human health.

Currently, in most domestic universities, the tasks of modern higher professional education are the restructuring of the educational process with the use of health-saving technologies. Valuing one's own health and that of others will significantly improve the effectiveness of the educational process in institutions of higher education.

The research methodology is based on the general principles of philosophy, basic modern provisions of pedagogical science, psychology and reflects the relationship of methodological approaches to the study of the process of using health-saving technologies in higher education institutions of Ukraine.

Scientific novelty. It has been proven that the use of health-saving technologies in the educational process of a higher school needs further development both in theory and in practice.

The purpose of the proposed survey is to analyze the process of using health-saving technologies in institutions of higher education.

Conclusions. 1. The creation of a health-preserving educational environment and the formation of a valuable attitude to the health of students of education is an urgent problem. 2. It was determined that there are specific components of forming a healthy lifestyle for students of higher education (resources of an educational institution; promotion of educational thematic events in organizations for the purpose of health preservation; prevention of negative habits). 3. The didactic purpose of a practical or lecture class of valeological disciplines should have information about a healthy lifestyle. 4. Acquisition of health care competencies by teachers of higher education institutions is the task of the administration of these institutions. 5. Health-saving and pedagogical technologies are aimed at managing the educational, cognitive and practical activities of future specialists.

Key words: health-preserving technologies, institutions of higher education, students, educational process, health-preserving competence, healthy lifestyle.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти констатує, що найважливішим завданням сучасних закладів освіти є формування мотивації до збереження та зміцнення здоров'я людини.

Натепер в більшості вітчизняних вишів завданнями сучасної вищої професійної освіти є реструктуризація освітнього процесу з використанням здоров'язбережувальних технологій. Цей складний та довготривалий процес потребує подальшого вивчення наукових підходів до організації оздоровчо-рекреаційної рухової активності здобувачів вищої освіти, що врахує сучасні умови навчання у вишах, а також особливості залучення здобувачів до рухової активності в конкретних умовах з урахуванням традицій університетів та фахової спеціалізації викладачів.

Аналіз останніх досліджень. Проблема здоров'язбереження здобувачів освіти закладів вищої освіти отримала відображення в наукових працях вітчизняних вчених: С. Грищенко, Л. Демінської, М. Носка, Ю. Носко, Л. Русин, О. Тур, З. Удич, І. Шапаренко та інших науковців.

М. Дяченко-Богун, О. Єжова досліджували створення здоров'язбережувального освітнього середовища та формування ціннісного ставлення до здоров'я здобувачів освіти.

Важливі аспекти застосування фітнес-технологій на заняттях з фізичного виховання здобувачів вищої освіти схарактеризовано в роботах вітчизняного вченого В. Жамардія. Л. Вікторова, С. Замрозевич-Шадріна, Д. Єфімов в своїх наукових розвідках проаналізували та обґрунтували проблему здоров'язбереження здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання.

О. Остаповою, В. Гогоць досліджено процес упровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній середовище нефізкультурних спеціальностей.

Серед зарубіжних дослідників різних аспектів здоров'язбережувальних технологій маємо визначити: S. Bubb, P. Earley, Olivia L. Holden, Meghan E. Norris, Valerie A. Kuhlmeier, M. Siporin, C. Wiegand.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу використання здоров'язбережувальних технологій в закладах вищої освіти України.

Об'єкт дослідження: освітній процес в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Доведено, що використання здоров'язберезувальних технологій в освітньому процесі вищої школи потребує подальшої розробки як в теорії, так і в практиці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми – вважаємо недостатньо вивченими складові здоров'язберезувальної компетентності здобувачів вищої освіти.

Метою пропонованої розвідки є аналіз процесу використання здоров'язберезувальних технологій в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Здоров'язбереження як педагогічна технологія стосується фахівців освітньої галузі, які працюють у вищій школі. Сучасні вітчизняні наукові розвідки доводять, що регулярний процес здоров'язбереження майбутніх фахівців різних спеціальностей як бакалаврату, так й магістратури, допомагає уникнути психологічних травм і професійних викликів та дотримуватись правил, які існують у закладах вищої освіти України.

Для нашого дослідження важливо розглянути поняття, якими оперує вітчизняна педагогічна наука та які безпосередньо відносяться до здоров'язбереження та формування здорового способу життя: «компетентність», «компетенції». У Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2015 №1556-VII визначення поняття «компетентність» звучить як «динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» (Про вищу освіту, №1556-VII: Закон України, 2014).

Маємо погодитися з думкою вітчизняних науковців С. Замрозевич-Шадріної, Л. Вікторової, Д. Єфімова, які у своїх наукових працях доводять, що педагогічний напрям спрямований на запровадження методів та методик здоров'язбереження, здоров'язберезувальних технологій в процесі формування здоров'язберезувальної компетентності, прищеплення навичок здорового способу життя. «В умовах сучасного дистанційного навчання для ефективної здоров'язберезувальної діяльності ними розглянуто такі технології: здоров'язберезувальні; здоров'яформувальні; оздоровчі; рекреаційні оздоровчі; навчання здоров'я; виховання культури здоров'я» (Замрозевич-Шадріна&Вікторова&Єфімов, 2022: 105).

Також маємо констатувати, що у Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених та введених в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 01.06.2016 № 600, термін «компетентність» збігається із вищезазначеним (Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти, 2016: 4).

Вітчизняний науковець Ю. Рашкевич доводить, що компетентності, за визначенням, є «динамічним поєднанням знань, розуміння, навичок, умінь та здатностей». Ще потрібно пам'ятати про те, що компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах, їх оцінюють на різних етапах (Рашкевич, 2015).

Важливим, на нашу думку, є той факт, що актуальним процесом нині науковці вважають тезу: «освіта на основі набуття життєвих навичок (life skills-based education) – ефективна педагогічна технологія, спрямована на формування здорової та просоціальної особистості. Вона гармонійно поєднує функції виховання (формування ідентичності, цінностей та переконань) і розвиток соціально-психологічних компетентностей здобувачів освіти (їхніх знань, умінь і навичок) та сприяє формуванню своєрідного «поведінкового імунітету» до надмірно ризикованої поведінки». Зауважимо, що ціннісне ставлення до здоров'я як свого, так й оточуючих значно покращить результативність освітнього процесу в закладах освіти (Єжова, 2013: 12–13; Удич& Русин&Шапаренко&Грищенко, 2022: 174–177).

В наш час особливо важливо пам'ятати, що існує необхідність залучення здобувачів вищої освіти та викладачів до використання новітніх інтерактивних платформ та підвищення мотиваційного фактору в отриманні нових знань й щодо здоров'язбережувальних технологій та їхнього використання у вищій школі, й об'єктивного оцінювання їхніх знань, умінь і навичок, так, й ще більш активне впровадження академічної культури та академічної доброчесності (Грищенко&Бужина&Шапаренко: С. 15–22).

Вітчизняні науковці відзначають важливість дотримання академічної доброчесності та об'єктивного оцінювання знань, умінь та навичок сучасних здобувачів вищої освіти різних спеціальностей.

Навчання життєвих навичок повинно здійснюватися на прикладах ситуацій, близьких до реального життя здобувачів вищої освіти. «Але при цьому враховуються не лише актуальні потреби, а й ті, що незабаром можуть виникнути в зоні їхнього

найближчого розвитку» (Воронцова& Пономаренко та ін., 2016: 24; Удич&Русин&Шапаренко&Грищенко, 2022: 174–177).

Як наголошують вітчизняні вчені М. Носко, С. Грищенко, Ю. Носко, здоров'язбережувальна компетентність досліджена недостатньо в наукових розвідках України (Носко&Грищенко& Носко, 2013: 88).

Маємо зауважити, що натепер важливою є теза американських науковців ХХ століття, що компетентністю називається використання знань та навичок фахівцями освітньої галузі у процесі професійної діяльності в такий спосіб, що це зумовлює позитивні зміни у житті як здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей, так і здобувачів початкової освіти. М. Сіпорін доводить важливість змін, що відбуваються завдяки компетентності учасників освітнього процесу (Siporin, 1975) та К. Віганд (Wiegand, 1979: 76–95).

Стверджуючи, що «реалізація особистісно-зорієнтованого підходу в освітньому процесі ЗВО неможлива без застосування загально-дидактичних принципів навчання, орієнтації змісту та структури освітнього процесу, створення сприятливих умов для збереження, зміцнення та відновлення здоров'я здобувачів шляхом саморегуляції, самостимуляції та реалізації життєвої потреби в фізичному самовдосконаленні», вітчизняні науковці І. Бужина, С. Грищенко, В. Жамардій, І. Шапаренко вважають наявною потребу обов'язковості запровадження академічної доброчесності в освітньому процесі вишів для покращення академічної культури. Це напрям роботи й для покращення рухової активності здобувачів вищої освіти на заняттях з фізичного виховання (Жамардій, 2021: 121; Грищенко&Бужина&Шапаренко, 2022: 15–22).

Освітній процес у вищій школі, як постійно триваючий процес, в наш час перестав обмежуватись освітніми установами, а перейшов і в організації, які стали освітніми майданчиками. Професійна підготовка майбутніх вчителів для Нової української школи втілилась у процесі навчання та кар'єрного зростання, який містить і формальні, і неформальні елементи та, за визначенням Б. Бабба й П. Ерлі, є «...неперервним процесом, що включає формальний та неформальний освітній досвід, який дає змогу персоналу обмірковувати свою діяльність, розширювати спектр знань і навичок, удосконалювати надання послуг» (Bubb&Earley, 2007).

Наша наукова розвідка дозволяє стверджувати, що впровадження педагогічної технології «освіта на основі набуття життєвих навичок» в освітній простір закладу вищої освіти Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка у 2021–2022 н.р. здійснюється шляхом реалізації програми з розвитку соціальних навичок здобувачів вищої освіти магістратури різних спеціальностей (як приклад: спеціальність 231 «Соціальна робота». У компонент освітньої програми вільного вибору «Формування здорового способу життя» (90 годин). Метою курсу є формування у здобувачів вищої освіти знань, умінь і навичок з валеологічної культури як передумови збереження здоров'я підростаючого покоління. Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес формування здорового способу життя).

Виокремимо також загальні компетентності курсу «Формування здорового способу життя»: здатність діяти соціально відповідально та свідомо; уміння застосовувати знання та розуміння основних концепцій, теорій та фактів для прогнозування стратегії професійної діяльності; здатність працювати самостійно, автономно, займати активну життєву позицію та розвивати лідерські якості. Найважливішою фаховою компетентністю є володіння сучасними технологіями проектування і організації наукового дослідження у своїй професійній діяльності на основі комплексного підходу до вирішення проблем професійної діяльності в галузі здоров'язбереження (Удич&Русин& Шапаренко& Грищенко, 2022: 174–177).

Професійна підготовка майбутніх учителі Нової української школи повинна спиратися на пріоритетні складові академічної доброчесності в освітньому процесі закладів вищої освіти України. Викладачі ЗВО і здобувачі вищої освіти мають дотримуватися академічної доброчесності в освітньому процесі (Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка», 2019).

Законі України «Про освіту» визначає академічну доброчесність як аспект державної політики: «академічна доброчесність – сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (Про освіту: Закон України:

проект від 30.03.2016). Для освітян взагалі та майбутніх учителів початкової освіти зокрема, важливим є здійснення контролю за здобувачами освіти з питань її впровадження в освітніх закладах, а також у професійній компетентності, заснованій на загально-прийнятих етичних нормах, положеннях Конституції і законах України.

Дослідники виокремлюють важливий напрям у формуванні здорового способу життя. М. Носко, С. Грищенко, Ю. Носко (Носко&Грищенко&Носко, 2013: 60), досліджували чи пов'язаний малорухомиий спосіб життя здобувачів вищої освіти з комп'ютеризацією. Вченими було доведено, що загальна комп'ютеризація, впровадження Інтернету в побут багатьох молодих людей, поширення соціальних мереж призвело до того, що для більшості підлітків та молоді звичною формою дозвілля стало сидіння перед екраном комп'ютера чи телефона. Навіть колективне дозвілля дуже часто зводиться до комп'ютерних ігор та спілкування у чаті. Такі заняття невідворотно знижують фізичну активність молодих людей. Близько 12% респондентів зовсім не відповіли на запитання про заняття фізкультурою та спортом, а 47% зазначили, що вони зовсім не займаються. Водночас, молоді люди (здобувачі вищої освіти, бакалаврат, 4-й курс), до 20 років частіше займаються фізкультурою і спортом (визначено нами, згідно з науковою працею Удич&Русин&Шапаренко&Грищенко, 2022: 174-177).

Створення умов для зміцнення здоров'я здобувачів вищої освіти та їхнього гармонійного розвитку; організація освітнього процесу з урахуванням його психологічного та фізіологічного впливу – це здоров'язбережувальні технології, що реалізуються через такі напрями освітньої діяльності закладів вищої освіти України:

Маємо погодитися з думкою українського вчено С. Новописьменного, що «здоров'язбережувальні технології дозволяють: сформувати соціальну зрілість здобувача освіти; забезпечити можливість здобувачам освіти реалізувати свій потенціал; зберегти і підтримати їхнє фізіологічне здоров'я». Це твердження дозволяє зробити висновок про зв'язок здоров'язбережувальних технологій та формування соціальної зрілості майбутніх учителів початкової школи (Новописьменний, 2017: 17).

Також вважаємо за потрібне констатувати, що необхідно підвищити рухову активність здобувачів вищої освіти, майбутніх

учителі початкової школи, бо це одна із складових здоров'я-збереження та набуття життєвих навичок, які сприятимуть активізації рухової діяльності як на заняттях, так і в самостійній руховій діяльності здобувачів. Впровадження у закладах вищої освіти інноваційних здоров'язбережувальних технологій та методик формування, збереження і зміцнення здоров'я здобувачів вищої освіти дозволить забезпечити та покращити процес формування ефективних програмних компетентностей як загальних, так й фахових, та необхідною складовою професійної підготовки фахівців різних спеціальностей в умовах освітнього середовища вищої школи. Майбутні вчителі Нової української школи мають дотримуватися здоров'язбережувальних технологій як в процесі набуття вищої освіти, так й в своїй подальшій професійній діяльності.

Нашим дослідженням доведено, що потрібно розглянути деякі сторони формування здорового способу життя та здоров'я. «Зміст здоров'я розкривається в декількох поняттях: стан організму, який характеризується його зрівноваженістю з довкіллям і відсутністю будь-яких хворобливих змін, та як стан тілесного, душевного й соціального благополуччя» (Гончаренко, 2011).

Здоров'язбережувальна технологія – це сприятливі умови навчання дітей у школі, до яких належать сприятливий мікроклімат у класі, адекватність вимог і методик, що використовуються в навчально-виховному процесі; раціонально організоване навчання відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей учня, збалансованість навчального й фізичного навантаження (Демінська, 2011; Свириденко, 2006: 125–127).

Здоров'язбережувальна педагогіка – «галузь педагогіки, особлива увага якої приділяється пріоритету здоров'я серед інших напрямів виховної роботи школи, уключає послідовне формування в школі (або в іншому освітньому закладі) здоров'язбережувального освітнього простору з обов'язковим використанням педагогами здоров'язбережувальних технологій», щоб здобувачі освіти мали змогу отримувати знання без шкоди для власного здоров'я, а також виховання в дітей культури здоров'я, під якою ми «розуміємо не тільки грамотність у питаннях здоров'я, що досягається в результаті навчання, але й практичне втілення потреби вести здоровий спосіб життя, піклуватися про власне здоров'я» (Носко&Браташ, 2013: 116–119).

Нашим дослідженням доведено, що здоров'язбереження як в закладах вищої освіти, так і в територіальних громадах України (де після отримання освіти повинен працювати вчитель початкової школи) має такі завдання: забезпечення більш глибокого розуміння щодо здоров'язбереження між людьми, які мають різні погляди; пошук шляхів для позитивних змін щодо формування здорового способу життя молоді в Україні; формування груп активістів різних напрямів збереження здоров'я (в тому числі з фізичної культури та спорту); створення платформи, де всі можуть висловитися і почути один одного щодо здоров'язбереження в одному освітньому закладі або одній територіальній громаді; розвиток відповідальності здобувачів освіти або членів громади в процесі формування здорового способу життя (Аносова&Безпалько&Цюманта, 2017: 25; Архипова&Гайдук&Ставкова, 2019: 104).

Заклади вищої освіти додають зусиль у напрямі здоров'язбереження майбутніх вчителів початкової школи. Але науковці вважають їх недостатньо ефективними. Про що свідчать: зниження рівня рухової активності студентів, відсутність прагнення до здорового способу життя, наявність недостатньої інноваційної діяльності у сфері фізкультурно-оздоровчих занять, відсутність необхідного формування ціннісних орієнтацій у здобувачів освіти в галузі здоров'язбереження. Поняття «здоров'язбережувальні технології» об'єднує в собі всі напрями діяльності освітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я молоді. Під здоров'язбережувальними технологіями вчені пропонують розуміти: «сприятливі умови навчання (відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання); оптимальну організацію навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм); повноцінний та раціонально організований руховий режим» (Носко&Данілов&Маслов, 2011).

Завданням здоров'язбережувальної педагогіки є створення таких умов навчання, які б забезпечили високу працездатність здобувачів вищої освіти протягом усього часу навчальних занять і дозволили б уникнути перевтоми. Необхідною умовою є проведення цілеспрямованої роботи з виявлення та вивчення педагогічного досвіду з питань збереження здоров'я здобувачів. Працюючи над підвищенням своєї професійної майстерності, викладачам вищої школи необхідно виділити наступні

пріоритетні напрями: гуманізація та індивідуалізація навчального процесу; використання інформаційних технологій в освітньому процесі; використання нових педагогічних технологій; вивчення особливостей викладання предметів природничого циклу; розвиток творчих здібностей здобувачів освіти (Степанюк, 2008: 112). Метою створення здорового середовища спілкування в закладах освіти є необхідність навчити здобувачів вчитися з мінімальними витратами здоров'я, тому «в педагогічній роботі базовим є принцип особистісного змісту навчання» (Дяченко-Богун, 2017: 20 –21).

В межах нашого дослідження маємо визначити теоретичні засади, на яких ґрунтується на здоров'язбереження в процесі професійної підготовки майбутніх учителів Нової української школи та освітян взагалі, що викладають в початковій школі: аналіз ситуації майбутнього фахівця з позицій екосистемного підходу, тобто в соціальному оточенні (сім'я, родина, друзі, колеги, освітній заклад, церква, громада); визначення змісту здорового способу життя, які його складові потребують професійного втручання, з метою гармонізації взаємин (наприклад, дитина – батьки, дитина – однолітки, дитина – вчителі); співпраця в процесі здоров'язбереження (вчитель – здобувач освіти), на основі толерантного ставлення, урахування культурних, расових, національних, релігійних, сексуальних особливостей та відмінностей; зосередження на сильних рисах як майбутніх вчителів, так і здобувачів освіти з метою їхнього наснаження, підтримки, заохочення, активізації, спрямування на пошук конструктивних способів вирішення здоров'язбереження (Гайдук&Клос&Ставкова& Беляєва, 2007: 8; Архипова&Гайдук&Ставкова, 2019: 105).

Важливою частиною освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів є використання сучасних здоров'язбережувальних технологій навчання. Вважаємо, що цим вимогам відповідають: технологія багаторівневої диференціації (враховує особливості темпераменту, психосоматичного типу каналів сприйняття, рівня розуміння, типу мислення) проблемне навчання (проблемні питання та ситуації, у тому числі на стику наук) навчання у співпраці; метод проектів, який використовуються в педагогічному процесі вчителями; діалогове навчання (вільне обговорення і дискусії) рефлексивне навчання (оцінка здобувачами освіти корисності уроку, свого психологічного стану) (Таранова&Челах, 2008: 35; Дяченко-Богун, 2017: 20–21).

В нашій науковій розвідці також спираємося на праці вітчизняної дослідниці Н. Фоменко. Дослідниця вважає, що метою фізичної рекреації в системі фізичного виховання здобувачів вищої освіти є «формування філософії здорового способу життя шляхом опосередкованого та безпосереднього впливу на її складові, що полягають у раціональній організації вільного часу студентів, проявляються у збалансованому харчуванні, відмові від шкідливих звичок, задоволенні природної потреби в достатній руховій активності, отримання задоволення від змістовного проведення дозвілля» (Фоменко, 2007).

Визначимо важливі складові формування здорового способу життя та здоров'язбереження здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей (загальні): «залучення здобувачів освіти до активного життя в університеті, так і в територіальній громаді; специфіка формування здорового способу життя молоді; зміст профілактики негативних явищ та ризикованої поведінки; популяризація позитивних сімейних цінностей» (визначено нами).

Щодо упровадження здоров'язберезувальних технологій в освітнє середовище професійної підготовки фахівців нефізкультурних спеціальностей (а до них ми відносимо й спеціальність «Початкова освіта»), то саме заклади вищої освіти, суспільство, довкілля формують у свідомості людини такі якості, як: «пам'ять, інтелект, мислення, увагу, виховання, які є передумовою розвитку мотивації, переконання, цілеспрямованості та формування здорового способу життя, що становить (50%) основи здоров'я. Особистість із розвиненою свідомістю – самостійна й відповідальна, вона спроможна протистояти впливу зовнішніх негативних чинників, долати труднощі, досягати поставленої мети й залишатися здоровою, надовго зберігаючи працездатність і активне довголіття». Зазначимо, що ці якості вкрай важливі для майбутнього вчителя початкової школи (Остапова&Гогоць, 2017: 22 -24).

Існують також специфічні складові формування здорового способу життя української молоді, що навчається у закладах вищої освіти. Ними визначаємо такі: ресурси освітнього закладу та територіальної громади щодо наявності гуртків, клубів для молоді (наприклад, клуб футболістів або гурток протидії тютюнопаління); сприяння в організацій культурних, просвітніх, святкових тематичних заходів з метою здоров'язбереження, із

залученням викладачів та здобувачів вищої освіти та членів територіальної громади; «проведення тренінгів, тематичних зустрічей для здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей з питань здорового способу життя, профілактики негативних явищ та соціально небезпечних захворювань (можна проводити сімейні зустрічі за участі дітей і батьків)» (Аносова&Безпалько&Цюман та ін., 2017: 28).

Здоров'язбережувальні технології, які застосовуються практично в усіх освітніх дисциплінах, в цьому процесі не є винятком. Погоджуємося з твердженням вітчизняних вчених Т. Карлової, О. Гришиної, що урахувавши реалії карантинного сьогодення та російсько-української війни, «превалювання дистанційного формату навчання та загальне переформатування системи освіти з орієнтиром на збільшення компоненту самостійної роботи, можна твердити, що дотримання принципів академічної доброчесності стає життєвою потребою, здатною забезпечити виживання наявної системи освіти на шляху до освіти нової якості. У нас (учасників освітнього процесу: освітян і здобувачів освіти) немає іншого вибору, як привчити себе до академічної порядності, заснованої на високому рівні взаємоповаги між суб'єктами навчального процесу: викладач – здобувач освіти». Вимоги щодо дотримання академічної доброчесності є однаковими для викладача та здобувача вищої освіти (Карлова&Гришина, 2022: 20; Грищенко&Бужина&Шапаренко, 2022: 15–22).

Дослідженням доведено, що в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи важливо дотримуватися напрямів, що позитивно впливають на формування здорового способу життя взагалі та здоров'язбереження зокрема. Такими є: виготовлення і розповсюдження соціальної реклами, проведення інформаційно-просвітницьких групових і масових заходів для формування позитивного ставлення до здорового правильного способу життя та розуміння його потреб, створення платформи для активного залучення освітян (здобувачів вищої освіти та викладачів) до формування здорового способу життя в освітньому закладі та територіальній громаді; організацію спортивних змагань та масових заходів, які спрямовані на залучення здобувачів вищих педагогічних спеціальностей до спільного визначення проблем здорового способу життя, з метою формування кращих змін для всіх учасників освітнього процесу; залучення здобувачів вищої освіти магістратури до допомоги

здобувачам вищої освіти рівня бакалаврату (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. У 2-х чч. Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова& Безпалько& Цюман та ін., 2017: 25).

У цьому напрямі роботи найбільш ефективною є просвітницька діяльність щодо використання здоров'язбережувальних технологій.

У науковому дискурсі з питань компетенцій та компетентностей в галузі здоров'язбереження, зокрема у вітчизняному, розглядають також поняття «професіонал». Отже, професіонал, вчитель (або майбутній вчитель), що працює в початковій школі та займається здоров'язбережувальною діяльністю – це суб'єкт професійної діяльності з високим рівнем професіоналізму, самоефективності, який має професійний і соціальний статус, постійно спрямований на саморозвиток, на особистісні і професійні досягнення, що мають соціально-позитивне значення у формуванні здорового способу життя здобувачів освіти (Визначено нами, згідно Архипова&Смеречак, 2013: 8).

Досвід роботи закладів вищої освіти дозволяє стверджувати що, в освітньому середовищі закладів вищої освіти України має бути сформованим уміння як викладачів, так й здобувачів вищої освіти оцінювати здоров'язбереження та застосування здоров'язбережувальних технологій як результатів навчання у вимірі академічної доброчесності (Слободянюк&Залюбівська, 2020; Грищенко&Бужина&Шапаренко, 2022: 15–22).

Для нашої наукової розвідки важливо спиратися на основні проблеми, які існують натепер в процесі оцінювання здоров'язбереження та використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти (Карлова Т., Гришина О.): «1. Нечесне (необ'єктивне) оцінювання. 2. Відсутність чітких критеріїв оцінювання (оцінювання навмання, спираючись на інтуїцію). 3. Відсутність своєчасної поінформованості студентів щодо змісту контрольного контенту (джерел, питань, тем). 4. Валідність контрольних завдань. 5. «Навчання заради оцінки». 6. Мала частка формувального оцінювання. 7. Коментованість оцінки та аналіз контрольних робіт («робота над помилками»). Вважаємо, що для майбутніх учителів початкових класів Нової української школи саме оцінювання використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти важливим (Карлова&Гришина, 2022: 22).

Спираючись на праці вітчизняних вчених, маємо зазначити: «Технологія – це певний комплекс, який складається із запланованих результатів, засобів оцінки для коригування та вибору методів і прийомів навчання, оптимальних для кожної конкретної ситуації». Вітчизняні вчені С. Грищенко, М. Носко, Ю. Носко виокремили напрями збереження здоров'я здобувачів освіти: «Пошук підстави результативності діяльності; мобілізація прогресивних досягнень науки й практичного досвіду для гарантії одержання необхідного результату; побудова діяльності на інтенсивній, а не екстенсивній основі; приділення більшої уваги прогнозуванню діяльності з метою запобігання її проєкції у ході виконання; використання у всезростаючій мірі найсучасніших інформаційних засобів, максимальна автоматизація рутинних операцій» (Носко&Грищенко&Носко, 2013: 107; Грищенко&Бужина&Шапаренко, 2022: 15–22).

Розкриваючи сутність нашої наукової розвідки, маємо констатувати, що найбільш ефективними і комплексними інноваційними здоров'язбережувальними технологіями є інтерактивні.

Для нашої наукової розвідки необхідно дотримуватися твердження багатьох (З. Сельменська, С. Комар) вітчизняних вчених, що «метою дотримання правил академічної доброчесності є створення сприятливої атмосфери для навчання та рівних можливостей для отримання якісної освіти» (Сельменська&Комар, 2018: 55).

Оцінювання використання здоров'язбережувальних технологій має передусім спиратися на цілі навчання. Вибір завдань для контролю має виходити із запланованих результатів навчання дисципліни. Наприклад, під час вивчення здобувачами вищої освіти дисципліни «Формування здорового способу життя» (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г Шевченка, магістратура, 1 рік навчання, спеціальність 231 «Соціальна робота») у семестровому та річному контролі не передбачено вивчення іноземного досвіду з цього напрямку, оскільки такий досвід не має практичного застосування для майбутнього соціального працівника в Україні. Валідність контрольних завдань, узагалі, дуже складна й суперечлива тема. Більшість вітчизняних викладачів вищої школи стверджують, що однією з негативних характеристик системи української освіти є навчання заради оцінки. І коли, нарешті, нам, освітянам, вдасться вмотивувати здобувачів вищої освіти й переконати його «учитися

для життя», – це докорінно зможе змінити якість нашої освіти та покращить отримані навички і знання. Саме ці твердження є дуже важливими для ефективної професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Використання інтерактивних здоров'язбережувальних технологій в процесі викладання у закладах вищої освіти посилює ефективність засвоєння інформації, підвищує інтерес до власного здоров'я, вчить здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» самостійного пошуку інформації, вимагає від них творчого підходу до розв'язання здоров'язбережувальних завдань.

Нами було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти бакалаврату та магістратури двох університетів України: Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». В анкетуванні приймали участь 46 здобувачів вищої освіти різних спеціальностей (2021-2022 н.р.).

За результатами анкетування можна зробити певні вагомні висновки щодо наявної в кожному з освітніх закладів системи оцінювання здоров'язбереження. Відзначимо деякі визначені нами в процесі дослідження важливі моменти. 62% здобувачів надає перевагу сумативній системі оцінювання з дотриманням академічної доброчесності (що становить загальну суму балів за кожне заняття та підсумковий контроль). 23% респондентів надали б перевагу контрольній-сумативній формі (що передбачає підрахунок балів за проміжний і підсумковий контроль) (особливо на цій формі наголошували здобувачі вищої освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»).

85% опитаних (магістрантів) наголошують, що система оцінювання повинна якісно відображати рівень знань, а, отже, тісно пов'язана з поняттям якості освіти в галузі здоров'язбереження. Характеристиками системи оцінювання здоров'язбереження здобувачі вищої освіти вважають її зрозумілість і прозорість (64%), академічну доброчесність (92%). Оцінка має заохотити до навчання, а не знеохотити (97%). Підсумовуючи, маємо наголосити, що питання в анкеті стосувалися використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти (при викладанні обов'язкових та вибіркових дисциплін) при

максимальній академічній доброчесності та оцінювання процесу здоров'язбереження здобувачів різних спеціальностей.

Наше дослідження спирається на дидактичні особливості тренінгової методики в процесі використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому процесі вищої школи, що потребує як академічної доброчесності, так й академічної культури взагалі (Holden Olivia L.&Norris Meghan E.&Kuhlmeier Valerie A., 2021: 1-13).

Отже, можемо констатувати, що використання здоров'язбережувальних технологій в організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти як бакалаврату, так й магістратури різних спеціальностей, в тому числі й спеціальності «Початкова освіта», є одним з важливих напрямів подальшого запровадження здоров'язбережувальних технологій в закладах вищої освіти.

Розв'язання цієї проблеми багато в чому залежить як від викладачів закладів вищої освіти, так й від здобувачів різних спеціальностей.

Вважаємо необхідним наголосити, що сучасними освітніми, педагогічними науками накопичено достатньо відомостей про здоров'язбережувальні технології, основними показниками яких являється особистісна спрямованість й інтенсивність, що не надає додаткового навантаження на нервову систему здобувача вищої освіти та прискорює його особистісний розвиток.

Більшість вітчизняних науковців стверджують, що здоров'язбережувальні і педагогічні технології у вітчизняних вишах спрямовані на створення функціональної системи організаційних способів управління освітньою, пізнавальною і практичною діяльністю здобувачів вищої освіти. А відтак, заборона академічного плагіату, фабрикацій та фальсифікацій результатів, списування (при написанні контрольної роботи та складанні іспиту), хабарництва в процесі навчання є актуальним і важливим напрямом в подальшій роботі як викладачів вишів, так і здобувачів вищої освіти (Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка», 2019). У наших наукових розвідках є необхідність проаналізувати технології, які сприяють збереженню і зміцненню здоров'я здобувачів вищої освіти ЗВО. Серед цих технологій важливе місце займають тексти й завдання зі здоров'язбережувальною тематикою. Їхня мета полягає в зацікавленні здобувачів освіти питаннями про особливості людського

організму, про причини виникнення хвороб, про важливість ведення здорового способу життя. На лекціях і практичних заняттях такі «завдання будуються на фактичному матеріалі, різноманітні за змістом і можуть бути використаними на будь-якому етапі навчання». Сприяють збереженню здоров'я й практичні заняття з конкретно поставленими для обговорення питаннями-проблемами, щодо збереження та зміцнення здоров'я, які турбують особливо багатьох бакалаврантів та магістрантів, залучають їх до співпраці та скеровують активність здобувачів вищої освіти. Вітчизняні вчені С. Грищенко, М. Носко, Ю. Носко, О. Тур визначають, що «...дидактична мета такого заняття ставиться перед здобувачами освіти у формі вирішення проблеми; освітня діяльність підкоряється правилам бесіди-обговорення; освітній матеріал використовується як засіб для вирішення проблемного питання; в освітню діяльність уводиться елемент зацікавленості про здоровий спосіб життя» (Носко&Грищенко&Носко, 2013: 48; Тур, 2012: 220).

Наголосимо, також, на важливості системи прозорого та справедливого оцінювання знань, умінь і навичок в галузі здоров'язбереження здобувачів вищої освіти. Друге десятиліття ХХІ століття піднімає проблему чи готові викладачі вишів до впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній процес закладів вищої освіти на основі академічної доброчесності та чи мають вони необхідну теоретичну й методичну підготовку для цього. Викладачі закладів вищої освіти повинні не тільки добре знати свої дисципліни, що ними викладаються, а й володіти здоров'язбережувальними компетентностями. Організувати засвоєння викладачами ЗВО здоров'язбережувальних компетентностей – завдання адміністрації; використовувати їх у своїй роботі, відстежувати результати, – завдання кожного викладача сучасних закладів вищої освіти України.

Сучасні учителі початкових класів, які працюють у Новій українській школі, мають володіти технологічним підходом щодо реалізації основних завдань соціального розвитку у сфері здоров'язбереження. Особлива роль у цьому процесі відводиться саме освітньому середовищу сучасних закладів вищої освіти нефізкультурних спеціальностей, оскільки важливим завданням їхньої майбутньої професійної діяльності є як власне здоров'я, так й здоров'я їхніх близьких та здобувачів початкової освіти.

Висновки. 1. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища та формування ціннісного ставлення до здоров'я здобувачів освіти актуальна проблема. 2. Визначено, що існують специфічні складові формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти (ресурси освітнього закладу; сприяння в організацій просвітніх тематичних заходів з метою здоров'язбереження; профілактика негативних звичок). 3. Дидактична мета практичного чи лекційного заняття валеологічних дисциплін повинна мати інформацію про здоровий спосіб життя. 4. Засвоєння викладачами закладів вищої освіти здоров'язбережувальних компетентностей – завдання адміністрації цих закладів. 5. Здоров'язбережувальні і педагогічні технології спрямовані на управління освітньою, пізнавальною і практичною діяльністю майбутніх фахівців.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо вивчення освітніх програм університетів сучасної України щодо більш ефективного впровадження здоров'язбереження майбутніх вчителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Архипова С. П., Гайдук Н. М., Ставкова С. Г. Теорія і практика неперервної професійної підготовки соціальних працівників до супервізійної діяльності в Канаді: монографія. Черкаси: ЧНУ, 2019. 373 с.

2. Архипова С. П., Смеречак Л. І. До питань формування професіоналізму майбутніх соціальних педагогів у роботі з дітьми з вадами психофізичного розвитку. *Педагогічні науки*. 24. 2013. С. 7–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuP_2014243 (дата звернення 22.11.2022).

3. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної і старшої школи в курсі «Основи здоров'я». Київ: Вид-во «Алатон», 2016. 32 с.

4. Гайдук Н. М., Клос Л. Є., Ставкова С. Г., Беляева С. Я. Соціальна робота: практична підготовка студентів на освітньому рівні «бакалавр». Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007.

5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волин. обереги, 2011. 519 с.

6. Грищенко С. В., Бужина І. В., Шапаренко І. Є. Проблема об'єктивного оцінювання в процесі використання здоров'язбережувальних технологій у вищій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 17 (173). Чернігів: ЧНПУ, 2022. Серія: Педагогічні науки. С. 15–22.

7. Демінська Л. О. Аналіз змісту й умов використання здоров'язберігаючих технологій у системі загальноосвітніх шкіл. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. журн.* Харків: ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2011. № 11. 154 с.

8. Дяченко-Богун М. М. Реалізація принципу особистісного змісту навчання школярів при створенні здорового середовища в школі. *Формування здоров'язбережувальних компетентностей сучасної молоді: реалії та перспективи*: збірник наук. праць Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці (Полтава, 27–28 квітня 2017 р.). / Упоряд. і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ, 2017. С. 20–21.

9. Єжова О. О. Теоретичні і методичні засади формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.07 – спеціальність «Теорія і методика виховання». Київ, 2013. 38 с.

10. Жамардій В. О. Теоретико-методичні засади застосування фітнес-технологій на заняттях з фізичного виховання студентів закладів вищої освіти: дис. ... доктора пед. наук зі спеціальності 13.00.02. Чернігів, 2021. 630 с.

11. Замрозевич-Шадріна С. Р., Вікторова Л. В., Єфімов Д. В. Проблема здоров'язбереження здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. № 43. Т. 1. 2022. С. 105–109.

12. Карлова Т. Є., Гришина О. С. Оцінювання результатів навчання у вимірі академічної доброчесності. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 1 (349). Ч. І. 2022. С. 20–31.

13. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 р. № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584).

14. Новописьменний С. А. Інноваційні підходи до створення здоров'язбережувального середовища в освітніх закладах. *Формування здоров'язбережувальних компетентностей сучасної молоді: реалії та перспективи*: збірник наук. праць Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці (Полтава, 27–28 квітня 2017 р.). Упоряд. і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ, 2017. С. 16–18.

15. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навчальний посібник. Київ: «МП Леся», 2013. 160 с.
16. Носко М. О., Данілов О. О., Маслов В. М. Фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах при організації кредитно-модульної технології: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 264 с.
17. Носко М., Браташ С. Педагогічні основи застосування здоров'язбережувальних технологій у навчальному процесі на уроках фізичної культури в загальноосвітніх школах. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: збірник наукових праць. № 1 (21). 2013. С. 116–119.
18. Остапова О. О., Гогоць В. Д. Упровадження здоров'язбережувальних технологій в освітній простір навчально-виховного процесу нефізкультурних спеціальностей. *Формування здоров'я-збережувальних компетентностей сучасної молоді: реалії та перспективи*: збірник наук. праць Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Всесвітньому Дню цивільної оборони та Всесвітньому Дню охорони праці (Полтава, 27–28 квітня 2017 р.). / Упоряд., і ред.: В. П. Титаренко, А. М. Хлопов. Полтава: ПНПУ, 2017. С. 22–24.
19. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 2019. URL : <https://drive.google.com/file/d/1kpvtbT Tnlgy 2Tz29iNvgw1Me84tMAkRg/view> (дата звернення 20.11.2022.).
20. Про вищу освіту: Закон України. №1556-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 37–38, ст. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 28.11.2022).
21. Про освіту: Закон України: проект від 30.03.2016. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. Київ, 1994–2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58639 (дата звернення 20.11.2022).
22. Рашкевич Ю. М. Компетентнісний підхід в побудові навчальних програм. 2015. URL : <http://www.tempus.org.ua/uk/korysna>.
23. Свириденко С. О. Активізація пізнавальної діяльності учнів у процесі формування здорового способу життя. *Сучасні технології навчання в початковій освіті*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (13–14 квітня 2006 р.). / Ред. кол. : З. Сіверс, О. Кононко, Е. Белкіна та ін. Київ: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2006. С. 125–127.
24. Сельменська З. М., Комар С. М. Питання академічної доброчесності у вищій школі. *Академічна доброчесність: виклики сучасності*. Збірник наукових есе учасників наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 1–13.10.2018). Варшава, 2018. С. 54–58.

25. Слободянюк О. М., Залюбівська О. Б. Об'єктивне оцінювання як фактор підтримки академічної доброчесності в закладах вищої освіти (на прикладі ВНТУ). *Знання. Освіта. Освіченість*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 01–02 жовтня 2020). Вінниця: ВНТУ, 2020. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2020/paper/view/10692> (дата звернення 05.11.2022).

26. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. У 2-х чч. Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюманта ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

27. Степанюк Ю. Філософія здоров'я людини як здорового способу життя. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: збірник наукових праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 1. С. 111–114.

28. Таранова О., Челах Г. Система роботи здоров'язбережного навчального процесу. *Завуч*. 2008. № 19–20. С. 32–36.

29. Тур О. М. Впровадження здоров'язбережних технологій в організацію навчального процесу старшокласників. *Вісник ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 96. Чернігів: ЧНПУ, 2012. Серія: Педагогічні науки. С. 219–222.

30. Удич З. І., Русин Л. П., Шапаренко І. Є., Грищенко С. В. Використання здоров'язбережувальних технологій в освітньому середовищі закладів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. № 48. Т. 2. 2022. С. 174–177.

31. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

32. Bubb, S., Earley, P. *Leading and managing continuing professional development: developing people, developing schools*. London: Sage, 2007.

33. Holden Olivia L., Norris Meghan E., Kuhlmeier Valerie A. Academic Integrity in Online Assessment: A Research Review. *Frontiers in Education*. 2021. V. 6. Pp. 1–13. DOI: <http://doi.org/10.3389/feduc.2021.639814> (дата звернення 05.11.2022).

34. Siporin M. *Introduction to social work practice*. New York: Macmillan, 1975.

35. Wiegand C. F. Using a social competence framework for both client and practitioner. In: F. W. Clark, M. L. Arkava and associates (Eds.). *The pursuit of competence in social work*, San Francisco: Jossey Bass, 1979. Pp. 76–95.

References

1. Arkhypova, S. P., Haiduk, N. M., Stavkova, S. H. (2019). Teoriia i praktyka neperervnoi profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv do superviziinoi diialnosti v Kanadi: [Theory and practice of continuous professional training of social workers for supervisory activities in Canada] monohrafiia. [monograph]. Cherkasy: ChNU [in Ukrainian].
2. Arkhypova, S. P., Smerechak, L. I. (2013). Do pytan formuvannia profesionalizmu maibutnykh sotsialnykh pedahohiv u roboti z ditmy z vadamy psykhofizychnoho rozvytku. [To the questions of the formation of professionalism of future social pedagogues in working with children with disabilities of psychophysical development]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 24, pp. 7–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuP_20142_43 (data zvernennia 22.11.2022) [in Ukrainian].
3. Vorontsova, T. V., Ponomarenko, V. S. ta in. (2016). Vchymosia zhyty razom. Prohrama z rozvytku sotsialnykh navychok uchniv osnovnoi i starshoi shkoly v kursi «Osnovy zdorovia», [We learn to live together. Program for the development of social skills of elementary and high school students in the course «Basics of Health»], Kyiv: Vyd-vo «Alaton» [in Ukrainian].
4. Haiduk, N. M., Klos, L. Ye., Stavkova, S. H., Beliaeva, S. Ya. (2007). Sotsialna robota: praktychna pidhotovka studentiv na osvitnomu rivni «bakalavr». [Social work: practical training of students at the «bachelor» educational level], Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» [in Ukrainian].
5. Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainskyi pedahohichni entsyklopedychnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary], Rivne: Volyn. oberehy [in Ukrainian].
6. Hryshchenko, S. V., Buzhyna, I. V., Shaparenko, I. Ye. (2022). Problema obiektyvnoho otsiniuvannia v protsesi vykorystannia zdorovia-zberezhuvalnykh tekhnolohii u vyshchii shkoli. [The problem of objective assessment in the process of using health-saving technologies in higher education]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.H. Shevchenko*. Vyp. 17 (173), Chernihiv: ChNPU, Seria: Pedahohichni nauky, pp. 15–22 [in Ukrainian].
7. Deminska, L. O. (2011). Analiz zmistu y umov vykorystannia zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii u systemi zahalnoosvitnykh shkil. [Analysis of the content and conditions of use of health-preserving technologies in the system of secondary schools]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports: nauk. zhurn.* [scientific journal], Kharkiv: KhOVNOKU-KhDADM, № 11, pp. 123–129 [in Ukrainian].

8. Diachenko-Bohun, M. M. (2017). Realizatsiia pryntsyphu osobystisnoho zmistu navchannia shkolariv pry stvorenni zdorovoho seredovyshcha v shkoli. [Implementation of the principle of the personal content of schoolchildren's education while creating a healthy environment at school]. *Formuvannia zdoroviazberezhuvalnykh kompetentnosti suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy*: [Formation of health-saving competencies of modern youth: realities and prospects]: zbirnyk nauk. prats [collection of scientific papers] Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoj Vsesvitnomu Dniu tsyvilnoi oborony ta Vsesvitnomu Dniu okhorony pratsi (Poltava, 27–28 kvitnia 2017 r.). / Uporiad. i red.: V. P. Tytarenko, A. M. Khlopov, Poltava: PNPU, pp. 20–21 [in Ukrainian].

9. Yezhova, O. O. (2013). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv : [Theoretical and methodical principles of the formation of a valuable attitude to the health of students of vocational and technical educational institutions] avtoreferat dysertatsii [thesis abstract] ... doktora ped. nauk: 13.00.07 – spetsialnist «Teoriia i metodyka vykhovannia», Kyiv [in Ukrainian].

10. Zhamardii, V. O. (2021). Teoretyko-metodychni zasady zastosuvannia fitnes-tekhnologii na zaniattiakh z fizychnoho vykhovannia studentiv zakladiv vyshchoi osvity: [Theoretical and methodological principles of the application of fitness technologies in classes on physical education of students of higher education institutions] dysertatsiia [dissertation] ... doktora ped. nauk zi spetsialnosti 13.00.02. Chernihiv [in Ukrainian].

11. Zamrozevych-Shadrina, S. R., Viktorova, L. V., Yefimov, D. V. (2022). Problema zdoroviazberezhennia zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia. [The problem of health care for students of higher education in the conditions of distance learning]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, № 43, T. 1, pp. 105–109 [in Ukrainian].

12. Karlova, T. Ye., Hryshyna, O. S. (2022). Otsiniuvannia rezultativ navchannia u vymiri akademichnoi dobrochesnosti. [Assessment of learning outcomes in terms of academic integrity] *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU*, № 1 (349), Ch. I, pp. 20–31 [in Ukrainian].

13. Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity: [Methodological recommendations for the development of higher education standards]: (2020): Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 01.06.2017 r. № 600 (u redaktsii nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.04.2020 r. № 584) [in Ukrainian].

14. Novopysmennyi, S. A. (2017). Innovatsiini pidkhody do stvorennia zdoroviazberezhualnogo seredovyscha v osvityakh zakladakh. [Innovative approaches to creating a health-preserving environment in educational institutions]. *Formuvannia zdoroviazberezhualnykh kompetentnosti suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy*: [Formation of health-saving competencies of modern youth: realities and prospects]: zbirnyk nauk. prats [collection of scientific papers] Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviacheni Vsesvitnomu Dniu tsyvilnoi oborony ta Vsesvitnomu Dniu okhorony pratsi (Poltava, 27–28 kvitnia 2017 r.). Uporiad. i red.: V. P. Tytarenko, A. M. Khlopov. Poltava: PNPU, pp. 16–18 [in Ukrainian].

15. Nosko, M. O., Hryshchenko, S. V., Nosko, Yu. M. (2013). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia: [Formation of a healthy lifestyle] navchalnyi posibnyk. [Tutorial], Kyiv: «MP Lesia» [in Ukrainian].

16. Nosko, M. O., Danilov, O. O., Maslov, V. M. (2011). Fizychni vykhovannia i sport u vyshchykh navchalnykh zakladakh pry orhanizatsii kredytno-modulnoi tekhnolohii: [Physical education and sports in higher educational institutions in the organization of credit-modular technology]: pidruchnyk. [textbook], Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].

17. Nosko, M., Bratash, S. (2013). Pedagogichni osnovy zastosuvannia zdoroviazberezhualnykh tekhnolohii u navchalnomu protsesi na urokakh fizychnoi kultury v zahalnoosvityakh shkolakh. [Pedagogical foundations of the use of health-saving technologies in the educational process in physical education lessons in secondary schools] *Fizychni vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical education, sports and health culture in modern society*: zbirnyk naukovykh prats. [collection of scientific papers], № 1 (21), pp. 116–119 [in Ukrainian].

18. Ostapova, O. O., Hohots, V. D. (2017). Uprovadzhennia zdoroviazberezhualnykh tekhnolohii v osvityi prostir navchalno-vykhovnoho protsesu nefizkulturnykh spetsialnosti. [Implementation of health-saving technologies in the educational space of the educational process of non-physical education specialties]. *Formuvannia zdoroviazberezhualnykh kompetentnosti suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy*: [Formation of health-saving competencies of modern youth: realities and prospects]: zbirnyk nauk. prats [collection of scientific papers] Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviacheni Vsesvitnomu Dniu tsyvilnoi oborony ta Vsesvitnomu Dniu okhorony pratsi (Poltava, 27–28 kvitnia 2017 r.), / Uporiad. i red.: V. P. Tytarenko, A. M. Khlopov. Poltava: PNPU, pp. 22–24 [in Ukrainian].

19. Polozhennia pro akademichnu dobrochesnist zdozvachiv osvity v Natsionalnomu universyteti «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka. (2019). [Regulations on the academic integrity of students of education at the Chernihiv Collegium National University named after T.H. Shevchenko]. URL : <https://drive.google.com/file/d/1kpvtbTTnlg>

2Tz29iNvgwlMe84tMAkRg/view (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

20. Pro vyshchu osvitu: (2014). [About higher education]: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. №1556-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada*, № 37–38, st. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

21. Pro osvitu: [About education] Zakon Ukrainy: [Law of Ukraine] proekt vid 30.03.2016. Verkhovna Rada Ukrainy: ofits. veb-portal. Kyiv, 1994–2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58639 (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

22. Rashkevych, Yu. M. (2015). Kompetentnisnyi pidkhid v pobudovi navchalnykh proham. [A competent approach in the construction of educational programs]. URL : <http://www.tempus.org.ua/uk/korysna> (data zvernennia 20.11.2022) [in Ukrainian].

23. Svyrydenko, S. O. (2006). Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti uchniv u protsesi formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia. [Activation of students' cognitive activity in the process of forming a healthy lifestyle]. *Suchasni tekhnolohii navchannia v pochatkovii osviti [Modern learning technologies in primary education]: materialy [materials of the conference] Vseukr. nauk.-prakt. konf. (13–14 kvitnia 2006 r.), / Red. kol. : Z. Sivers, O. Kononko, E. Belkina ta in. Kyiv: KMPU imeni B. D. Hrinchenka, pp. 125–127* [in Ukrainian].

24. Selmenska, Z. M., Komar, S. M. (2018). Pytannia akademichnoi dobrochesnosti u vyshchii shkoli. [Issues of academic integrity in higher education]. *Akademichna dobrochesnist: vyklyky suchasnosti – Academic integrity: contemporary challenges: zbirnyk naukovykh ese [collection of scientific essays] uchasnykiv naukovoho stazhuvannia dlia osvitan (Respublika Polshcha, Varshava, 1–13.10.2018), Varshava, pp. 54–58* [in Polska].

25. Slobodianiuk, O. M., Zaliubivska, O. B. (2020). Obiektivne otsiniuvannia yak faktor pidtrymky akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh vyshchoi osvity (na prykladi VNTU). [Objective assessment as a factor in supporting academic integrity in institutions of higher education]. *Znannia. Osvita. Osvichenist – Knowledge, education, education: materialy [materials of the conference] V Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Vinnytsia, 01–02 zhovtnia 2020). Vinnytsia: VNTU URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2020/paper/view/10692>* (data zvernennia 05.11.2022) [in Ukrainian].

26. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy: (2017). [Social work with vulnerable families and children]: posib. [manual]. U 2-kh chch. Ch. 2 (Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy). / A. V. Anosova, O. V. Bezpalko, T. P. Tsiumanta in. / Za zah. red.: T. V. Zhuravel, Z. P. Kyianytsi. Kyiv: OBNOVA KOMPANI [in Ukrainian].

27. Stepaniuk, Yu. (2008). *Filosofiiia zdorovia liudyny yak zdorovoho sposobu zhyttia*. [The philosophy of human health as a healthy way of life]. *Fizychne vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical education, sports and health culture in modern society : zbirnyk naukovykh prats* [collection of scientific papers] Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, T. 1, pp. 111–114 [in Ukrainian].

28. Taranova, O., Chelakh, H. (2008). *Systema roboty zdorovzberzhnoho navchalnoho protsesu*. [The system of work of the healthy educational process]. *Zavuch – Head teacher*, № 19–20, pp. 32–36 [in Ukrainian].

29. Tur, O. M. (2012). *Vprovadzhennia zdoroviazberzhnykh tekhnolohii v orhanizatsiiu navchalnoho protsesu starshoklasnykiv*. [Implementation of health-friendly technologies in the organization of the educational process of high school students]. *Visnyk ChNPU imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.H. Shevchenko*, Vyp. 96, Chernihiv: ChNPU, Seriiia: Pedahohichni nauky, pp. 219–222 [in Ukrainian].

30. Udych, Z. I., Rusyn, L. P., Shaparenko, I. Ye., Hryshchenko, S. V. (2022). *Vykorystannia zdoroviazberzhuvalnykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyschi zakladiv vyshchoi osvity*. [The use of health-saving technologies in the educational environment of higher education institutions]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, № 48, T. 2, pp. 174–177 [in Ukrainian].

31. Fomenko, N. V. (2007). *Rekreatsiini resursy ta kurortolohiia*: [Recreational resources and resort science]: pidruchnyk [manual] dlia studentiv VNZ. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

32. Bubb, S., & Earley, P. (2007). *Leading and managing continuing professional development: developing people, developing schools*. London: Sage [in English].

33. Holden, Olivia L., Norris, Meghan E., Kuhlmeier, Valerie A. (2021). *Academic Integrity in Online Assessment: A Research Review*. *Frontiers in Education*. V. 6, pp. 1–13. DOI: <http://doi.org/10.3389/feduc.2021.639814> (дата звернення 05.11.2022) [in English].

34. Siporin, M. (1975). *Introduction to social work practice*. New York: Macmillan [in English].

35. Wiegand, C. F. (1979). Using a social competence framework for both client and practitioner. In: F. W. Clark, M. L. Arkava and associates (Eds.). *The pursuit of competence in social work*, San Francisco: Jossey Bass, pp. 76–95 [in English].

Микола НОСКО

ORCID 0000-0001-9903-9164
Researcher ID C-6263-2017
Scopus-Author ID 56880089100

Дійсний член (академік)
НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
радник ректора,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: noskonik1953@gmail.com

Mykola NOSKO

ORCID 0000-0001-9903-9164
Researcher ID: C-6263-2017
Scopus-Author ID: 56880089100

The existing member (academician)
of Ukrainian NAPS,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Rector's Adviser
of the T.H. Shevchenko
National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: noskonik1953@gmail.com

Ірина БУЖИНА

ORCID 0000-0002-7455-2794

Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри сімейної і
соціальної педагогіки і психології,
Д/З «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Irina BUZHINA

ORCID 0000-0002-7455-2794

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor,
Professor of the Department
family and social pedagogy
and psychology
D / Z «K.D. Ushinsky South Ukrainian
National Pedagogical University»
(Odessa, Ukraine)
E-mail: bugina.irina@gmail.com

Таміла БЕРЕЖНА

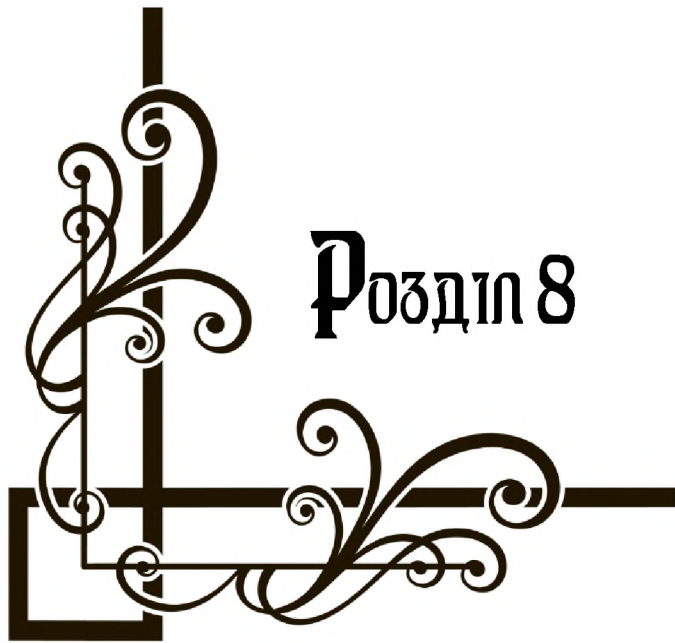
ORCID 0000-0002-4626-6133

Кандидат педагогічних наук,
старший дослідник,
вчений секретар,
Державна наукова установа
«Інститут модернізації
змісту освіти»,
(Київ, Україна)
E-mail: tamilaimzo@gmail.com

Tamila BEREZHNA

ORCID 0000-0002-4626-6133

PhD, Senior Researcher,
Scientific Secretary
State Scientific Institution «Institute
for Modernization
of the Content of Education»,
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: tamilaimzo@gmail.com

УДК 378:37.091.12.011.3-051

Ольга ЛІЛІК, Леонід БИВАЛЬКЕВИЧ

Olha LILIK, Leonid BYVALKEVYCH

**ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ЗАСОБАМИ ІНТЕРСЕМІОТИЧНИХ ТЕКСТІВ**

**FORMATION OF FUTURE TEACHERS' CREATIVITY
ON THE BASIS OF INTERSEMIOTIC TEXTS**

Автори досліджують вплив інтерсеміотичних текстів на формування креативності майбутніх учителів. З цією метою вони аналізують поняття «креативність», «творчість» і «творчі здібності», розмежовують їх, а також окреслюють місце і роль креативності в професійній діяльності вчителя. Вони характеризують поняття «креолізований текст», «інтерсеміотичний текст», акцентують на плюралізмі думок стосовно зазначених дефініцій, розглядають наявні класифікації інтерсеміотичних (креолізованих) текстів у науковому дискурсі. Актуальність проблеми дослідження вони обґрунтовують функціонуванням у сучасної молоді «кліпового» мислення, а також вимогами державних документів щодо цифровізації освітнього процесу й осучаснення методичного інструментарію в закладах освіти.

Лілік О.О., Бивалькевич Л.М. характеризують особливості й перспективи упровадження зазначених текстів в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти, визначають критерії відбору і створення інтерсеміотичних текстів викладачами університетів, специфіку розроблення навчальних матеріалів із використанням інтерсеміотичних (креолізованих)

текстів. На цій основі автори з'ясовують особливості використання окремих різновидів інтерсеміотичних (креолізованих) текстів у професійній підготовці майбутніх учителів, наприклад: ребусів, інфографіки, коміксів, інтернет-мемів, інтерактивних плакатів тощо.

Вони аналізують досвід, сучасний стан і перспективи функціонування окремих різновидів досліджуваних текстів в українському культурному й освітньому просторах. Окрім того, автори вказують онлайн-інструменти, що дають змогу згенерувати певний різновид інтерсеміотичних текстів, і їхній зв'язок з навчальним матеріалом курсів загальної і професійної підготовки майбутніх учителів. Автори публікації наголошують на доцільності системного й науково обґрунтованого використання інтерсеміотичних (креолізованих) текстів як у межах аудиторних занять, так і в контексті самостійної роботи студентів, доводять їхній вплив на розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів.

Ключові слова: інтерсеміотичні тексти, креолізовані тексти, майбутні учителі, комікс, інфографіка, ребус, креативність, інтернет-мем.

The authors investigate the influence of intersemiotic texts on the formation of creativity of future teachers. For this purpose, they analyze the concepts of «creativity» and «creative abilities», distinguish them, and also outline the place and role of creativity in the teacher's professional activity. They characterize the concepts of «creolized text», «intersemiotic text», emphasize the pluralism of opinions regarding the specified definitions, consider existing classifications of creolized texts in the scientific discourse. They substantiate the relevance of the research problem by the functioning of «clip» thinking among today's youth, as well as by the requirements of state documents regarding the digitalization of the educational process and the modernization of methodological tools in educational institutions.

Lilik O.O., Byvalkevich L.M. characterize the features and prospects of introducing the specified texts into the educational process of pedagogical institutions of higher education, determine the criteria for the selection and creation of intersemiotic texts by university teachers, the specifics of the development of educational materials using creolized texts. On this basis, the authors determine the specifics of the use of certain types of intersemiotic texts in the professional training of future teachers, for example: puzzles, infographics, comics, Internet memes, etc.

They analyze the experience, current state and prospects for the functioning of certain varieties of the studied texts in Ukrainian cultural and educational spaces. In addition, the authors indicate online tools that allow generating a certain type of intersemiotic texts, and their connection with the educational material of general and professional training courses for future teachers. The authors of the publication emphasize the expediency of the systematic and scientifically based use of creolized texts both within classroom lessons and in the context of students' independent work, and prove their influence on the development of the creative potential of future teachers.

Key words: intersemiotic texts, creolized texts, future teachers, comic, infographic, puzzle, creativity, Internet meme.

Постановка проблеми. У руслі реформування освітньої галузі згідно з орієнтирами, сформульованими в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції «Нова українська школа», здійснюється перехід середньої і вищої освіти на компетентнісну основу, що передбачає формування в здобувачів освіти системи ключових, міжпредметних і предметних компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, а також ефективного виконання навчальних і професійних завдань. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних технологій, методів та прийомів для формування в учнів і студентів знань, умінь і навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в ХХІ столітті.

У цьому контексті важливо брати до уваги й особливості сприйняття сучасною молоддю навчальної інформації. Йдеться про феномен так званого «кліпового мислення», яке ще називають фрагментарним, мозаїчним, піксельним, колажним, калейдоскопічним. Психологи зазначають, що його ознаками є синдром розладу уваги, втрата бажання пізнавати нове, зниження потреби та здатності до творчості (цьому сприяє постійне використання вторинної інформації на рівні її переробляння та комбінування), дисонанс між бажаннями і вчинками, непослідовність у прийнятті рішень щодо розв'язання проблем, послаблення відповідальності за їхні наслідки; невміння зосередитися на будь-якій інформації на довгий час, зниження здатності до аналізу та синтезу, «віртуальна наркоманія» та інтернет-адикція, залежність від пошуку інформації, комунікації в мережі та інших видах діяльності людини в інформаційному просторі, антиінтелектуалізм та плагіат, масова неосвіченість молоді та феномен гордовитої захопленості своїм неуцтвом, диспропорція між формальним та дійсним рівнем знань. Відповідно, навчальні матеріали, які пропонують учителі й викладачі, не можуть конкурувати з контентом, що міститься в сучасних медіа. Це знижує ефективність навчання, а відтак впливає на рівень сформованості компетентностей, а також на рівень розвитку креативності майбутніх фахівців, яку доцільно розглядати як процес та комплекс інтелектуальних та особистісних особливостей індивіда, що сприяє самостійному висуванню проблем, генеруванню більшої кількості оригінальних ідей і нешаблонному їх розв'язанню.

Відповідно, перед педагогами постає проблема адаптації навчального матеріалу з урахуванням особливостей його сприйняття сучасною молоддю, а також підбір оптимального

методичного інструментарію. Вважаємо, що в руслі цих тенденцій особливої практичної значущості набуває використання й розроблення інтерсеміотичних (креолізованих) текстів, які не лише дають змогу інтенсифікувати освітній процес, а й стимулюють розвиток мислення та уяви здобувачів середньої і вищої освіти, сприяють розвитку в них творчих здібностей та підвищенню інтересу до навчання.

Аналіз останніх досліджень. У процесі обґрунтування теоретичної і практичної значущості дослідження особливостей формування креативності майбутніх учителів звертаємося до наукових праць, у яких окреслено основні аспекти розвитку креативності (Н. Бондаренко, І. Милославського, В. Моляко, Я. Пономарьова, Е. Фромма), схарактеризовано певні різновиди інтерсеміотичних текстів (А. Бессараб, О. Дзюбіної, О. Колесник, Е. Циховської) і специфіку їх використання в освітньому процесі закладів освіти (О. Вержанської, Т. Лагути, О. Ісаєвої, Т. Чикалової).

Аналіз цих та інших публікацій дав підстави для висновку, що дослідники переважно зосереджували свою увагу на аналізі ідейно-композиційних особливостей інтерсеміотичних текстів, розробленні класифікацій, дослідженні їхнього впливу на читачів. На жаль, особливості використання інтерсеміотичних текстів в освітньому процесі закладів середньої і вищої освіти до сьогодні не стали предметом окремого системного дослідження, що й зумовлює актуальність і своєчасність запропонованої публікації.

Методологія дослідження. У процесі наукового пошуку застосовано низку теоретичних і емпіричних методів, а саме: аналіз і синтез педагогічної та методичної літератури – з метою з'ясування стану дослідженості проблеми й перспектив її розв'язання; зіставлення – для порівняння поглядів науковців на порушену проблему; індукції та дедукції, узагальнення – для розроблення загальної стратегії дослідження й формулювання висновків; моделювання фрагментів занять із навчальних дисциплін циклів загальної і професійної підготовки – для визначення ефективних методів роботи з інтерсеміотичними (креолізованими) текстами.

Дослідження ґрунтувалося на декількох методологічних підходах, як-от: компетентнісний (для визначення впливу інтерсеміотичних (креолізованих) текстів на формування загальних і фахових компетентностей майбутніх учителів), діяльнісний (з метою залучення здобувачів вищої освіти до

активної конструктивної діяльності з аналізу і продукування інтерсеміотичних (креолізованих) текстів), особистісно орієнтований (урахування особистісних рис та інтересів майбутніх учителів у процесі виконання ними навчальних завдань і самостійної роботи), культурологічний (аналіз інтерсеміотичних (креолізованих) текстів у контексті розвитку української культури, створення нових культурологічних текстів і сенсів). Усі методи дослідження й положення методологічних підходів застосовано на основі принципів відповідності темі дослідження й взаємодоповнюваності.

Мета статті – проаналізувати особливості формування креативності майбутніх учителів засобами інтерсеміотичних (креолізованих) текстів. Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати такі завдання: проаналізувати сутність креативності як педагогічного феномену; розглянути композиційні і змістові особливості інтерсеміотичних (креолізованих) текстів; окреслити шляхи формування креативності майбутніх учителів за допомогою окремих різновидів інтерсеміотичних (креолізованих) текстів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку творчості й креативності в психолого-педагогічних дослідженнях набули різноаспектуальних інтерпретацій, пов'язаних із розмежуванням понять «творчість» та «креативність», видами творчості й структурою творчого процесу, критеріями креативності, принципами заохочення креативності, етапами творчого процесу, механізмами творчості та креативності.

У цьому контексті варто наголосити, що існує велика кількість визначень творчості, що зумовлено низкою чинників: змістом і процесом творчості, неординарністю й варіативністю мислення, перманентністю й динамізмом пошуку, поєднанням логічних розмислів із інтуїтивними осяяннями. Зокрема психолог Я. Пономарьов широко трактує поняття «творчість», визначаючи його як «механізм продуктивного розвитку» і не вважає «новизну» вирішальним критерієм творчості (Пономарев, 1976). Він простежив генезу ідей психології творчості, особливості загального підходу до дослідження, динаміку перетворень цього підходу і тенденції її стратегічного напрямку. Нам імпонує визначення психолога Е. Фромма: «Творчість – це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здатність до глибокого

усвідомлення свого досвіду» (Фромм, 2006). Проте найбільш узагальнювальним визначенням творчості, на нашу думку, є таке формулювання: творчість – це сутнісна характеристика людської діяльності, спрямованої на продукування чогось якісно нового, неповторного, оригінального, унікального в суспільно-історичному розвитку.

Закцентуємо, що в науковій літературі упродовж тривалого періоду використовувався термін «творчі здібності», однак поступово його витіснило поняття, запозичене з англійської мови, *creativity, creative*. Дослідники наголошують, що між цими поняттями є суттєві відмінності: творчі здібності – це індивідуальні особливості, якості людини, що визначають успішність виконання нею творчої діяльності різного роду. Відповідно, творча діяльність – це така діяльність, у результаті якої виникає або створюється нове в різних планах і масштабах, як матеріально втілене, так і матеріально незафіксоване. Успішно виконувати творчу роботу можуть лише особистості з творчими здібностями, переконує дослідниця О. Головачова (Головачова, 2008). А креативність, за визначенням Е. Фромма, це здатність дивуватися, відшукувати рішення в нестандартній ситуації, спрямованість на нове, вміння глибоко усвідомлювати власний досвід. У контексті феномену креативності вчений виокремлює його потенційні й актуальні «іпостасі». Це пов'язано з процесами опанування носієм потенційної креативності того чи іншого (нового для нього) виду діяльності, котрий має соціальне значення (Фромм, 2006).

Проте, на думку І. Милославського, терміном «креативна» позначається особистість, що не лише продукує ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату (Милославский, 2009). Отже, креативність передбачає породження чогось нового, незвичайного, оригінального в ситуаціях, де відсутні шаблони й алгоритми. Відповідно, креативність набуває особливого значення в контексті професійної діяльності вчителя. Варто зазначити, що в процесі дослідження ми орієнтуємося на виділені В. Моляко види креативності, до яких належать наукова, технічна, художня, ігрова, навчальна, військова, управлінська, комунікаційна, побутова («домашня») і ситуаційна («життєва») (Моляко, 1989). Науковець наголошує, що в реальному житті ми зазвичай маємо справу з комбінованими видами творчості. Цю думку можемо співвіднести і з професійною діяльністю вчителя, який у різноманітних ситуаціях під час уроків, позакласної і позашкільної роботи має

звертатися до різноманітних видів креативності, кожного разу виразнюючи певний із зазначених різновидів.

У контексті нашого дослідження доцільно наголосити, що в структурі креативної діяльності виділяють низку компонентів, як-от: процес творчої діяльності (послідовність творчих актів); продукт (результат) творчої діяльності; особистість творця (характеризується певними якостями); середовище (колектив, стимулятори і бар'єри); умови, в яких здійснюється творча діяльність. Це дає підстави для висновку, що креативність безпосередньо пов'язана з діяльністю творця, тобто в нашому випадку учителя, який має бути творчим не лише для того, щоб зацікавити учнів певною навчальною дисципліною, спонукати їх до активної освітньої діяльності, а й виховати творчу особистість учня.

Відповідно Н. Бондаренко зазначає, що творча особистість здатна: націлюватися, ідентифікувати проблему, визначати пріоритети, формулювати і стискати завдання, розкласти його на окремі складники; аналізувати поточну інформацію, реструктурувати необхідну; змінювати вихідні припущення на протилежні; видозмінювати ідеї аж до вироблення новаторської і потужної; комбінувати окремі ідеї в більш складні, а також різні ідеї, створюючи креативні взаємодії; з'єднувати різні, часом несумісні елементи; складати схеми ходу думок, щоб виникли нові ідеї; генерувати нові ідеї; удосконалювати наявне; створювати нове; розв'язувати складні проблеми; пропонувати варіанти рішень; виходити за межі загальноприйнятих правил і визнаних теорій; виявляти незалежність мислення; сприймати проблеми як нові можливості (Бондаренко, 2019).

Вважаємо, що важливим засобом формування всіх зазначених компетенцій, а відповідно, й розвитку креативності вчителя можуть стати інтерсеміотичні (креолізовані) тексти.

Дефініції «інтерсеміотичний текст» і «креолізований текст» увійшли до наукового обігу нещодавно, зокрема в тлумачному словнику української мови зазначено, що інтерсеміотика – це розділ семіотики, що вивчає перекодування образів, створених в одній знаковій системі, на образи іншої системи (Бусел, 2005). Це набуває вираження у міжмистецькому перекладі, у синтезі різних видів мистецтв. Зазначено, що чимало українських митців вдаються до інтерсеміотики, наприклад, Емма Андіївська, яка свої деякі вірші ілюструє живописними полотнами, та Віра Вовк, яка,

окрім поетичної творчості, займається музикою, є тонким знавцем сучасного мистецтва. У контексті української культури інтерсеміотичними текстами можна вважати комікси, інфографіку, ребуси, аудіокниги, мультиплікаційні фільми за творами української літератури тощо.

Поняття «креолізований текст» пов'язане із термінами «креолізована мова» («змішана мова»), «креолізація» (первинно означало процес утворення нових етнічних груп унаслідок змішування крові кількох етносів, а потім – процес змішування мов), що походять від лексеми «креоли» (від фр. *créole*; ісп. *criollo* й порт. *crioulo*; лат. *creare* «створювати, вирощувати, виводити»). До сьогодні терміни «інтерсеміотичний текст» чи «креолізований текст» не є загальноприйнятими, зокрема паралельно вживаються інші дефініції, як-от: полікодовий текст (Ейгер&Юхт), ізовербальний комплекс (А. Бернацька), лінгвовізуальний комплекс (Л. Большіянова), ізоверб (О. Міхеєв), семіотично ускладнений текст (О. Протченко), відеовербальний текст (О. Пойманова).

Досліджуючи зазначену проблему, ми вже наголошували, що такі визначення пов'язані з багаторівневістю і багатоплановістю конструкції, складною текстовою організацією, адже досліджувані тексти є результатом поєднання елементів, що належать до різних семіотичних систем – вербальної та невербальної (так званої іконічної), до якої входять ілюстрації (фотографії та малюнки), різні за характером – художньо-образні, декоративні, пізнавальні тощо, а також схеми, таблиці, формули, символічні зображення тощо (Бивалькевич&Лілік, 2019). Зазначимо, що вербальна й невербальна частини інтерсеміотичного (креолізованого) тексту поєднані на різних рівнях – на змістовому, змістово-композиційному та змістово-мовному.

Це зумовило появу різних класифікацій зазначених текстів, насамперед їх розподіляють на тексти з частковою та повною креолізацією. У текстах із частковою креолізацією вербальні й невербальні компоненти перебувають в автосемантичних відносинах, тобто словесна частина є головною, відносно автономною, а зображальна – факультативною. Текстам із повною креолізацією притаманні такі семантичні відношення: словесний текст повністю підпорядковується зображенню, він тісно пов'язаний, злитий з ним, а малюнок є облігаторним, тобто обов'язковим компонентом тексту (Бивалькевич&Лілік, 2019).

У цьому контексті доцільно процитувати Т. Семенюк, яка звертає увагу на невербальні та паравербальні елементи інтерсеміотичного тексту, які дослідниця визначає як засоби, що існують поряд із графемною системою мови і порушують «прозорість» графічної субстанції мовного вираження. На її думку, до зазначеного поля входять: графічна сегментація тексту і його розміщення на папері, довжина рядка, шрифт, колір, курсив, типографічні знаки, графічні символи, допоміжні знаки (наприклад: №, %, +), іконічні засоби (малюнок, фотографія, карикатура, рисунок, таблиця, схема, креслення тощо), незвична орфографія слів і розміщення пунктуаційних знаків, формат паперу, ширина полів, а також інші засоби, набір яких не є чітко фіксованим і може варіюватися залежно від типу конкретного тексту (Семенюк, 2017).

Отже, на основі аналізу художніх особливостей інтерсеміотичних (креолізованих) текстів можемо дійти висновку, що зазначений текст є полікодовим, у ньому вербальні й невербальні елементи спрямовані на активізацію мозкової діяльності реципієнта. Це обумовлює важливість використання зазначених текстів в освітньому процесі закладів середньої і вищої освіти, актуалізує необхідність визначення теоретичних і методичних основ їх застосування в професійній підготовці майбутніх учителів.

Розглянемо деякі категорії інтерсеміотичних текстів та з'ясуємо особливості їх використання в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти. Одним із найбільш популярних різновидів креолізованих текстів є комікси – мистецький жанр, що об'єднує літературу та образотворче мистецтво, оскільки є історіями в малюнках. А. Сонін зазначає, комікси є особливим способом оповіді, текст якої складає послідовність кадрів, що містять, окрім малюнка, вербальне відтворення, передають переважно діалоги персонажів, вкладені в особливу рамку. При цьому малюнок і вміщений у нього вербальний текст утворюють смислову єдність (Сонин, 1999). О. Колесник вважає, що комікс – це новий синтетичний вид мистецтва, сутність якого полягає в передачі оповідної фабули за допомогою доповнених текстом зображень (Колесник, 2013). Вона наголошує, що, окрім літератури та живопису, доцільно врахувати вплив на поетику коміксу ще принаймні трьох мистецтв – каліграфії (майстерність інтеграції писаного слова в малюнок),

хореографії та театру, які створили мову міміки, жестів та поз, що стала одним з найголовніших виразних засобів коміксу. Проте найсуттєвішим, на думку дослідниці, є вплив кінематографу, звідки були запозичені принципи розкадровки, планів, ракурсів тощо (Колесник, 2013).

До основних переваг коміксів, на думку науковців, належать високий рівень інформативності, образність і динамічність відображення інформації, завдяки роботі візуального каналу сприйняття. Структурною одиницею коміксу є кадр, який за принципом побудови значно ближчий до кінематографічного кадру, ніж до ілюстрації, оскільки в цих кадрах ілюстратори використовують різні плани – від дальнього до деталі. Традиційно поєднуються кадри приблизно однакових розмірів, що дає змогу об'єднувати їх у чотири-п'ять смуг-рядків, проте на сьогодні ілюстратори часто вдаються до збільшення розміру кадрів, зміни їхньої форми та розташування. Так вони намагаються передати перебіг сюжету, особливості хронотопу, позиціонування героїв (Сонин, 1999&Чикалова, 2020).

Г. Чикалова наголошує, що оскільки сторінка коміксу складається з п'яти-шести кадрів, то здобувачі освіти мають змогу регулювати процес надходження інформації, що сприяє економії психічних зусиль реципієнта щодо її сприйняття. Водночас оформлення інформації в коміксах покадрово сприяє розвитку причинно-наслідкових зв'язків: оскільки увага зосереджена на дії, а не на описі, то студенти набувають умінь робити розкадрування подій. Поєднання малюнків у кадрах і коротких текстів у «мільних бульбашках» допомагає зрозуміти, як складається історія. Суттєвою перевагою коміксів є стислість і точність висловлень, які розміщені в «мільних бульбашках», що теж спрацьовує на користь візуального каналу сприйняття, мотивує до читання (Чикалова, 2020).

Дослідники також акцентують, що в коміксах широко використовується лексика на позначення емоційних вигуків та звуконаслідування, а також стверджувальних і заперечних слів, що посилює драматизацію сюжету, а окрім цього, налаштовує читача на сприйняття та розуміння емоцій персонажів, а в результаті сприяє усвідомленню ними власних емоцій й керуванню ними, а також здатності розпізнавати та розуміти, що відчувають інші люди. Це є важливим на сьогодні, адже постає необхідність формувати в здобувачів вищої освіти здатності до емпатії,

готовності розуміти і приймати емоції та переживання інших, а також до соціальної рефлексії, під якою розуміємо спрямованість суб'єкта на відображення, усвідомлення й розуміння уявлень інших людей про вчителя і його діяльність, здатність сприймати чужі і транслювати свої емоції, оцінювати ставлення людей один до одного і передбачати поведінкові реакції інших людей (Лілік&Бивалькевич&Перинський, 2022).

Перш ніж розглянути дидактичні можливості використання коміксів в освітньому процесі, зазначимо, що за допомогою коміксів представлено низку творів класичної української літератури, зокрема видавництво «Генеза» в 1993 році опублікувало комікс за повістю Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Видавництво «Грані-Т» випустило серію «Класні комікси», до якої увійшли повість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», комедія Івана Карпенка-Карого «Хазяїн», повість І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», комедія М. Г. Куліша «Мина Мазайло», повість І. Я. Франка «Захар Беркут».

Окрім того, у сучасному мистецькому просторі з'явилося чимало коміксів як самостійних творів мистецтва, наприклад, у 2013 році вийшла «Мальована історія незалежності України», над якою працювали брати Капранови, що прагнули проілюструвати визначні події українського народу, створити цікавих героїв з метою привернення уваги якомога більшої аудиторії. З 2012 року починає виходити у світ роман «Даогопак» – повнокольоровий тритомний («Анталійська гастроль», «Шляхетна любов», «Таємниця Карпатського Мольфара») мальований авантюрно-пригодницький графічний роман-блокбастер про пригоди козаків-характерників із лицарського ордену магів і майстрів бойових мистецтв Запорізької Січі. Автори поставили перед собою завдання – продемонструвати світу легендарні міфи української історії. На особливий інтерес заслуговує комікс «Чуб: Зоряна байка про козака Чубенка» (ілюстратор – Олександр Ком'яхов), що є міжгалактичною історією про народного українського героя. Варто згадати і про комікси «Кіборги. Штурм» і «Кіборги. Незламні. Місія: ДАП» (2017 рік), у яких розповідається про оборону донецького аеропорту українськими військовими, які згодом отримали прізвисько кіборги.

У червні 2020 року у Львові презентували ще три роботи: «Кіборги. Історія трьох», «Кіборги. Початок» та «Кіборги. Незламні». Фактично, це серія книг, написаних у жанрі історичної

документалістики, адже в основу описаних сюжетів покладено реальні події, свідчення учасників боїв. Зокрема під час роботи над одним із цих видань автори коміксів проінтерв'ювали 48 кіборгів (Історія українських коміксів, 2021).

У 2017 році з'явився комікс «Воля», серед героїв якого – видатні постаті з української історії – гетьман Павло Скоропадський, академік Володимир Вернадський, історик та Голова Центральної Ради Михайло Грушевський, авіаконструктор Ігор Сікорський. Критики наголошують, що «Воля» – це мікс альтернативної історії, фантастики, екшена та жахів, у цьому творі українські герої беруться за порятунок світу.

Повномасштабний наступ Росії, який розпочався 24 лютого 2022 року, активізував роботу в цьому напрямі, з'являється низка графічних творів, присвячених окремим подіям і персоналіям російсько-української війни. Зокрема у видавництві «Ранок» вийшов комікс Мацуди Джюко «Привид Києва», присвячений одному з перших потужних міфів – загадковому пілоту МіГ-29, який один за одним знищує російські літаки біля Києва. Варто також згадати про соціальні комікси, створені в межах Програми розвитку ООН в Україні: у коміксі «На великій землі» йдеться про проблеми реінтеграції, з якими стикаються екскомбатанти АТО/ООС, коли повертаються до мирного життя; комікс «Звуки миру» розповідає про будні молоді у прифронтових містах, де доводиться адаптуватися до нових умов.

На основі аналізу цього доробку науковці зазначають, що наразі український комікс міцно закріпився як окремий літературний та художній жанр, що вже має певні традиції – авторський малюнок, історичні постаті та акцент на українських проблемах. Козаки, герої української історії й сьогодення, а також звичайні люди знайшли своє відображення в мальованих оповіданнях (Історія українських коміксів, 2021).

Зазначимо, що якщо комікси за творами класичної української літератури доцільно вивчати у взаємозв'язках із художнім текстом, на основі якого вони створені, то комікси про українську історію й сучасність потрібно відбирати для вивчення більш ретельно, а окрім того, враховувати особливості психологічного й розумового розвитку здобувачів освіти, рівень їхньої обізнаності з відображеними у творі подіями, рівень розвитку в них критичного мислення, досвід естетичного сприйняття коміксів тощо.

Загалом, проаналізувавши особливості використання коміксів в освітньому процесі в межах професійної підготовки майбутніх учителів, підсумуємо, що вони:

- 1) сприяють розумінню різних варіантів передавання сюжету, зокрема за допомогою зіставлення візуального й вербального компонентів;
- 2) збагачують словниковий запас здобувачів освіти і вчать їх застосовувати пунктуацію при прямій мові;
- 3) допомагають розпізнавати нелінійні сюжети;
- 4) сприяють розвитку зв'язного мовлення майбутніх учителів за умови правильної організації освітньої діяльності;
- 5) стимулюють розвиток уяви й фантазії;
- 6) сприяють формуванню креативних навичок;
- 7) заохочують студентів до ознайомлення з різними мистецькими жанрами та формами, стимулюють інтерес до літератури й культури загалом.

З-поміж інтерсеміотичних текстів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів, окрім коміксів, доцільно використовувати ребуси. Їхня актуальність і практична значущість зумовлена розвитком інформаційних технологій і телекомунікацій, а також зростанням популярності мобільного зв'язку, які призвели до формування особливого SMS-сленгу, основною характеристикою якого стала стислість: чим менша кількість букв або знаків у повідомленні – тим краще. Саме тому «мова SMS» характеризується активним уживанням усіляких абревіатур і скорочень. Ось приклади сучасного сленгу соціальних мереж: «4u» (for you), «b4» (before), «gr8» (great). У таких випадках окремі букви і цифри замінюються співзвучними словами і виразами. Варто також згадати про «емотикони» чи «смайли», які є простим та ефективним засобом вираження емоцій, без якого спілкування в мережі важко уявити. Цим мова інтернет-спілкування споріднена з ребусами – загадками, у яких слова або фрази, що розгадуються, зображено у вигляді комбінації зображень, фігур, композицій з букв тощо.

Варто зазначити, що лексема «ребус» утворена від латинської фрази «Non verbis sed rebus», що означає «Не словами, а за допомогою речей». Саме тому «rebus» асоціюють з латинським словом *rebus*: *res* (річ, предмет), *rebus* (перетворення) (Ребуси українською, 2021).

З метою формування в майбутніх учителів умінь створювати й розв'язувати ребуси пропонуємо їм використання програму

українськомовного генератора ребусів rebus1 (Ребуси українською, 2021), у якій можна ввести будь-яке слово або фразу, і вона миттєво згенерує ребус на основі запиту. У контексті нашого дослідження важливо, що, застосувавши відповідний перемикач, користувач може створювати спеціальні ребуси для дітей, в яких використані зображення дитячих героїв з казок та мультфільмів. Доцільно також наголосити, що цей генератор ребусів доступний й деякими іншими мовами.

Наголосимо, що в межах професійної підготовки майбутніх учителів створення ребусів набуває особливого значення: насамперед, їх доцільно використовувати в межах аудиторної і позааудиторної роботи для актуалізації опорних знань чи мотивації навчальної діяльності студентів: демонструємо їм ребус і пропонуємо здогадатися, яку тему вивчатимемо на занятті.

Варто зазначити, що ребуси можуть створювати й самі студенти в межах виконання самостійної роботи, наприклад, учителі української мови і літератури на основі прочитаного твору чи фактів біографії письменника вони можуть продукувати ребуси й запропонувати групі їх розгадати, а вчителі історії мають змогу генерувати й розв'язувати ребуси про певні історичні персоналії, документи певної доби.

Уміння складати й розв'язувати ребуси стане в нагоді майбутнім фахівцям і під час проходження педагогічної практики та подальшої професійної діяльності. За допомогою створених ребусів вони зможуть підвищити інтерес учнів до навчального матеріалу, перевірити рівень їхніх знань, сприяти розвитку в них креативності, критичного мислення й візуальної грамотності зокрема.

Ще одним різновидом інтерсеміотичних текстів, які, на нашу думку, стануть ефективним засобом формування креативності майбутніх учителів, є інформаційна графіка або інфографіка (з англ. *information graphics; infographics*), яку розглядають як графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації (Антипова, 2019). До жанрів найпростішої інфографіки належать таблиці, графіки, карти, кругові діаграми, логічні схеми. Більш складна інфографіка передбачає комбінування текстових блоків, фотографій, карт, таблиць, діаграм, навіть коміксів чи графічних романів, усього, що може допомогти створити повноцінну графічну розповідь.

Створення інфографіки, на думку В. Антипової, передбачає реалізацію низки принципів, зокрема:

- високий ступінь стиснення інформації;
- попереднє оброблення інформації з метою структурування кількісних даних;
- наявність елементів розвитку, поєднання або підпорядкування інформаційних блоків;
- спрямованість на активізацію когнітивних процесів споживача;
- наявність одного або декількох критеріїв, що об'єднують фрагменти інфографіки в конкретному об'єкті (Антипова, 2019).

У цьому контексті варто зазначити, що до засобів інфографіки належить широке коло комп'ютерних ресурсів, а саме: онлайн-джерела з візуалізації даних, програми для створення хмарини слів, програмне забезпечення візуалізації даних, засоби проєктування інфографіки онлайн, графічні редактори, програми презентацій, засоби створення карт, джерела даних, вільні сховища зображень, іконок і візуалізації резюме.

На сьогодні існує чимало онлайн-сервісів, що пропонують послуги зі створення інфографіки. Для роботи вчителя, на нашу думку, оптимальними є Infogr.am, Easel.ly, Canva, Draw.io тощо. Як і ребуси, інфографіку можна використовувати для актуалізації опорних знань майбутніх учителів, унаочнення теоретичного матеріалу, у межах презентації результатів самостійної чи науково-дослідницької діяльності студентів.

У контексті формування креативності майбутніх учителів доцільно застосовувати і буктрейлери (BookTrailer) – відеоролики рекламного характеру про книгу, метою якого є популяризація певного твору (Ісаєва, 2017). Зазначимо, що на сьогодні в Інтернет-мережі наявні буктрейлери за творами багатьох сучасних митців, проте здобувачі освіти різного рівня можуть створювати й власні буктрейлери з метою пропагування певного літературного тексту.

За формою буктрейлери розподіляють на такі різновиди: ролик з акторською грою; комп'ютерна графіка або мультиплікація; колаж.

Освітні буктрейлери класифікують за такими категоріями:

- фактографічні, що розповідають про основну думку сюжету твору. Їхнє завдання є подібним до анотації, тобто через музику, ілюстрації, ознайомити читачів із сюжетом, щоб після перегляду ролика потенційний читач прагнув дізнатися, з чого історія

починається й чим завершується. Зазвичай більшість буктрейлерів створено саме за «сюжетним» і розповідним принципами;

- емоційно-чуттєві, які розповідають про основний настрій книги та очікувані від неї емоції. Ілюстративний відеоряд має передати читачам настрій та емоції героїв;

- ідейні, які передають ключові ідеї й загальну змістову спрямованість тексту. Вони ґрунтуються на рекламі нереальної ідеї твору, на світогляді автора й цікавих думках, які він хоче донести до читача, на змістовому навантаженні книги (Бессараб, 2014).

Варто зазначити, що на сьогодні доступні кілька онлайн-сервісів та застосунків для створення буктрейлерів, зокрема: PowerPoint – програма дозволяє використовувати спецефекти та анімацію, створений відеоряд можна записати за допомогою екранної камери; Windows MovieMaker – це програма для користувачів-початківців, адже вона входить до пакету Microsoft Windows; Camtasiastudio – програма з відеомонтажу для досвідчених користувачів. Окрім того, можна послуговуватися будь-якими онлайн-редакторами для роботи з відео чи фото, як-от: YouTube – дуже легкий відеоредактор, можна зробити початок або кінець фільму, поєднати кілька матеріалів, додати звукову доріжку; Сервіси Animoto, Slidely призначені в основному для підготовки відеоколажів з великої кількості фотографій із накладанням звуку.

Зазначимо, що майбутніх учителів доцільно ознайомити з пам'яткою для створення буктрейлера, у якій будуть зафіксовані основні етапи розроблення цього різновиду інтерсеміотичних текстів. Отже, визначаємо такі основні етапи створення освітніх буктрейлерів:

1. Ознайомлення із прикладами буктрейлерів.
2. Визначення сюжету та ідеї майбутнього відеороліку (герої, місце, конфлікт).
3. Розроблення сценарного плану відеоряду (сюжет та вербальний супровід). Текст має бути не більше 10-15 речень, він має зацікавити читача, спонукати його до читання.
4. Добір відеоматеріалу (знайти відео за потрібною тематикою). Особливу увагу треба приділяти заголовку буктрейлера, який має відображати основну ідею твору. Важливо дотримуватися однієї стилізації ілюстрацій (чи то фото, чи то аніме, чи то ілюстрації, чи то графіка). Водночас бажано враховувати гармонійність стилю музики й відеоряду.

5. Робота із текстом. Потрібно вирішити, яким буде вербальний супровід відео – появою на слайдах, субтитрами або ж аудіозаписом – замість музики. Шрифт у титрах і субтитрах має бути зрозумілим і легким. Краще використовувати простий і класичний шрифт.

6. Вибір онлайн-сервісу для створення буктрейлера.

7. Виконання відеомонтажу. Треба об'єднати наявні візуальні й аудіоматеріали в один ролик з використанням обраного програмного забезпечення.

Буктрейлер як різновид інтерсеміотичного тексту сприятиме формуванню творчих здібностей майбутніх учителів, дає їм змогу дізнатися про новинки світу книги, а водночас зекономити час на читанні оглядових статей чи анотацій. Окрім того, він дозволяє здобувачам вищої освіти спробувати себе в ролі режисера, звукооператора, художника-мультиплікатора.

У контексті розгляду впливу інтерсеміотичних текстів на формування креативності майбутніх учителів варто згадати і про меми. Появу першого мема датують 20-ми роками ХХ ст., коли людство ще не ідентифікувало їх як меми. У 1921 році в сатиричному журналі «The Judge», опублікованому університетом штату Айова, містилося два зображення: перше – старовинна фотографія охайно одягненого, презентабельного чоловіка з коментарем «how you think you look when a flashlight is taken» («як ти думаєш, як ти виглядаєш у світлі ввімкненого ліхтарика»), друге – менш приваблива фотографія того ж чоловіка, але вже з іншим текстом: «How you really look» («як ви справді виглядаєте»).

Проте фактично термін «мем» був уведений до суспільного обігу в 1976 році Річардом Докінзом, який у своїй праці «Егоїстичний ген», спробував описати особливості поширення інформації в культурі (Докинз, 1993). Стверджуючи, що мем – це культурна інформація, яка виконує функцію передаватися іншим людям через мімікрію чи копіювання, науковець зазначав: «Як приклад мема можна назвати мелодії, ідеї, влучні вислови, моду; меми розмножуються, переходячи від мозку до мозку шляхом імітації» (Докинз, 1993). Широка розповсюдженість мемів у медіапросторі зумовила усебічне вивчення концепції й теорії мемів та дослідження їхньої ролі в житті суспільства. Р. Броуді й А. Менегетті зокрема, заявили про існування меметики – так званої науки про меми. Р. Докінз доводив, що вся культурна інформація складається з мемів, подібно до того, як біологічна інформація

складається з генів. На його думку, термін «meme» походить не від англійської лексеми memory (пам'ять), а від поняття «memetics» (меметика) (теорія еволюції культури) (Докинз, 1993).

Популярність і затребуваність інтернет-мемів як сучасного жанру зумовила навіть появу енциклопедій мемів. До відомих зразків таких мемопедій належать українськомовні «Файна Меморія», «Енциклопедія Драматика», «Інциклопедія». Варто також зазначити, що в м. Запоріжжя вперше в історії встановлено один із перших у світі пам'ятник інтернет-мему. Цей жартівливий пам'ятник «мертвому снігуру» уособлює фейкові новини російських медіаресурсів про українських школярів.

О. Дзюбіна стверджує, що «інтернет-мем традиційно сприймається як інформаційно-комунікативна одиниця, яка містить графічні та текстові компоненти. В основу мемів може бути покладено фразу, яка містить гумористичну складову, що буде зрозумілою для певної групи людей. Автори мемів часто використовують оксюмори, гру слів, метафори, переносне значення слів» (Дзюбіна, 2016).

Е. Циховська пояснює досліджуване явище так: «Меми – це інформація, яка швидко поширюється й популяризується, це мода на певні речі, пропаговані каналами зв'язку, це установки, якими ми керуємося у виборі того чи іншого предмета. Ідентифікований як психологічний вірус, мем, від'єднавшись від свого творця, еволюціонує через комунікаційне поле, стрімко інфікуючи нові групи людей. Меми фактично встановлюють моду на те, що ми споживаємо, створюючи інформаційне, а відтак і рекламне тло для новітньої бази» (Циховська, 2013).

Оперативно і швидко поширюючись Інтернетом у вигляді зображень, відео, аудіо чи текстів, інтернет-меми стають важливою складовою сучасного спілкування. Наприклад, влучний жарт, коротке відео курйозної ситуації, карикатура, вислів політика чи його жест можуть стати популярними за короткий проміжок часу і так само швидко втратити свою актуальність.

Інтернет-мемам притаманна «вірусність», тобто нав'язливе поширення в комунікації між користувачами мережі. В. Неклесова подає таке визначення досліджуваного явища: «мем – це частина інформації, яка передається суспільними каналами, її відрізняє стислість та дуже швидке розповсюдження» (Неклесова, 2017).

Яскравим прикладом є спільнота «Файні меми про українську літературу» у популярних соціальних мережах (Instagram,

Facebook, Twitter). За словами адміністратора групи Д. Ленченка, «мета створення спільноти – відродити українську літературу за допомогою створення самобутньої мем-культури, яка в нашій країні ще мало розвинена. Ініціатор спільноти переконує, що, «коли про національну літературу і культуру починають постити меми, посилюється розуміння особливостей української ідентичності, саме в цьому їх функція. А за допомогою такого медіаматеріалу українська література поступово перетворюється на справжній тренд серед прогресивної молоді» (Файні меми, 2022).

Т. Куїмова виділяє такі основні властивості інтернет-мемів: нестійкість; охоплення багатьох значень, що постійно оновлюються; швидка генерація та мутація; відносна важкість перекладу (Куїмова, 2009; 103). Джерелами мемів дослідниця визначає: персоналії; медіа; олбанську мову; форуми; випадкові фрази; позначення юзерів; явища та процеси; літературні твори та фольклор; малюнки і відео; рекламу; тварин; сайти (Куїмова, 2009, № 104).

На думку І. Окул, інтернет-меми мають такі характерні властивості (Окул, 2018).

1. Вірусність, що передбачає швидке поширення в Інтернеті і тиражування великою кількістю копій.

2. Репліцитність, тобто здатність відтворюватися, множитися в Інтернеті.

3. Серійність, що полягає в здатності утворювати серії, тобто низки «родинних», однотипних одиниць.

4. Емоційність, тобто властивість передавати певні емоції й викликати їх. Переважно інтернет-меми характеризуються мінімальною змістовністю, здаються примітивними, безглуздими знаками, однак їхня змістовна неповнота компенсується вираженим емоційно-експресивним потенціалом.

5. Мінімалізм форми: процес тиражування мемів в Інтернеті полегшується стислістю їхньої форми, що також полегшує сприйняття, усвідомлення та розуміння сенсу мема інтернет-користувачем. Саме тому необхідно бути обізнаним у певному культурному середовищі, що уможливорює розуміння додаткових значень.

6. Актуальність, тобто тісний зв'язок із певним соціальним і культурним контекстом.

7. Полімодальність, що означає властивість мемів передавати інформацію через декілька каналів – текстовий (вербальний) та

графічний (візуальний). Варто зазначити, що полімодальність не лише підвищує бажаність того чи того продукту, а й зумовлює змістове збагачення мема.

8. Фантазійний характер: чимало інтернет-мемів засновані на вигадці.

9. Гумор. Ця властивість є однією з ключових аспектів інтернет-мема і регламентується функційною його приналежністю до жанру доступного і зрозумілого для спільноти мережевого гумору, оскільки це властиво не всім інтернет-мемам.

10. Медійність, тобто існування, поширеність і видозмінення в засобах масової комунікації, а саме – у мережі Інтернет.

11. Мімікрія, що передбачає імітацію або наслідування інтернет-мемами різних жанрів (карикатура, плакат, комікс, листівка) (Окул, 2018).

Усі зазначені ознаки сприяють перетворенню інтернет-мемів на ефективний навчальний засіб, що сприяє виникненню в здобувачів освіти інтересу до поданого матеріалу, формуванню креативності й критичного мислення, а також цифрової й візуальної грамотності.

У процесі дослідно-експериментальної роботи з-поміж інших видів навчальної діяльності з інтернет-мемами було використано конкурс авторських мемів. Здобувачі освіти отримали завдання створити інтернет-мем, пов'язаний із освітнім процесом, навчальними дисциплінами, педагогічною практикою чи їхньою майбутньою професією. Вони мали надіслати виконане завдання викладачу, який розміщував отримані меми на своїй сторінці в мережі «Фейсбук» під спеціальним хештегом. Усі студенти групи мали змогу коментувати розміщені матеріали й голосувати за найкращий із них. Переможець винагороджувався балами з навчальної дисципліни. Такий прецедент сприяв формуванню корпоративної культури, оскільки меми не були пов'язані з персоналіями викладачів чи однокласників, тому студенти дотримувалися морально-етичних норм, а їхні меми відображали різні аспекти освітньої і професійної діяльності майбутніх учителів.

Ще одним різновидом інтерсеміотичних текстів, які доцільно застосовувати в освітньому процесі є інтерактивний постер чи мотиватор з певної теми (Ісаєва, 2017). До їхніх основних особливостей можна віднести такі аспекти, як-от: висока інтерактивність, що забезпечує діалог між викладачем і студентом;

простота у використанні (не вимагає інсталяцій, має простий і зрозумілий інтерфейс); багатий візуальний матеріал; груповий та індивідуальний підхід (дає змогу організувати роботу як з усією групою (використання на інтерактивній дошці, демонстраційному екрані), так і з окремим студентом (робота за персональним комп'ютером); навчальний матеріал подано у вигляді логічно завершених окремих фрагментів, що дає змогу викладачу конструювати заняття відповідно до завдань).

Для створення інтерактивного плакату доцільно використовувати такі інтернет-сервіси: Glogster, що дає змогу дозволяє розмістити текст, графіку і відео, важливо, що будь-який елемент може стати гіперпосиланням, а плакат виходить яскравим, барвистим, ефектним; Saso, що надає можливості створення різних схем-класифікацій, де кожен елемент схеми також може стати гіперпосиланням; містить шаблони й автофігури, а водночас дозволяє додавати зображення й малювати самому; Prezi, Projeqt, Linoit, SlideRosket, більшість із яких є англійськими, тому викладач має не лише володіти інформаційно-цифровою компетентністю, а й знати іноземну мову.

Зазначимо, що в процесі створення інтерактивного плакату самостійно викладач (чи студент) мають дотримуватися певних правил.

1. Тема плаката має відповідати темі заняття, а також формі його проведення заняття.

2. Зміст і оформлення плаката мають зумовлюватися передусім дидактичними цілями й завданнями й відповідати певним дидактико-методичним вимогам, зокрема містити такі елементи:

- один досить великий (основний) блок, із яким робота проводитиметься протягом усього розгляду нового матеріалу;

- додаткову наочність, яка розміщується у вигляді гіперактивних зон і розгортається по кліку, а так само згортається до початкового вигляду;

- інтерактивні інструменти (ручки, маркери), що дають змогу виділяти різними кольорами об'єкти інтерактивного плаката (підкреслення, обведення, виправлення, написи);

- області, які з'являються і зникають або за командою з кнопки, або по кліку на гіперактивній зоні; це важливо для роботи з правилами, висновками й певними теоретичними положеннями;

- елементи, які дають змогу автоматизувати дії (Вержанська & Латута, 2016).

Загалом інтерактивний плакат дає змогу унаочнити, систематизувати навчальний матеріал, а також активізувати освітню діяльність студентів, стимулювати розвиток у них критичного мислення, візуальної й інформаційної грамотності.

Варто також зазначити, що специфіка застосування інтерсеміотичних (креолізованих) текстів в освітньому процесі закладів вищої освіти зумовлена кількома факторами, зокрема: освітньо-професійною програмою, за якою здійснюється підготовка майбутніх фахівців, сформованістю їхніх особистісних і професійних рис, специфікою навчальної дисципліни, її завданнями, компетентностями, які мають сформуватися в процесі її опанування. А. Габідулліна, досліджуючи навчально-педагогічний дискурс, визначає такі функції інтерсеміотичних текстів, як-от: інформативна, ілюстрації вербального компонента, волюнтативна, метакомунікативна, експресивна, естетична, фактична, технічна (Габідулліна, 2011). Ці функції детерміновані тим, що для викладача текст є певним орієнтиром для діяльності, для студента – важливим джерелом інформації, об'єктом вивчення й розуміння. Для викладача текст є засобом навчання, а для студента – об'єктом. Отже, особливості навчального тексту загалом і інтерсеміотичного зокрема визначаються тим, що він одночасно виступає і об'єктом вивчення, і засобом навчання.

Перед викладачами, які забезпечують професійну підготовку майбутніх учителів, постають два основні завдання: по-перше, підібрати або створити інтерсеміотичні (креолізовані) тексти, які сприятимуть підвищенню ефективності освітнього процесу; по-друге, ознайомити здобувачів освіти з самим поняттям, з видами таких текстів, онлайн-інструментами технологіями їх створення, а також стимулювати до використання цих текстів у подальшій професійній діяльності.

Насамперед, зазначимо, що інтерсеміотичні (креолізовані) тексти мають використовуватися з метою донесення навчальної інформації як засіб її адаптації до специфіки «кліпового» мислення сучасної молоді. Окрім того, актуалізується потреба у використанні зазначених текстів у контексті упровадження дистанційної освіти, а також зростання ролі самоосвіти молодого покоління, яка відбувається як стихійно, так і в процесі виконання самостійної роботи, індивідуальних навчально-дослідницьких проектів, курсових і магістерських робіт.

Закцентуємо, що на сьогодні майбутній учитель має не лише опанувати великий обсяг знань, умінь, навичок, а й навчитися

самостійно здобувати знання, працювати з різними джерелами інформації, застосовувати отримані знання, уміння, навички в навчальній і професійній діяльності, формуючи необхідні компетенції.

Зазначимо, що використання інтерсеміотичних текстів потребує вироблення критеріїв їх добору, зокрема: виховний потенціал вербальних і зображувальних одиниць зазначеного тексту, інформативність, актуальність, адаптованість, доступність, наповненість дидактично значущими мовними одиницями, урахування психологічних особливостей реципієнтів, стилістична й жанрова довершеність, пошуковий і дослідницький потенціал, спроможність тексту спонукати реципієнтів до словесної творчості, створення інтерсеміотичних текстів (Бивалькевич&Лілік, 2019).

У процесі відбору і створення інтерсеміотичних текстів особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділяти їхньому змісту. Зазначені тексти мають бути насамперед цікавими для здобувачів вищої освіти, вирізнятися певною новизною, спонукати реципієнтів до роздумів, мати проблемний характер. Важливо, щоб текст не просто подавав готову інформацію, а стимулював появу запитань, бажання в студентів висловитися, тим самим активізуючи мовлення. Зміст інтерсеміотичних текстів має сприяти виникненню дискусій, у процесі яких викладач спрямовує мисленнєву діяльність здобувачів вищої освіти.

Зазначимо, що досліджувані тексти (як компонент підручників, посібників, мультимедійних навчальних матеріалів) застосовуються в освітньому процесі упродовж тривалого часу, проте в сучасних умовах змінюються їхні функції, методи і прийоми роботи з ними. На жаль, традиційні підручники, які вийшли друком наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. на сьогодні втрачають свою актуальність для сучасного покоління, якому притаманне «кліпове» мислення. Це можна пояснити лінійністю і логічністю структурування матеріалу в традиційних підручниках (Бивалькевич&Лілік, 2019). Отже, на часі розроблення нових сучасних навчальних матеріалів, які б базувалися на використанні інтерсеміотичних текстів, на основі врахування особливостей сприйняття інформації сучасною молоддю, фрагментарності матеріалу, взаємозв'язків між окремими блоками.

Отже, у процесі оформлення навчального матеріалу у вигляді інтерсеміотичного тексту викладачам варто дотримуватися певних

умов. Насамперед, як зазначають О. Вержанська й Т. Лагута, важливою характеристикою навчального тексту є наявність у ньому освітнього, культурологічного, виховного й розвивального потенціалу (Вержанська&Лагута, 2016). Отже, призначення навчального тексту – засвоєння інформації студентом, а під час її передачі – вплив на свідомість здобувачів вищої освіти, мотивування їх до роботи з навчальним матеріалом, сприяння розвитку креативних якостей майбутніх учителів.

Для цього, на нашу думку, варто уникати довгого монологічного викладу матеріалу, оскільки увага сучасних здобувачів вищої освіти дуже швидко розсіюється, тому доцільно відбирати основний матеріал, який варто поділити на невеликі блоки: особливості такого структурування залежатимуть від дисципліни, теми, характеру матеріалу, навчальної мети. Зазначені блоки можуть бути виділені за тематичним, хронологічним, дисциплінарним принципами (Бивалькевич&Лілік, 2019). Вони, з одного боку, є самодостатніми одиницями, а з другого – послідовно викладеними ланками одного логічного ланцюга, що дозволяє задіяти як лінійні властивості пам'яті людини так і врахувати синдром дефіциту уваги. Матеріал, запропонований для вивчення, має бути підібраний так, щоб можна було самостійно і швидко об'єднувати ці відомості в логічні групи. Окрім того, інтерсеміотичний текст має містити методичний інструментарій, який стимулюватиме, мотивуватиме, програмуватиме діяльність здобувачів вищої освіти, сприятиме досягненню цілей, окреслених під час вивчення навчальної дисципліни.

Для покращення сприйняття інтерсеміотичних текстів матеріал доцільно розташувати так, щоб кожна окрема сторінка містила логічно завершений фрагмент тексту, який є самостійним і незалежним від інших сторінок. Це пов'язано з широким використанням електронних пристроїв (планшетів, книжок, ноутбуків): студентам і викладачам зручно опрацьовувати матеріал, якщо він розміщений компактно на окремій сторінці, тобто не потрібно гортати книжку, щоб знайти початок чи продовження тексту (Вержанська&Лагута, 2016).

У професійній підготовці майбутніх учителів важливу роль відіграють навчальні дисципліни циклу загальної підготовки, які спрямовані на здобуття філософської, політологічної, культурологічної, соціологічної, правознавчої, економічної, фізкультурно-

оздоровлювальної освіти та її професійно-педагогічне спрямування, тобто засвоєння системи академічних знань, базових умінь і навичок. З-поміж нормативних навчальних курсів особливого значення набувають курси «Історія України», «Історія української культури», «Філософія»; варіативних – «Політологія», «Соціологія», «Логіка», «Релігієзнавство», «Етика й естетика».

У процесі опанування зазначених навчальних дисциплін у майбутніх учителів відбувається нагромадження фактичних відомостей з історії України, української і зарубіжної історії і культури; утвердження естетичних смаків, ставлень до власної історії, культури, формування ціннісних орієнтацій, професійної позиції, прагнень, індивідуально-особистісних рис майбутніх учителів.

У процесі дослідно-експериментальної роботи інтерсеміотичні тексти було використано в контексті курсів української та іноземної мов за професійним спрямуванням. Як відомо, на практичних заняттях необхідно застосовувати такі обов'язкові види мовленнєвої діяльності, як говоріння, письмо, читання та слухання. Навчальний матеріал з фонетики, лексикології, орфографії, морфології, синтаксису й пунктуації може бути представлений у форматі інтерсеміотичного тексту. У межах освітньої діяльності здобувачам вищої освіти – майбутнім учителям – було запропоновано рекламні плакати, а вони мали знайти в них помилки. Окрім того, для аналізу надано відеозаписи відповідної тематики, студенти мали знайти в них порушення мовних норм. У процесі аналізу ситуації враховувалися такі чинники: обраний фах, вікові особливості студентів, специфіка гендерного сприйняття, культурні, традиційні уподобання тощо.

У межах курсу історії України майбутнім учителям було подано карикатури та плакати, які вони мали співвіднести з певною епохою, упізнати явище, яке на них зображене, схарактеризувати його. У процесі викладання дисциплін «Історія української і зарубіжної культур» було запропоновано завдання переглянути буктрейлер, мультфільм чи кінофільм, а також проаналізувати комікс, порівняти їх із твором мистецтва, на основі якого вони створені.

Засвоєння теоретичних і прикладних відомостей із психолого-педагогічних, методичних дисциплін, набуття професійно значущих якостей передбачено навчальними дисциплінами циклу професійної та практичної підготовки, який є найбільш важливим.

Особливого значення набувають курси загальної, вікової, педагогічної й соціальної психології, педагогіки, методик навчання і виховної роботи. У контексті зазначених дисциплін студентам було запропоновано здійснити аналіз педагогічних ситуацій, які подано у формі інтерсеміотичного тексту; наочності, розробленої учителями чи студентами, для проведення уроків з певного навчального предмета, а також фрагментів відеозаписів уроків чи виховних заходів, проведених студентами-практикантами.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що креативність майбутніх учителів – це комплекс інтелектуальних та особистісних особливостей індивіда, що сприяє самостійному висуванню проблем, генеруванню більшої кількості оригінальних ідей і нешаблонному їх розв'язанню. Доведено, що важливим засобом формування креативності майбутніх учителів є інтерсеміотичні (креолізовані) тести передбачають поєднання вербального й невербального компонентів на змістовому, змістово-композиційному та змістово-мовному рівнях. Обґрунтовано доцільність використання в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти таких різновидів інтерсеміотичних текстів, як буктрейлер, ребус, комікси, інфографіка тощо. Описано можливості використання інтерсеміотичних текстів у межах аудиторної й позааудиторної роботи здобувачів вищої освіти, визначено онлайн-сервіси, які доцільно застосовувати для генерування інтерсеміотичних текстів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розгляді особливостей використання інтерсеміотичних текстів в контексті підготовки майбутніх учителів за окремими освітньо-професійними програмами з акцентом на певних навчальних дисциплінах циклів загальної і професійної підготовки.

Список використаних джерел

1. Антипова В. Современные подходы к формированию информационной грамотности в школьных библиотечных медицентрах США. URL: http://schoollibrary.ioso.ru/index.php?News_id=385. (дата звернення: 20.11.2022).
2. Бессараб А. Буктрейлер як нове явище у сфері соціальних комунікацій. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2014. № 1-2 (17-18). С. 159-163.
3. Бивалькевич Л. М., Лілік О. О. Використання креолізованих текстів в професійній підготовці майбутніх учителів (у контексті задачного підходу). *Вісник НУЧК імені Т.Г. Шевченка*. 2019. Вип. 158. С. 193-197.

4. Бондаренко Н. Мейнстрім освітнього прогресу в Україні – компетентність↔креативність. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716981/1/BNV_2019%2009%2006_St.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
5. Бусел Т. Великий тлумачний словник української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
6. Вержанська О. М., Лагута Т. М. Креолізований навчальний текст в електронному навчанні. *Новий Колегіум*. 2016. №1. С. 42-49.
7. Видано комікси про кіборгів та донецький аеропорт. URL: <https://ua.112.ua/kultura/vydanokomiksy-pro-kyborhiv-ta-donetskyi-aeroport-452265.html>. (дата звернення: 15.10.2022).
8. Габидуллина А.Р. Педагогическая лингвистика: учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. Горловка: ГППИИЯ, 2011. 280 с.
9. Головачева О. Розвиток творчих здібностей учнів професійно-технічних училищ швейного профілю у процесі вивчення «художнього моделювання одягу». *Магістр*. 2008. Вип. 5. С. 94–96.
10. Дзюбіна О. І. Класифікація, структура та функціонування інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook. *Молодий вчений*. 2016. №2 (29). С. 375–379.
11. Докинз Р. Эгоистичный ген. Москва: Мир, 1993. 318 с.
12. Ісаєва О. Креолізований текст на уроках світової літератури як фактор активізації читацької діяльності. URL: media.ipro.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/isaeva_kreolizovanyj_tekst.doc. (дата звернення: 02.12.2022).
13. Історія українських коміксів. URL: <https://uncomics.com/ukrainian-comics>. (дата звернення: 10.12.2022).
14. Колесник О. С. Поетика графічного роману: синтез мистецтв та транспозиції. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. пр.* 2013. Вип. XXXI. С. 301–307.
15. Куїмова Т. Класифікація інтернет-мемів за походженням. *Комп'ютерні науки та інженерія: матеріали III міжнар. конф., м. Львів, 14–16 трав. 2009 р.* Львів, 2009. С. 103–104.
16. Лілік О., Бивалькевич Л., Перинський Ю. Вплив соціальної рефлексії на професійне спілкування викладача педагогічного закладу вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2022. Вип. 18 (174). С. 129–137.
17. Милославский И. Г. Креативный или творческий? *Известия*. 2009. 1 июня. С. 3.
18. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ: Знання УРСР, 1989. 36 с.
19. Неклесова В.Ю. Мемі як частина онімного простору. *Записки з ономастики: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 20. С. 210–222.
20. Окул І. І. Інтернет-мем як культурний феномен. *Життя і пам'ять: науковий збірник, присвячений пам'яті В.І. Шамко*. Одеса: Homeless Publishing, 2018. Вип. 3. С. 133–148.

21. Пономарев Я. А. Психология творчества. Москва: Наука, 1976. 304 с.
22. Ребуси українською. URL: <http://rebus1.com.ua>. (дата звернення: 21.12.2022).
23. Семенюк Т. Інтерсеміотичні особливості письмової комунікації. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2459/3/Semenyuk%20intersemiot.pdf>. (дата звернення: 21.01.2023).
24. Сонин А.Г. Комикс как знаковая система: психологическое исследование (на материалах франкоязычных комиксов): дис.... канд. фил. наук: 10.02.19. Барнаул, 1999. 236 с.
25. Ушневич С. Використання медіатехнологій у підвищенні літературної освіти молодших школярів. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/8586-Текст%20роботи-16148-1-10-20210210.pdf> (дата звернення: 13.11.2022).
26. Файні меми про українську літературу. URL: <https://www.facebook.com/ukrlit.mem/about>. (дата звернення: 13.11.2022).
27. Фромм Э. Здоровое общество. Москва: Аст, Хранитель, 2006. 544 с.
28. Чикалова Т.Г. Дидактичні можливості використання коміксів на уроках у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 20. Т. 3. С. 52–55.
29. Циховська Е.Д. Інформаційні віруси: картина як інтернет-мем. Актуальні проблеми іноземної філології. 2013. Вип. 8. Ч. 1. С. 152–158.

References

1. Antipova, V. (2014). *Sovremennye podhody k formirovaniyu informacionnoj gramotnosti v shkol'nyh bibliotechnyh mediacentrah SShA* [Modern approaches to the formation of information literacy in USA school library media centers]. URL: http://schoollibrary.ioso.ru/index.php?News_id=385 [in Russian].
2. Bessarab, A. (2014). *Buktreiler yak nove yavyshe u sferi sotsialnykh komunikatsii* [Book trailer as a new phenomenon in the field of social communications]. *Derzhava ta rehiony*. Seriya: Sotsialni komunikatsii. № 1–2 (17–18), pp. 159–163 [in Ukrainian].
3. Byvalkevych, L. M., Lilik, O. O. (2019). *Vykorystannia kreolizovanykh tekstiv v profesiinii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv (u konteksti zadachnoho pidkhodu)* [Usage of creolized texts in the professional training of future teachers (in the context of the problem approach)]. *Visnyk NUChK imeni T.H. Shevchenka*, Vyp. 158, pp. 193–197 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, N. (2019). *Meinstrim osvithnoho prohresu v Ukraini – kompetentnist↔kreatyvnyist* [The mainstream of educational progress in Ukraine – competence↔creativity]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716981/1/BNV_2019%2009%2006_St.pdf [in Ukrainian].

5. Busel, T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Big explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

6. Verzhanska, O. M., Lahuta, T. M. (2016). Kreolizovanyi navchalnyi tekst v elektronnomu navchanni [Creolized educational text in e-learning]. *Novyi Kolehium*, №1, pp. 42–49 [in Ukrainian].

7. Vydanokomiksy pro kiborhiv ta donetskyi aeroport [Comics about cyborgs and the Donetsk airport were published]. URL: <https://ua.112.ua/kultura/vydanokomiksy-pro-kyborhiv-ta-donetskyi-aeroport-452265.html> [in Ukrainian].

8. Gabidullina, A. R. (2011). Pedagogicheskaja lingvistika [Pedagogical linguistics]: ucheb. posob. dlja stud. vysshih ucheb. zaved. [textbook for students of higher education institution]. Gorlovka: GGPIIJa [in Russian].

9. Holovacheva, O. (2008). Rozvytok tvorchykh zdibnosti uchniv profesiino-tekhnichnykh uchylyshch shveinoho profilu u protsesi vyvchennia «khudozhnoho modeliuвання odiahu» [Development of creative abilities of students of sewing vocational schools in the process of studying «artistic clothing modeling»]. *Mahistr*, Vyp. 5, pp. 94–96 [in Ukrainian].

10. Dziubina O. I. Klasyfikatsiia, struktura ta funktsionuvannia internetmemiv v sotsialnykh merezhakh Twitter ta Facebook [Classification, structure and functioning of Internet memes in social networks Twitter and Facebook]. *Molodyi vchenyi*. 2016. №2 (29), pp. 375–379 [in Ukrainian].

11. Dokynz, R. (1993). Ehoystychnyi hen [The selfish gene]. Moskva: Myr [in Russian].

12. Isaieva, O. O. (2017). Kreolizovanyi tekst na urokakh svitovoi literatury yak faktor aktyvizatsii chytatskoi diialnosti [Creolized text in world literature lessons as a factor in the activation of reading activity]. URL: media.ippo.kubg.edu.ua/wp./isaeva_kreolizovanyj_tekst.doc [in Ukrainian].

13. Istoriia ukrainskykh komiksiv [History of Ukrainian comics]. URL: <https://uncomics.com/ukranian-comics> [in Ukrainian].

14. Kolesnyk, O. S. (2013). Poetyka hrafichnoho romanu: syntez mystetstv ta transpozytsii [Poetics of the graphic novel: synthesis of arts and transposition]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury: zb. nauk. pr.* Vyp. XXXI, pp. 301–307 [in Ukrainian].

15. Kuimova, T. (2009). Klasyfikatsiia internet-memiv za pokhodzheniam [Classification of Internet memes by origin]. *Kompiuterni nauky ta inzheneriia: materialy III mizhnar. konf.*, 14–16 trav. 2009 r. Lviv, pp. 103–104 [in Ukrainian].

16. Lilik, O., Byvalkevych, L., Perynskyi, Yu. (2022). Vplyv sotsialnoi refleksii na profesiine spilkuвання vykladacha pedahohichnoho zakladu vyshchoi osvity [The influence of social reflection on the professional communication of a teacher of a pedagogical institution of higher education]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka*. Vyp. 18 (174), pp. 129–137 [in Ukrainian].

17. Myloslavskii, I. H. (2009). Kreatyvnyi ili tvorcheskii? [Creative or creative?] *Izvestiia*. 1 yiunia, pp. 3 [in Russian].
18. Moliako, V. O. (1989). *Psykholohichna hotovnist do tvorchoi pratsi* [Psychological readiness for creative work]. Kyiv: Znannia URSS [in Ukrainian].
19. Neklesova, V. Yu. (2017). Memy yak chastyna onimnoho prostoru [Memes as part of the anonymous space]. *Zapysky z onomastyky: zb. nauk. pr.*, Vyp. 20, pp. 210–222 [in Ukrainian].
20. Okul, I. I. (2018). Internet-mem yak kulturnyi fenomen [Internet meme as a cultural phenomenon]. *Zhyttia i pamiat: naukovyi zbirnyk, prysviachenyi pamiaty V. I. Shamko*. Odesa: Homeless Publishing, Vyp. 3, pp. 133–148 [in Ukrainian].
21. Ponomarev, Ya. (1976). *Psykholohyia tvorchestva* [Psychology of creativity]. Moskva: Nauka [in Russian].
22. *Rebussy ukrainskoiu* [Puzzles in Ukrainian]. URL: <http://rebus1.com.ua> [in Ukrainian].
23. Semeniuk, T. (2017). Intersemiotychni osoblyvosti pysmovoï komunikatsii [Intersemiotic features of written communication]. URL: <https://evnuir.vnu.edu.a/bitstream/123456789/2459/3/Semenyuk%20intersemiot.pdf> [in Ukrainian].
24. Sonyn, A. H. (1999). *Komyks kak znakovaia systema: psykholohicheskoe yssledovanye (na materyalakh frankoiazychnykh komyksov)* [Comic as a sign system: psychological research (on the materials of French-language comics)]: dys.... kand. fyl. nauk: 10.02.19. Barnaul [in Russian].
25. Ushnevych, S. *Vykorystannia mediatekhnolohii u pidvyshchenni literaturnoi osvity molodshykh shkoliariv* [Usage of media technologies in improving the literary education of younger schoolchildren]. URL: [file:///C:/Users /Admin/Downloads/8586-Текст%20роботи-16148-1-10-20210210.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/8586-Текст%20роботи-16148-1-10-20210210.pdf) [in Ukrainian].
26. *Faini memy pro ukrainsku literature* [Nice memes about Ukrainian literature]. URL: <https://www.facebook.com/ukrlit.mem/about> [in Ukrainian].
27. Fromm, E. (2006). *Zdorovoe obshchestvo* [A healthy society]. Moskva: Ast, Khranytel [in Russian].
28. Chykalova, T. H. (2020). Dydaktychni mozhlyvosti vykorystannia komiksiv na urokakh u pochatkovii shkoli [Didactic possibilities of using comics in elementary school lessons]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 20, T. 3, pp. 52–55 [in Ukrainian].
29. Tsykhovska, E. D. (2013). *Informatsiini virusy: kartyna yak internet-mem* [Information viruses: a picture as an Internet meme]. *Aktualni problemy inozemnoi filolohii*. Vyp. 8. Ch. 1. S. 152–158 [in Ukrainian].

Ольга ЛІЛІК

ORCID ID: 0000-0002-5187-1944,
Researcher ID GQB-0015-2022

*Доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української
мови і літератури,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: lilik8383@ukr.net*

Olha LILIK

ORCID 0000-0002-5187-1944
Researcher ID GQB-0015-2022

*Doctor of pedagogic sciences,
Associate professor,
Professor of the department of
Ukrainian language and literature,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: lilik8383@ukr.net*

Леонід БИВАЛЬКЕВИЧ

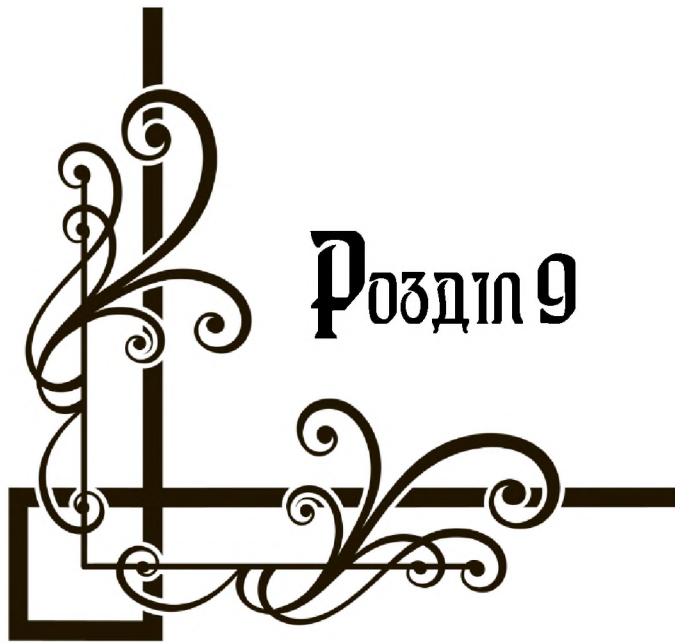
ORCID ID: 0000-0002-5500-416X,
Researcher ID AAO-3658-2020

*Кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальнотехнічних
дисциплін та креслення,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: manofmystery@ukr.net*

Leonid BYVALKEVYCH

ORCID 0000-0002-5500-416X
Researcher ID AAO-3658-2020

*PhD in Pedagogical Science,
Associate professor,
Associate professor of Department of
General Engineering and Drawing,
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: manofmystery@ukr.net*

УДК 378.035.6

Максим ІМЕРІДЗЕ

Maksym IMERIDZE

**ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЗРІЛОСТІ**

**CIVIC AND PATRIOTIC EDUCATION IN THE CONTEXT
OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION AS THE BASIS
FOR THE FORMATION OF CIVIC MATURITY**

Постановка проблеми. Формування у здобувачів вищої освіти України почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України є вкрай важливими як для національно-патріотичного виховання взагалі, так й для громадянсько-патріотичного виховання зокрема.

Методологія дослідження базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу громадянсько-патріотичного виховання та становлення громадянської зрілості в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Обґрунтовано, що громадянсько-патріотичне виховання та національно-патріотичне виховання є основою становлення громадянської зрілості здобувачів вищої освіти.

Метою пропонованої розвідки є дослідження громадянсько-патріотичного та національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти як основи громадянської зрілості.

Висновки. 1. Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. 2. Громадянсько-патріотичне виховання в контексті національно-патріотичного виховання формує громадянську зрілість здобувачів вищої освіти. 3. Критеріями громадянсько-патріотичної вихованості здобувачів вищої освіти вважаємо громадянську ініціативність і активність, патріотичну свідомість і громадянську відповідальність. 4. Метою громадянсько-патріотичного виховання в університетах України є виховання молоді у дусі патріотичного обов'язку, поваги до військової служби та готовності до захисту Вітчизни. 5. Патріотизм й громадянсько-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти забезпечить як формування громадянської зрілості, так і повноцінний всебічний розвиток молоді та всієї держави загалом.

Ключові слова: виховний процес, громадянсько-патріотичне виховання, національно-патріотичне виховання, здобувачі вищої освіти, патріотизм.

Formulation of the problem. The formation of students of higher education in Ukraine a sense of patriotism, respect for the Constitution and laws of Ukraine, social activity and responsibility for assigned state and public affairs, readiness to fulfill the duty to protect the independence and territorial integrity of Ukraine are extremely important for national and patriotic education in general, as well as for civic and patriotic education in particular.

The research **methodology** is based on the general principles of philosophy, the basic modern provisions of pedagogical science and reflects the interrelationship of methodological approaches to the study of the process of civic-patriotic education and the formation of civic maturity in higher education institutions of Ukraine.

Scientific novelty. It is substantiated that civic-patriotic education and national-patriotic education are the basis of the formation of civic maturity of higher education students.

The **purpose** of the proposed investigation is to study civic-patriotic and national-patriotic education of higher education students as the basis of civic maturity.

Conclusions. 1. National and patriotic education is one of the priority directions of the state. 2. Civic-patriotic education in the context of national-patriotic education forms the civic maturity of students of higher education. 3. We consider civic initiative and activity, patriotic consciousness and civic responsibility as the criteria of civic and patriotic upbringing of higher education students. 4. The purpose of civic-patriotic education in Ukrainian universities is to educate young people in the spirit of patriotic duty, respect for military service and readiness to defend the

Motherland. 5. Patriotism and civic-patriotic education of higher education students will ensure both the formation of civic maturity and the full-fledged all-round development of youth and the entire state in general.

Key words: educational process, civic-patriotic education, national-patriotic education, students of higher education, patriotism.

Постановка проблеми. Натепер в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі національних цінностей. Сучасні вітчизняні наукові розвідки доводять, що формування у здобувачів вищої освіти України почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, є вкрай важливими як для національно-патріотичного виховання взагалі, так й для громадянсько-патріотичного виховання зокрема.

На сучасному етапі становлення й розвитку Української держави проблема громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти набуває дедалі більшої актуальності. Необхідність її всебічного дослідження пояснюється потребою підсилення інтересу до національних цінностей українського народу. Саме цей процес сприяє повноцінному формуванню й розвитку молоді, що навчається у вишах як патріотів України.

Аналіз останніх досліджень. Основа громадянсько-патріотичного виховання досліджена вітчизняним педагогом В. Сухомлинським, який в своїх працях доводив необхідність прищеплювати молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників (Сухомлинський, 1971). Громадянсько-патріотичному вихованню в контексті національно-патріотичного виховання молодого покоління нашої держави присвячено наукові розвідки сучасних вітчизняних дослідників. Концептуальні аспекти національно-патріотичного виховання висвітлено в наукових розвідках І. Беха (Бех, 2014: 60–66). Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти досліджували – П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька (Ігнатенко& Поплужний& Косарева&Крицька, 1997).

Сучасні вітчизняні педагогічні розвідки розкривають окремі аспекти національно-патріотичного виховання, що досліджено в працях: В. Будака, О. Виноградової, Н. Волошиної, І. Карпунь,

Т. Коломоєць, В. Костюк, О. Олексюк, Л. Писаревої, Т. Філімонової, В. Шинкаренко, Г. Чорної.

Методологія дослідження. *Методологія дослідження* базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу громадянсько-патріотичного виховання та становлення громадянської зрілості в закладах вищої освіти України.

Наукова новизна. Обґрунтовано, що громадянсько-патріотичне виховання та національно-патріотичне виховання є основою становлення громадянської зрілості здобувачів вищої освіти.

Методи дослідження – обґрунтування процесу громадянсько-патріотичного виховання, в основі якого є патріотизм, формування громадянської зрілості та національно-патріотичне виховання був проведений аналіз наукової, педагогічної, методичної літератури.

Мета розділу – дослідження громадянсько-патріотичного та національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти як основи громадянської зрілості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натепер недостатньо вивчено сутність громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти в період російсько-української неспровокованої війни.

Виклад основного матеріалу. Після першого року повномасштабної війни такий – ключовим активом України є її соціальний капітал, прості українці.

Саме сила соціального капіталу країни стала тим хребтом, завдяки якому країна вистояла перед навалюю з росії і завдяки якому тримається досі. Це фактор, який не врахували всі: і росія, і наші західні партнери та союзники. Вони робили свої прогнози покладаючись на те, що українська держава слабка, її інституції майже не працюють, чиновники тотально корумповані. Тож Україні давали максимум тиждень. Але ми протрималися і тримаємося вже рік. Причиною тому є наші люди та зв'язки між ними – величезний соціальний капітал, який виник в Україні за останні роки (Гайдачук, 2023).

Найважливішим пріоритетом громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання є формування громадянської зрілості та ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Мета громадянсько-патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань: утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки; підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю; сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності, працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовленнєвої культури; спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

«Патріотичне і громадянське виховання нині стало незаперечним пріоритетом для нашої освіти у всіх її ланках. Педагоги, відчуваючи підвищену відповідальність у цьому плані, масово включилися на досягнення цієї великої мети. Вони свідомо пов'язують її з долею країни: насамперед з її безпекою, незалежністю, інтеграцію у Європейську спільноту» (Бех, 2019).

Вітчизняні вчені, які досліджують національно-патріотичне виховання констатують, що формування патріота України, підготовленого до життя, з високою національною свідомістю, здатного побудувати громадянське суспільство, в основу якого закладені та постійно втілюються демократія, толерантність та повага до прав людини, набуває сьогодні особливого значення. Як стверджує вітчизняна вчена С. Грищенко, «самовиховання – це процес свідомого перетворення людиною самого себе, своїх тілесних, душевних сил і властивостей, соціальних якостей, Він означає зміну людини, її фізичної, духовної, етичної, соціальної і

творчої досконалості» (Грищенко, 2009: 47). Погоджуємося з вченою та зауважимо, що соціальні якості напряду залежні також й від громадянсько-патріотичного та національно-патріотичного виховання особистості.

Здобувши незалежність на початку ХХІ сторіччя, Україна переживає політичну і економічну кризи, інші проблеми, які неодмінно з'являються у часи, коли визначаються національні орієнтири.

Саме на сучасному етапі в Україні громадянсько-патріотичне виховання розглядається як один з найважливіших компонентів політичної соціалізації та соціальної активності і формування громадянської зрілості.

З початку 2000-х років виникла необхідність розробки державних програм виховання патріотизму й толерантності, формування громадянської зрілості на основі національно-патріотичного виховання. У період соціальних перетворень у сучасному українському суспільстві актуальність здобувають формування ціннісних світоглядних підстав патріотичного виховання, нової громадянської зрілості, що формується на основі системи вищої освіти. Духовно-моральне становлення здобувачів вищої освіти, підготовка їх до самостійного життя є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави на сучасному етапі (Пащенко, 2002: 10–11). Маємо також пам'ятати й завдання громадянсько-патріотичного виховання та розумітися на процесі моделювання виховного простору з метою забезпечення самовизначення особистості кожного здобувача вищої освіти.

На нашу думку, сучасне громадянсько-патріотичне виховання має здійснюватися в умовах національного виховання. Погоджуємося з визначенням громадянсько-патріотичного виховання, що розкрито в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави»: «формування гармонійної, розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативністю» (Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави, 2000). Для нашого дослідження необхідним є дотримання головного завдання громадянсько-патріотичного виховання: «формування патріотизму,

а на сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення». Зазначимо, що проблема громадянсько-патріотичного виховання завжди займала одне з провідних місць у наукових розвідках вітчизняних науковців. Проте, науковці надавали назви по-різному: громадсько-патріотичне, патріотичне, національно-патріотичне виховання. Міністерством освіти і науки України натеper визначено, що громадянсько-патріотичне виховання є складовою національно-патріотичного виховання та тісно пов'язане з патріотизмом. На думку сучасних вітчизняних науковців (С. Грищенко, А. Загородньої, О. Ілішової, Д. Єфімова, Н. Макогончук): «У сучасній літературі патріотичне виховання трактується як виховання, що формує усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, любов до своєї Батьківщини, вболівання за долю свого народу, його майбутнє» (Грищенко& Ілішова& Єфімов&Макогончук, 2022: 119–123; Загородня, 2013: 24–28.).

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді «національно-патріотичне виховання» визначається як «комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» (Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, 2015).

Провідна роль у системі видатного педагога В. Сухомлинського відводилась «вихованню громадянськості, любові до рідної землі, відданості Батьківщині, поваги до Матері й Батька, культури взаємин з людьми й природою, ставлення дитини до самої себе». Провідні ідеї В. Сухомлинського широко використовуються в практиці закладів загальної середньої освіти України, у розробленні нових програм і моделей розвитку національної освіти. Що особливо важливо в період війни (Філімонова, 2016: 58–60).

Погоджуємося з твердженням вітчизняного вченого М. Тимчик, що основними «причинами зниження уваги до патріотичного

виховання є багаторічне використання в закладах загальної середньої освіти змісту й методів патріотичного виховання, які не відповідають віковим і психологічним особливостям школярів. Патріотичні почуття не повинні бути споглядальними, обмежуватися пасивними реакціями милування й уподобання» (Тимчик, 2012: 2-3). Існує також й інша думка вітчизняних дослідників (П. Ігнатенко, В. Поплужного, Н. Косаревої, Л. Крицької), що національно-патріотичне виховання має будуватися на національній ідеї, «воно спрямовується на виконання надзавдання – піднести Україну до рівня високо розвинутих світових держав, що вимагає активної творчості всього українського народу. У нинішніх умовах емоційне начало патріотизму виявляється, насамперед, у мужності, рішучості, готовності українських громадян відстоювати незалежність своєї молоді держави всіма можливими засобами навіть мільярними» (Ігнатенко&Поплужний&Косарева&Крицька, 1997: 45).

Погоджуємося з думкою, викладеною у наукових розвідках І. Бега, що громадянсько-патріотичне виховання є дійсно державницьким вихованням. Цей процес виходить за рамки перерахованих якостей соціального виховання. Громадянсько-патріотичне виховання «вимагає від особистості емансипації від групових інтересів і долучення до вищих моральних переживань і цінностей. Тут на душевну авансцену особистості виходять совість, справедливість, альтруїзм. У кінцевому підсумку підрастаюча особистість має сформуванати державницький світогляд, який перш за все передбачає вірність існуючій державі та його представникам, чесність і порядність стосовно них». Значимими є також й «повага до законів і прав, які декларуються державою». Все ж для істинно державницького світогляду особистості цих якостей видається недостатньо. Він має ґрунтуватися на міцному фундаменті широких суспільно значущих моральних поглядів і переконань особистості. Саме цей процес і є основою для формування громадянської зрілості на основі громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання (Бех, 2019: 607-618).

Натепер в закладах вищої освіти України практично створена державно орієнтована модель громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти (що особливо важливо для бакалаврату).

Визначимо основні напрями громадянсько-патріотичного виховання для формування громадянської зрілості здобувачів освіти: орієнтир на процеси в державі (почуття відданості державі, державно-патріотичне виховання, орієнтація на національні інтереси, патріотизм); ставлення до суспільства (громадянське виховання, орієнтоване на виховання соціальних якостей особистості – громадянськості, поваги до закону, соціальній активності й відповідальності); відношення до культури (визнання культурних цінностей, виховання духовності, національної самобутності); позитивне відношення до обраної професії (розуміння значимості своєї професії, відповідальність за якість своєї праці для суспільства); відношення до своєї власної особистості як унікальної цінності (Демешкевич, 2021).

Вважаємо, що Україну можна розглядати як самобутню державу із особливим українським національним характером, неповторною специфікою всього українського. Маємо також зауважити що формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти залежить від створення нової політично сильної й економічно багатой української держави, зі збереженням кращих традицій української національної культури.

Для успішного громадянсько-патріотичного виховання та становлення патріотизму молоді, що навчається в закладах вищої освіти, особливо важливим, на нашу думку, це навчити здобувачів освіти рівня бакалаврату виокремити поняття нація. Вважаємо, що для цього можна використовувати наукові розвідки відомого українського педагога Г. Ващенка. На його думку «нацією вважають єдність поколінь людей – сучасних, минулих і майбутніх. Націю творить спільність походження (крові), території, мови, культури, традицій» (Ващенко, 1994: 97).

Водночас, погоджуємося з тезами наукових розвідок вітчизняних вчених М. Імерідзе, С. Люльчак, де вони визначають, що «патріотизм – це чинник і засіб організації та самоорганізації людського суспільства». Вважаємо це важливим для нашого подальшого дослідження (Імерідзе&Люльчак, 2022: 33).

Указ Президента України «Стратегія національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року виокремлює основні напрями досягнення мети національно-патріотичного виховання: «удосконалення нормативно-правової бази стосовно національно-патріотичного виховання; підвищення ролі української мови як національної цінності та невід’ємного елемента національно-

патріотичного виховання, здійснення заходів з її популяризації; забезпечення підтримки україномовних дитячих і молодіжних друкованих видань, спрямованих на виховання молодого покоління в дусі патріотизму, поваги до історичного минулого та духовної й культурної спадщини, популяризація читання як соціально важливого вміння» (Стратегія національно-патріотичного виховання, 2019).

Нашими науковими розвідками констатовано, що йде процес збільшення уваги до національно-патріотичного виховання взагалі, а також до громадянсько-патріотичного виховання зокрема, в закладах вищої освіти. В Україні йде війна. Проте маємо зазначити, що на сучасному етапі недостатньо розроблені методичні рекомендації щодо громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти у вишах, а існує потреба оптимізувати національно-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти взагалі та громадянсько-патріотичне виховання зокрема, у процесі фізкультурно-масової роботи, потребує також оновлення недостатньою розроблений зміст, форми і методи реалізації цієї роботи в закладах освіти України.

Указ Президента «Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді» від 03.07.2008, в якому визначено, що «метою національно-патріотичного виховання є сприяння вихованню у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, реалізації науково-технічного та творчого потенціалу молодих громадян, а також сприяння ефективній діяльності центрів патріотичного виховання молоді» (Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді, 2008).

Патріотизм – горде слово, це кожен день проведений здобувачем вищої освіти в Zoom замість аудиторій, бо в Україні йде війна. Це не ховатися від призову у військо. Це стати волонтером, якщо не зможеш воювати. Робити, що зможеш для своєї країни кожного дня. Також, на думку наших здобувачів вищої освіти 2-х університетів, що приймали участь в опитуванні, це й почуття гумору, яке допомагає пережити будь-які негаразди. Це приклади служіння Україні кожного дня, як на фронті, так й в містах і селах які зазнали руйнувань та не мають найнеобхіднішого. До речі, звертаємо увагу наукового загалу, що така форма виховної роботи цікавить наших здобувачів освіти. Бо саме тепер, коли йде війна з

Росією, становлення України як незалежної держави, є важливим напрямом з виховання патріотизму та формування громадянської зрілості молодих українців.

Патріотизм й громадянсько-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти забезпечить як формування громадянської зрілості, так і повноцінний всебічний розвиток молоді та всієї держави загалом.

Вважаємо, що національна вища школа передовсім має виховувати справжніх патріотів, громадян України, що досягли громадянської зрілості саме в процесі набуття професійної освіти у вищі. Отже, проблема громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання та формування громадянської зрілості залишається натеper важливою і значущою для освітнього середовища закладів вищої освіти нашої країни.

Для формування громадянської зрілості в процесі громадянсько-патріотичного виховання необхідно спиратися на мету Концепції національно-патріотичного виховання молоді (від 27.10.2009), яка спрямована на «виховання молоді людини – патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову й соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентно-спроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури» (Концепція національно-патріотичного виховання молоді, 2009).

Зауважимо, що зміцнення й поглиблення найцінніших громадянських якостей здобувачів вищої освіти, формування їхньої активної життєвої позиції поглиблює й прискорює процес формування громадянської зрілості молодого покоління.

Погоджуємося з думкою багатьох сучасних вітчизняних вчених «національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі національних цінностей; національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти» (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 120; Імерідзе&Люльчак, 2022: 32–37).

Найважливішою формою вважаємо роз'яснення внутрішньої та зовнішньої політики України, Законів України, рішень Президента України та Кабінету Міністрів України, виховувати повагу до законодавчих норм.

Вважаємо важливими для наших наукових розвідок праці П. Віндюк, щодо критеріїв національно-патріотичної вихованості. «Основними критеріями національно-патріотичної вихованості студентської молоді ми вважаємо наступне: знання історії Батьківщини, сучасних важливих подій в країні, інтерес до її майбутнього, почуття гордості за свою Батьківщину, її видатних людей; громадянська ініціативність і активність, патріотична свідомість і громадянська відповідальність; добровільна участь в праці на загальну користь, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, підносити її авторитет; шанобливе ставлення до історичного минулого українського народу, його мови та духовних цінностей; досконале знання державної мови, постійне піклування про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту на міжнародному рівні; глибокі знання свого родоводу, культури, історії, традицій, звичаїв, символіки та мистецтва, духовних надбань рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника, спадкоємця й наступника; бережливе ставлення до природи, народних досягнень, повага до батьків, старшого покоління; готовність захищати честь і гідність, свободу і незалежність свого народу» (Віндюк, 2020: 3; Імерідзе&Люльчак, 2022: 32–37).

Розглядаючи видатні сучасні постаті українців, що виборюють свободу та незалежність нашої держави на фронті, маємо згадати Олега Куцина, командира добровольчого загону «Карпатська Січ», який у Харківській області зупинив ворога в селі Вірнопілля (Бутусов, 2022).

Різкий та конфліктний у політиці, глибокий та мудрий у спілкуванні на війні, Олег Куцин на фронті мав позивний «Кум», який дуже йому личив. Бо у підрозділі він був і кумом, і батьком, і другом кожному, був не начальником, а натхненником. У кожному мить у кожному жесті та інтонації Олег випромінював упевненість, увагу та контроль ситуації. Він командував авторитетом та прикладом, на який рівнялись люди, які кожної хвилини жили під прицілом. Він тонко зчитував та пригортав до себе людей, і прощав їм миттєву слабкість, якщо бачив, що сумління та сором дозволять бійцю перемогти себе всередині та повернутись у бій.

У нього воювали бійці 17 національностей, і росіяни, і американці, і грузини, і латвійці, і французи, і британці, бо йому не треба було знати мову, щоб встановити взаємодію та створити довіру у бою (Бутусов, 2022).

«Кум» не боявся ворога, смерті та начальства, і ставав лютим тільки тоді, коли брехня заважала воювати, коли через брехню та слабкість його бійців наражали на смертельний ризик, коли втрачали можливість знищити російських окупантів.

Олег Куцин допускав, що Вірнопілля зможуть захопити, і комбат спокійно підготував село до ближнього бою, бійці з гранатометами, які засіли навколо будинків, мали відстрілюватись до останнього, і завдати ворогу максимальних втрат, і його бійці свідомо зробили свій вибір продати своє життя у бою якомога дорожче.

У Вірнопіллі «Кум» організував якісну оборону, розвідку, забезпечення, і тут полюбили працювати аеророзвідники та протитанкісти, бо цілей навколо було багато для усіх видів зброї. Саме тут знаменитий військовослужбовець «Адвокат» настріляв півтора десятки танків та іншої техніки зі «Стугни». Росіяни не зайшли, тому що висоти навколо села стали цвинтарем російської бронетехніки.

Вони відбили усі атаки. Вони втратили багато неймовірних товаришів. Вони пережили ці нелюдські умови, коли у холоді відмовляє організм, а вихід на вулицю є небезпечною грою. Вони отримали з часом необхідну зброю, отримали підтримку наших танків, артилерії.

19 травня 2022 року на знак визнання високих заслуг добровольчого загону головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний утворив 49-й окремий стрілецький батальйон «Карпатська Січ» за поданням ОК «Схід», командиром став, звичайно, Олег Куцин, і він отримав усі повноваження на відбір людей, та на призначення на усі посади тих, кому він довіряв.

Це була найвища честь на війні для Олега Куцина.

Армія ворога через Вірнопілля так і не пройшла, Ізюмський плацдарм став для росіян пасткою, яку ЗСУ закрили у вересні. І на залишках села зараз тиша.

Наша нація гартується неймовірними подвигами тисяч і сотен тисяч героїв.

19 червня 2022 року під час чергового обстрілу Вірнопілля російською артилерією, Олег Іванович Куцин загинув на своєму командному пункті від прямого влучання. Комбат «Карпатської Січі» наказ виконав. Він переміг у битві за Вірнопілля. У Олега Івановича Куцина нема ніяких державних нагород (Бутусов, 2022).

Такий приклад героїзму пересічного українця надихає на перемогу над ворогом кращі ніж будь які слова.

Й, водночас, це форма громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти за якою важливо вивчати біографії видатних людей нашої держави, які пов'язали своє життя з Україною в боротьбі з російським агресором.

Також однією з форм громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти є роз'яснення серед здобувачів вимог Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992, нова редакція 23.04.2022), Військової присяги на вірність українському народові та військових статутів, організації зустрічей з ветеранами російсько-української війни, відвідування військових кафедр закладів вищої освіти (Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України, 1992, 2022).

Формою громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання вважаємо вивчення Державного гімну України, засвоєння поваги до державної атрибутики, змісту державних символів.

Підсумовуючи маємо констатувати, що у формуванні громадянської зрілості в процесі громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання має брати участь сама особистість та повністю усвідомлювати важливість своєї участі в житті сучасної України.

Головною метою виховної роботи у вишах України в умовах російської повномасштабної війни та з метою реалізації проєктів у сфері громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти є виховання їх у дусі патріотичного обов'язку, поваги до військової служби та готовності до захисту Вітчизни, повазі до чинного законодавства та засад правової демократичної України.

Маємо констатувати, що форми громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти необхідно запроваджувати з метою формування громадянської зрілості. Заступники директорів інститутів, заступники деканів факультетів, куратори академічних груп, викладачі навчальних дисциплін обов'язково мають проводити роботу з громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. Особливу увагу потрібно приділяти молоді, що навчається на 1-4 курсах бакалаврату. Зауважимо, що важливо для здобувачів всіх освітніх програм.

Громадянсько-патріотичне виховання як одна з складових національно-патріотичного виховання, як констатують вітчизняні вчені, є важливим засобом громадянської освіти: «громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання» (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 120; Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрямок виховного процесу в закладах позашкільної освіти, 2019: 4–5).

В процесі громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання щодо формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти, як констатують вітчизняні вчені П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька у своїй роботі «Виховання громадянина» (1997) важливу роль грають патріотичні переконання: «У формуванні патріотичних переконань важливу роль відіграє політичне та ідеологічне мислення». Науковці відзначають, що за допомогою політичного мислення розкривається державний зміст різних часткових акцій та подій внутрішнього життя держави (Ігнатенко&Поплужний&Косарева&Крицька, 1997: 81).

Волонтерство також є важливим напрямом для громадянсько-патріотичного виховання здобувачів освіти взагалі. Смаколики для бійців на фронт, окопні свічки, збір коштів на теплі речі, випічка хіба – все це можуть зробити молоді люди. Й разом з тим – це неоціненна допомога фронтовикам та нагадування про дім та родичів нашим героям. Громадянсько-патріотичне виховання допомагає організувати волонтерські загони, які забезпечують потужну благодійну діяльність – допомагають як військово-службовцям Збройних Сил України, так й тим, хто отримав поранення на фронті бойових дій з російським окупантами. Все це робиться систематично і цілеспрямовано згідно програми, розробленої Міністерством освіти і науки України. Вважаємо, що традиції українського народу пробуджуватимуть у студентської молоді любов до героїчного, переконання у тому, що завжди є місце для подвигів, вірного служіння рідному народу, Батьківщині. Всі учасники освітнього середовища мають пам'ятати, що національно-патріотичне виховання взагалі та громадянсько-патріотичне виховання зокрема, в умовах закладу вищої освіти – це гнучка саморегулююча система. Ця система повинна реагувати на національні, освітні, культурні, суспільні та інші потреби особистості кожної молодої людини.

Складність та кількість задач, які вирішували і вирішують волонтери, не була би можлива без того рівня підприємливості і креативу який є в наших людей. Це свідчить про колосальний, космічний простір підприємницької енергії в країні. І саме тому, єдиною можливою економічною моделлю для побудови нової країни є надання максимальної свободи цій творчій енергії і таланту українського народу. Максимально спростити всі процедури, скасувати обмеження і дати свободу. І через деякий час ця підприємницька енергія перетворить Україну на одну із найдинамічніших у своєму розвитку країн світу. Історія України показує, що держава у нас завжди була традиційно слабкою, а самоорганізація людей на дуже високому рівні. Це і є ключем до розуміння майбутньої економічної моделі країни – мінімальна держава і максимальна свобода підприємництва (Гайдачук, 2023).

Масштаб, тривалість та системність волонтерського руху в Україні говорить про те, що волонтерський рух активно допомагає і сьогодні, рік по тому як почалось повномасштабне вторгнення. Це все свідчить про слабкість держави (Гайдачук, 2023).

На практиці це означає, що фактично весь народ України з перших днів війни об'єднався в десятки тисяч горизонтальних команд, мереж і груп, які через принципи самоорганізації почали вирішувати тисячі складних задач по захисту країни, забезпеченню армії, евакуації людей, логістиці, фінансам, виробництву, кіберопераціям, PR-кампаніям, санкційному та дипломатичному тиску. Кожна група могла діяти сама по собі, а за потреби об'єднуватись з іншими для вирішення складніших задач та посилення впливу. На таку команду перетворилася майже вся країна. Масштаб цього волонтерського руху просто неймовірний, і головне, що він сталий – він продовжує ефективно діяти вже рік. В основі такого волонтерського руху лежить швидка довіра, безкорисні мотиви, ефективна взаємодія, творча і креативна енергія, та найголовніше – розуміння, що лише разом ми можемо більше. На таку команду перетворилася майже вся країна (Гайдачук, 2023).

Здобувачі вищої освіти 2–3 курсів бакалаврату, які прийняли участь в опитуванні, вважають, що повага до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку громадянської зрілості та основою громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання у вітчизняному освітньому середовищі.

Вітчизняна вчена С. Грищенко вважає, що «процес національно-патріотичного виховання потрібно будувати так, щоб він сприяв накопиченню позитивного досвіду і відповідної поведінки» (Грищенко, 2009: 47). А це вже змусить замислитися на сутністю національної ідеї та громадянсько-патріотичного виховання.

Вітчизняні вчені (З. Курлянд, І. Бужина, С. Грищенко, О. Ілішова, Д. Єфімов, Н. Макогончук) доводять, що нині громадянсько-патріотичне виховання вимагає постійного вдосконалення. С. Грищенко зазначає, що «позитивною стороною особистісного самовизначення є те, що молода людина має здатність самостійно формувати систему цінностей, на базі яких вона досягне формування готовності до прийняття рішень відносно різноманітних аспектів життєвої перспективи». Вчена доводить, що громадянсько-патріотичне виховання, як складова національно-патріотичного виховання тісно пов'язане з особистісним самовизначенням (Грищенко, 2019. 131; Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 119–123).

Сучасна вища освіта України потребує самореалізації і самоактуалізації особистості (Закон України «Про освіту»), виховання громадянської зрілості має бути спрямоване на усвідомлення свого громадянського обов'язку на основі патріотичних, національних і загальнолюдських духовних цінностей. В них утверджуються якості громадянина – патріота України (Імерідзе&Люльчак, 2022; Про освіту: Закон України, (проект), 2016).

Важливо розпочинати активне громадянсько-патріотичне виховання в закладах загальної середньої освіти. Громадянсько-патріотичне виховання має бути стрижнем усієї освітньої роботи, оскільки педагоги освітніх закладів різного рівня повинні «виховувати особистість, яка має почуття гордості за свою державу, сумлінно виконує громадські обов'язки, усвідомлює соціальні проблеми Батьківщини та українського народу, любить рідних та близьких людей. Без цього людина не має обличчя, вона втрачає себе». Педагогічний колектив спрямовує свою роботу на виховання у здобувачів освіти почуття національної гордості, патріотизму, власної гідності, милосердя, взаємоповаги, любові до рідної землі, отже виховна робота в освітніх закладах спрямована на розвиток високоінтелектуальної та всебічно розвиненої особистості здобувача освіти (Борисова, 2021).

Маємо констатувати, що в основу системи національно-патріотичного виховання взагалі та громадянсько-патріотичного

виховання зокрема, як формування громадянської зрілості, покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Як зазначено в документах Міністерства освіти і науки України, основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності.

Важливим, на нашу думку, є основне завдання патріотичного виховання – укорінювати у свідомості та поведінці дітей та молоді пануючі у цій системі політичні цінності, норми, орієнтації та зразки, поширювати певний тип політичної культури. Громадянське суспільство вимагає виховання певного різновиду патріотизму, отже тема саме громадянського патріотизму, який з'єднав би виразників різних етносів у політичну українську націю, є досить злободенною для нашої України.

Важливими індикаторами ефективності громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання, що є основою формування громадянської зрілості мають стати, зокрема: «збільшення відвідуваності закладів, що популяризують культурні та національно-мистецькі традиції Українського народу, а також експозицій музеїв, присвячених національно-визвольній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України; підвищення серед громадян України та представників світового українства рівня знань про видатних особистостей українського державотворення, визначних українських учених, педагогів, спортсменів, військових, підприємців, провідних діячів культури, мистецтв, а також духовних провідників Українського народу»; збільшення передплати та обсягів розповсюдження україномовних (насамперед дитячих і молодіжних) друкованих видань національно-патріотичного спрямування; збільшення кількості глядачів на переглядах творів кіномистецтва, що розкривають героїчне минуле та сьогодення Українського народу, його боротьбу за незалежність та територіальну цілісність (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 118; Марковець, 2015: 116–122).

Щодо різновидів патріотизму, спираємося в наших наукових розвідках на праці вітчизняних вчених О. Вишневського, С. Грищенко, О. Ілішової, А. Загородньої, О. Ілішової, Д. Єфімова, Н. Макогончук: «Територіальний патріотизм базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася. Державний патріотизм ґрунтується на остаточній меті нації – побудові власної держави, державному самовизначенні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості» (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 118; Загородня, 2013: 24–28; Теоретичні основи педагогіки, Під ред. Вишневського, 2001).

Підсумовуючи маємо констатувати, що найважливішим аспектом громадянсько-патріотичного виховання виступає почуття любові до Батьківщини, готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї.

Погоджуємося з вітчизняною вченою А. Загородньою, що «Виховання громадян України носить національний характер, базується на національних традиціях українського народу, є ідейною силою національної свідомості» (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 118; Загородня, 2013: 24–28).

Натепер необхідно регулярно актуалізувати всі аспекти громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання: «розширення сфер застосування української мови; збільшення частки україномовного інформаційного та культурного продукту; збільшення кількості громадян, зокрема, дітей і молоді, які пишаються своїм українським походженням, громадянством; збільшення кількості і якості культурних продуктів, спрямованих на національно-патріотичне виховання; збільшення кількості і якості соціальної реклами з питань популяризації національно-патріотичного виховання; забезпечення проведення конкурсів з визначення проєктів національно-патріотичного виховання, розроблених організаціями громадянського суспільства, для реалізації яких надається фінансова підтримка з Державного бюджету України та місцевих бюджетів» (Грищенко&Ілішова&Єфімов&Макогончук, 2022: 118; Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України, 2019).

Висновки. 1. Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. 2. Громадянсько-

патріотичне виховання в контексті національно-патріотичного виховання формує громадянську зрілість здобувачів вищої освіти. 3. Критеріями громадянсько-патріотичної вихованості здобувачів вищої освіти вважаємо громадянську ініціативність і активність, патріотичну свідомість і громадянську відповідальність. 4. Метою громадянсько-патріотичного виховання в університетах України є виховання молоді у дусі патріотичного обов'язку, поваги до військової служби та готовності до захисту Вітчизни. 5. Патріотизм й громадянсько-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти забезпечить як формування громадянської зрілості, так і повноцінний всебічний розвиток молоді та всієї держави загалом.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо розроблення методичних основ громадянсько-патріотичного виховання в контексті національно-патріотичного виховання та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах. *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* : збірник наук. праць. У 2-х тт. Київ ; Переяслав-Хмельницький: Юрка Любченка, 2019. Т. 1. С. 607–618. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717745/1/> (дата звернення 12.11.2022).
2. Борисова О. М. Формування системи патріотичного виховання учнівської молоді в умовах сучасної школи. 2021. URL: www.managment.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K (дата звернення 11.11.2022).
3. Бутусов Ю. Він переміг у нерівній битві за Вірнопілля: історія подвигу комбата «Карпатської Січі» Олега Куцина. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/society/vin-peremig-u-nerivnij-bitvi-za-virnopillya-istoriya-podvigu-kombata-karpatskoi-sichi-olega-kutsina.htm?_gl=1*1nnx3mz*_ga*MTUwMjIxMTIwNy4xNjQ0NjU2Mzc2*_ga_JBX3X27G7H*MTY2NTY2MDczMi40MzguMS4xNjY1NjYwOTYzLjU3LjAuMA (дата звернення 13.10.2022).
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
5. Віндюк П. А. Критерії патріотичного виховання студентської молоді. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/tezi.vindjuk.pdf (дата звернення 13.05.2022).
6. Гайдачук С. Фундамент для розбудови нової України. 9 лютого 2023. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/v-chomu-sila-ukrajini-chomu-putin-ne-peremozhe-novini-ukrajini-50303151.html>
7. Грищенко С. В. Самовдосконалення особистості: монографія. Під науковою редакцією: З. Н. Курлянд, І. В. Бужиної. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 192 с.

8. Грищенко С. В. Самовиховання особистості: монографія. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2009. 252 с.

9. Грищенко С. В., Ілішова О. М., Єфімов Д. В., Макогончук Н. В. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. № 44. Т. 1. 2022. С. 119–123.

10. Демешкевич В. А. Особливості патріотичного виховання молоді в контексті розвитку сучасного суспільства. 2021. URL: www.managment.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K (дата звернення 11.11.2022).

11. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. *Теорія та методика управління освітою*. №10. 2013. С. 24–28.

12. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: *Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник*. Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.

13. Імерідзе М. Б., Люльчак С. Ю. Формування громадянської зрілості в процесі національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. Серія «Педагогічні науки». Випуск 17(173). 2022. С. 31–37.

14. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. *Педагогічна газета*. 2000. № 6 (72), червень. 6 с.

15. Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009 р. URL: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645 (дата звернення 13.05.2022).

16. Костюк В. І., Карпунь І. Н. Національно-громадянське виховання студентської молоді: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 268 с.

17. Марковець В. Виховання патріотичної особистості в умовах становлення незалежної держави державно-управлінський аспект. *Збірник наукових праць. «Ефективність державного управління»*. 2015. Вип. 43. С. 116–122.

18. Національно-патріотичне виховання як пріоритетний напрямок виховного процесу в закладах позашкільної освіти. *Збірник «Грані науково-технічної творчості Запорізької області»*. № 2 (2019). Запоріжжя, 2019. С. 4–5.

19. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С. 9–14.

20. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 1992. Нова редакція 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 14.05.2022).

21. Про освіту: Закон України: проект від 30.03.2016. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. Київ, 1994–2016 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58639 (дата звернення 08.05.2022).

22. Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді: Указ Президента № 616/2008 від 03.07.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616/2008#Text> (дата звернення 08.05.2022).

23. Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення 12.11.2022).

24. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Москва: Молодая гвардия, 1971. 336 с.

25. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій: підручник для студентів / Під ред. О. Вишневського. Дрогобич: Відродження, 2001. 268 с.

26. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спеціальність 13.00.07 – Теорія і методика виховання. Київ, 2012. 20 с.

27. Філімонова Т. В. В. О. Сухомлинський: щоб у серці жила Батьківщина. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.]. Редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Філімонова Т. В. Київ: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, 2016. С. 58–60.

28. Budak V., Oleksiuk O. Contemporary methodological approaches to the process of forming a personality of leader-patriot in the university educational environment. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки: збірник наук. праць. Миколаїв, 2019. № 2(65). С. 40–47.

References

1. Bekh, I. D. (2019). Patriotychne i hromadianske vykhovannia u vlasnykh mezhakh. [Patriotic and civic education within one's own borders.]. *Osvita dlia myru = Edukacija dla pokoju - Education for peace: zbirnyk nauk. prats. U 2-kh tt.* Kyiv; Pereiaslav-Khmelnyskyi: Yurka Liubchenka, T. 1, pp. 607–618. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717745/1/> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].

2. Borysova, O. M. (2021). Formuvannia systemy patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi v umovakh suchasnoi shkoly. [Formation of the system of patriotic education of students in the conditions of a modern school]. URL: www.managment.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K (data zvernennia 11.11.2022) [in Ukrainian].

3. Butusov, Yu. (2022). Vin peremih u nerivnii bytvi za Virnopillia: istoriia podvyhu kombata «Karpatskoi Sichi» Oleha Kutsyna. [He won the unequal battle for Virnopil: the story of the feat of the «Carpathian Sich» combatant Oleg Kutsyn]. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/society/vin-peremig-u-nerivnij-bitvi-za-virnopillya-istoriya-podvigu-kombata-karpatskoi-sichi-olega-kutsina.htm?_gl=1*1nnx3mz*_ga*MTUwMjIxMTIwNy4xNjQ0NjU2Mzc2*_ga_JBX3X27G7H*MTY2NTY2MDczMi40MzguMS4xNjY1NjYwOTYzLjU3LjAuMA (data zvernennia 13.10.2022) [in Ukrainian].

4. Vashchenko, H. (1994). Vykhovnyi ideal. [Educational ideal]. Poltava: Poltavskyi visnyk [in Ukrainian].
5. Vindiuk, P. A. (2020). Kryterii patriotychnoho vykhovannia studentskoi molodi. [Criteria of patriotic education of student youth]. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/tezi.vindjuk.pdf (data zvernennia 13.05.2022) [in Ukrainian].
6. Haidachuk, S. (2023). Fundament dlia rozbudovy novoi Ukrainy. [The foundation for building a new Ukraine]. 9 liutoho URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/v-chomu-sila-ukrajini-chomu-putin-ne-peremozhe-novini-ukrajini-50303151.html> (data zvernennia 13.05.2022) [in Ukrainian].
7. Hryshchenko, S. V. (2019). Samovdoskonalennia osobystosti: [Self-improvement of the personality] monohrafiia. [monograph]. Pid naukovoju redaktsiieiu: Z. N. Kurliand, I. V. Buzhynoi. Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].
8. Hryshchenko, S. V. (2009). Samovykhovannia osobystosti: [Self-education of the individual] monohrafiia. [monograph]. Chernihiv: Chernihivskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni T.H. Shevchenka [in Ukrainian].
9. Hryshchenko, S. V., Ilishova, O. M., Yefimov, D. V., Makohonchuk, N. V. (2022). Problema natsionalno-patriotychnoho vykhovannia. [The problem of national and patriotic education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, № 44, T. 1, pp. 119–123 [in Ukrainian].
10. Demeshkevych, V. A. (2021). Osoblyvosti patriotychnoho vykhovannia molodi v konteksti rozvytku suchasnoho suspilstva. [Peculiarities of patriotic education in the context of the development of modern society]. URL: www.management.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K (data zvernennia 11.11.2022) [in Ukrainian].
11. Zahorodnia, A. (2013). Suchasne rozuminnia patriotychnoho vykhovannia molodi. [Modern understanding of patriotic education of youth]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methods of education management*, № 10, pp. 24–28 [in Ukrainian].
12. Ihnatenko, P. R., Popluzhnyi, V. L., Kosarieva, N. I., Krytska, L. V. (1997). Vykhovannia hromadianyna: Psykhologo-pedahohichni i narodoznavchyi aspekty: [Education of a citizen: Psychological-pedagogical and ethnographic aspects] navchalno-metodychnyi posibnyk. [educational and methodological manual]. Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia [in Ukrainian].
13. Imeridze, M. B., Liulchak, S. Yu. (2022). Formuvannia hroma-dianskoi zrilosti v protsesi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity. [Formation of civic maturity in the process of national-patriotic education of students of higher education]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko. Seriiia «Pedahohichni nauky»*, Vypusk 17(173), pp. 31–37 [in Ukrainian].

14. Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavy. (2000). [The concept of civic education in the conditions of the development of the Ukrainian state]. *Pedahohichna hazeta – Pedagogical newspaper*, № 6 (72), cherven 12 [in Ukrainian].

15. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi (2009) [The concept of national and patriotic education of youth] vid 27.10.2009 r. URL: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645 (data zvernennia 13.05.2022) [in Ukrainian].

16. Kostiuk, V. I., Karpun, I. N. (2018). Natsionalno-hromadianske vykhovannia studentskoi molodi: [National civic education of student youth] navchalnyi posibnyk [Tutorial] dlia studentiv pedahohichnykh navchalnykh zakladiv, Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

17. Markovets, V. (2015). Vykhovannia patriotychnoi osobystosti v umovakh stanovlennia nezaleznoi derzhavy: derzhavno-upravlinskyi aspekt. [Education of a patriotic personality in the conditions of the formation of an independent state: the state-management aspect]. Zbirnyk naukovykh prats. [Collection of scientific papers]. «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia», Vyp. 43, pp. 116–122 [in Ukrainian].

18. Natsionalno-patriotychne vykhovannia yak priorytetnyi napriamok vykhovnoho protsesu v zakladakh pozashkilnoi osvity. (2019). [National-patriotic education as a priority direction of the educational process in out-of-school education institutions] Zbirnyk [Collection] «Hrani naukovotekhnichnoi tvorchosti Zaporizkoi oblasti», № 2 (2019), Zaporizhzhia, pp. 4–5 [in Ukrainian].

19. Pashchenko, D. (2002). Patriotychne i natsionalne vykhovannia – skladovi stanovlennia hromadianyna. [Patriotic and national education are components of becoming a citizen] *Shliakh osvity – The way of education*, № 1, pp. 9–14 [in Ukrainian].

20. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: (1992) [About military duty and military service] Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 1992. Nova redaktsiia 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (data zvernennia 14.05.2022) [in Ukrainian].

21. Pro osvitu: (2016): [About education] Zakon Ukrainy: [Law of Ukraine] proiekt vid 30.03.2016. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofits. veb-portal*. Kyiv, 1994–2016 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58639 (data zvernennia 08.05.2022) [in Ukrainian].

22. Pro provedennia u 2009 rotsi v Ukraini Roku molodi: (2008): [About holding the Year of Youth in Ukraine in 2009] Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] № 616/2008 vid 03.07.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616/2008#Text> (data zvernennia 08.05.2022) [in Ukrainian].

23. Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia: (2019): [Strategy of national and patriotic education] Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 18 travnia 2019 roku № 286/2019.

URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].

24. Sukhomlynskyi, V. A. (1971). Rozhdenye hrazhdany. [Birth of a citizen]. Moskva: Molodaia hvardiia [in Russian].

25. Teoretychni osnovy pedahohiky: [Theoretical foundations of pedagogy] kurs lektzii: [course of lectures] (2001): pidruchnyk [textbook] dlia studentiv / Pid red. O. Vyshnevskoho. Drohobych: Vidrozhennia [in Ukrainian].

26. Tymchyk, M. V. (2012). Patriotychne vykhovannia starshykh pidlitkiv u protsesi fizkulturno-masovoi roboty : [Patriotic upbringing of older teenagers in the process of mass physical education] avtoref. dys. [thesis abstract] na zdobuttia nauk. stupenia kandydata ped. nauk : spetsialnist 13.00.07 – Teoriia i metodyka vykhovannia. Kyiv [in Ukrainian].

27. Filimonova, T. V. (2016). V.O. Sukhomlynskyi: shchob u sertsy zhyla Batkivshchyna. [Sukhomlynsky: that the Motherland lives in the heart]. *Ukrainski pedahohy pro natsionalno-patriotychne vykhovannia: zb. materialiv* [collection of materials] Vseukr. nauk.-prakt. seminaru /DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho [ta in.]. Redkol.: Berezivska L. D. (holova redkol.), Zozulia S. M., Filimonova T. V., Kyiv: DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho, pp. 58–60 [in Ukrainian].

28. Budak, V., Oleksiuk, O. (2019). Contemporary methodological approaches to the process of forming a personality of leader-patriot in the university educational environment. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi*, Seria: Pedahohichni nauky: zbirnyk nauk. prats. [collection of scientific papers], Mykolaiv, № 2(65), pp. 40–47 [in Ukrainian].

.....

Максим ІМЕРІДЗЕ

Maksym IMERIDZE

ORCID 0000-0002-1249-5018

ORCID 0000-0002-1249-5018

*Кандидат педагогічних наук,
докторант,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

*PhD of pedagogical sciences,
doctoral student,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: Max.imeridze@gmail.com

E-mail: Max.imeridze@gmail.com

.....

Наукове видання

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*Свідоцтво про реєстрацію авторського права
«Північноукраїнська наукова платформа» № 110321.
Дата реєстрації 14 грудня 2021 року*

Технічний редактор

О. Єрмоленко

Комп'ютерна верстка
та макетування

О. Клімова

Підписано до друку 18.04.2023 р. Формат 60 x 84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 16,74. Обл.-вид. арк. 15,99.
Наклад 100 прим. Зам. № 0112.

ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ "Видавництво "Десна Поліграф"
14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

28

